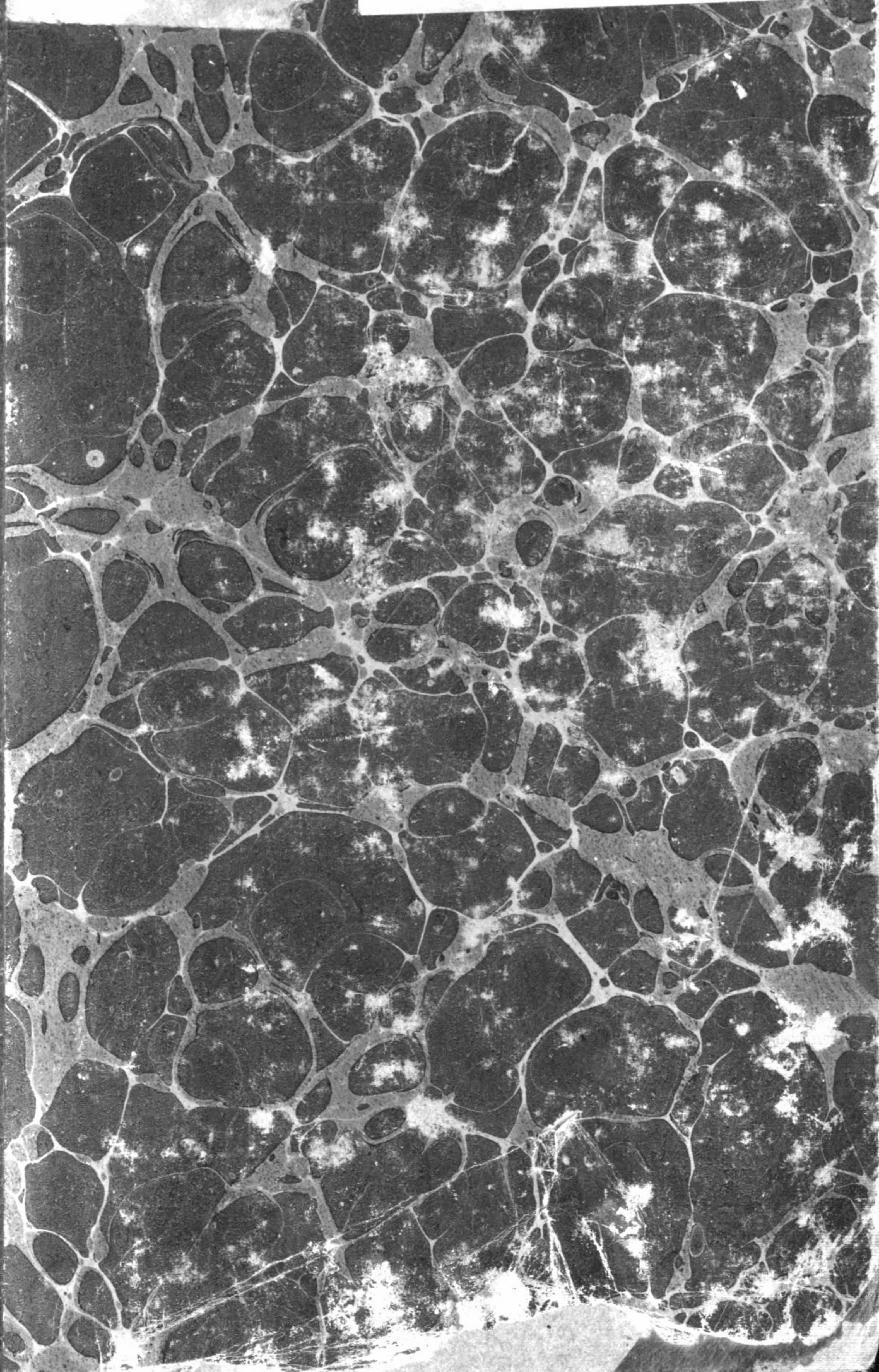

B 91352

Всенародня Бібліотека України
National Bibliothek der Ukraine
№

НАРОДНІ ОПОВІДАННЯ

МАРКА ВОВЧКА.

НАРО́ДНІ ОПОВІ́ДАННЯ

МА́РКА ВОВЧКА́.

ИЗДА́ВЪ

П. А. КУЛІШЪ.

СА́НКТ ПЕТЕ́РБУРГЪ.

1858.

ВСЕНАРОДНА СТОЛІЦЯ
ПІДКРИТІ
У КРАЇНІ
С КНИЖКАМИ

ПЕЧАТАТЬ ПОЗВОЛЯЕТСЯ

съ тѣмъ, чтобы по отпечатаніи представлено было въ Ценсурный Комитетъ узаконенное число экземпляровъ. Москва. 7 августа 1857 г.

ЦЕНСОРЪ *Н. Фонз-Крузе.*

ВЪ ТИПОГРАФІИ П. А. КУЛИША,
на углу Вознесенскаго и Екатеринг. просп. въ д. Лел.

СЛОВО ОДЪ ИЗДАТЕЛЯ.

Словесность наша Українська не багато появила книгъ, которі становлять хвалу її, да зате всі вони дішуть щіримъ народнімъ дұхомъ. Одъ найпростшого селянина до просвіщенного Европійською наукою пана, всяке читае їхъ смакуючи. Тимъ и велике діло нашої словесности, що вона не одрізнілась одъ простого люду, съ которого вийшли и виходять міщане, купці, дворяне и духовні. Уміє вона говорити про сільську пахарську, або чумацьку жизнь, шануючи чоловіка въ селянинові, — що й панське серце ніе благородною печаллю, або росте вгору одъ

благіхъ думокъ; уміє жъ вона розмовляти й про судьбі царствъ и народівъ не чужімъ для поспільства склადомъ. Всіхъ чадъ рідної України ззиває вона високимъ своїмъ голо-сомъ у одну громаду, на одно велике діло чоловіколюбства.

Замовкъ на віки вже нашъ Квітка-Основа-в'яненко; Тарасъ ище живе на світі и, може, не однимъ ище новимъ псалмомъ звеселить наші душі. Тимъ часомъ словесность Українська иде своїмъ ходомъ и бере нові тони, входячи глібше въ рідну жизнь и натуру. Ось несподіванно появила вона невеличке по листкамъ, да дороге по красі, діло незнаного писателя, пана Марка Вовчка. Добру дорóгу вінъ собі вибравъ. Живучі поміжъ селянами, прислухавсь изъ великою увагою до їхъ розмови, и щó вони проміжъ себе розказовали, те вінъ и пише їхъ склადомъ и по їхъ смаку, добіраючи найвимовніші їхъ слова и приговірки. Отсе жъ у ёго одинъ случай оповідує молодіця, другий — паробокъ, або жонатий чоловікъ, и всяка

річъ така въ ёго правдіва, наче чуюшь и бачишь передъ собою того, хто говóрить. Великого стóять сїї оповідання тимъ, що живописують нашихъ селянъ, якъ вони єсть передъ нашими очима, — живописують не такъ, якъ звикли на нихъ дивитись извёрху, а такъ, якъ вони самі на себе дівлятця. Панъ Мάρко Вовчóкъ розка́зує про наро́дъ, люблячи ёго и шануючи ёго чоловічу истóту. Тимъ у ёго всяка черта вихóдить буйною и поважною. Чуює вінъ, що не малé діло оповідує, виставляючи дýшу людську зъ її нерівною долею и вивóдячи передъ просвіщенний миръ занедбáne товари́ство, котóre єсть кóрiнь и сїла нашої на́ції. Се не відумки на потіху гуляю́щимъ лю́дямъ: се живá этнографія, котóру зрозумівъ писáтель здоро́вимъ умóмъ и гарячимъ сёрцемъ.

Чимъ же сїї оповідання рiзнáтця одъ Квітчинихъ пóвістей и Тарáсовихъ поэмъ? Квітка наро́дню мисль провóдивъ черезъ наро́дню жизнь и дивівсь на все, щó трапля́етця въ жiзні зъ готóвою филосо́фією. Квітка саму́

VIII

жизнь призивавъ у свидітелі, що іменно такъ воно єсть на світі, якъ зрозумівъ розумний. Тарасъ упоївъ свою дүшу народнєю піснею, тимъ міцнімъ перегóномъ жїзни, котрий у одній своїй каплі содєржить знаменателя дóвгихъ годінъ повсяднєвности. Тарасъ двома, трома словами підіймає духъ свого читателя вгóру, наче самъ читатель пройшовъ черезъ усі митарства и зрозумівъ їхъ могущимъ розумомъ. Поэзия Квітчина єсть хлїбъ насущний; поэзия Тарасова — вино, веселящее сєрце: бо хотъ понуримъ склáдомъ, хотъ плачучи оповїдує вінъ іногдї людськю дóлю, а вь дүшу нашу лє сцїлющу и живүщу вóду: не помєртвихъ бо пославъ єго Госпóдь голосїти, а живїхъ на дїло жїзни воздвїгати. Скажү тепєрь и про пана Мάρка Вовчка.... Тїлько здастця іншому дївно, що писателя нóвого, зь невеличкою єго книжечкою, становлю я поручь изь сїми велїкими дүхами, которї вже давнó вселїлись вь насъ и ведүть насъ назнаменованою одь самóго Бóга дарóгою. Не Мάρка Вовчка становлю

я поручъ изъ сіми великими дүхами: самъ по собі вінъ ище не вїявивсь; а велике ёго діло, яко речникá народнёго, котóрий говóрить не одъ себе. Не свої мїслї вінъ обявляє намъ, якъ Квітка; не своєю душею за народъ боліе, якъ Тарасъ: писáтель тутъ одступївсь геть, наза́дъ свого писáння; а въ писáнні ёго самъ народъ, лицёмъ до лиця, промовляє до насъ слóвомъ своїмъ та́кожъ, якъ у вїшчі свої годїні промовлявъ піснею. Заслўга пáна Мáрка Вовчка́ въ томў, що вінъ перенявъ одъ народу ёго щїру мóву, якъ переймають пісню, и заговорївъ до насъ такъ, якъ самъ народъ говóрить проміжъ себе. Не мале й се діло, и не багáто есть на свїті людéй, котóрі змóжуть вїмовитись такъ письмóмъ, якъ міжъ прóстимъ народомъ говóрить найрозумнїйша людина, найнїжнїйше сёрце, найчїстша душа. Такїї оповїданнã, якъ Вовчкóви (дай Бóже, щобъ їхъ булó бїльшъ напїсано), стáнутцã съ часомъ основою словесности нашої народнёї, якъ розшїритцã вона и роскїнетцã на всї сто-

рони пішними вітами. Тутъ бо всяке буде шукати праведного духовного образу того плéмя, котóre наградівъ Господь особливими своїми дарами.

II. Кулішъ.

СПИСОКЪ.

	СТР.
Сестра	1
Козачка	35
Чума́къ	69
Ода́рка	79
Сонъ	95
Па́нська Во́ля	111
Ви́купъ	121
Свекру́ха	141
Знай, Ляше!	151
Максі́мъ Грі́мачъ	161
Дани́ло Гурчъ	175

С Е С Т Р А .

СЕСТРА.

1.

Мати вмёрла — я ще малесенькою була, добре й не запам'ятаю. Тільки міні наче снітця, що хита́в менé хтось у ко́лісці и співавъ надо мно́ю тихесенько.

Якъ поховали пані-ма́тку, ба́тько не хоті́в у-дру́ге ожені́тись. »Не бу́де вже надъ мою́ першу́ мі́лу«, бу́ло ка́же. »Ко́лі Госпо́дь її приня́в, нехай́ уже́ діточкі́ господарю́ють!«

Ба́тько нашъ́ бувъ́ дуже́ до́брий; жа́ловавъ́ насъ́ обо́хъ́ рівно́, и бра́та й менé. Жили́ ми при до-ста́тку, всёго́ бу́ло дово́лі; що́ бу́ло собі́ задума́ю, те́ й зроблю́: все́ міні́ вільно́ бу́ло. Що́ яке́-то моé́ дівова́нне бу́ло роскі́шне й весéле, то́ й згада́ть лю́бо! Нехай́ мій́ ба́тенько́ царству́е!

Погуля́ла дівчи́ною ро́ківъ́ зо́ три; сва́тають ме-не́. Я́ все́ не хо́чу, а ба́тько не си́луе, хоть тамъ́ які́ були́ й бага́ті, и пи́шні женихи́. Ажъ́ ось по-

славъ и мині Господь до пари й до любóви. Мій женихъ бувъ хорóший такий, Гóсподи! Чорнявий, ста́вний.... Такъ-то вже я ёго сподобáла! Тільки й на думці, що Павло; якъ би то хутче побáчитись! А вінъ не зъ нашого села́ бувъ, геть изъ чужóго. Побáчу — й веселéнька, а не побáчу, то такий уже сумъ менé візьме, такий жаль обійме, що й світъ мині не мiлий! Спізнитця вінъ на гуля́ннечко, я й óчи ви́плачу. »Мóже«, думую, »въ ёго дрúга е дiвчiна.« Ко́ли такъ по Сeменi, дрúгого дня, и не сподiвáлась, и не снiлось мині, та й посвáтався вінъ. Бáтько поблагословiвъ. Дáрмо, що чужесторóнній, та господáрь бувъ дóбрый такий, хазяiствовавъ, що й на сторóни ёго вся́ке знáло.

Привiзъ менé чоловiкъ на своé господáрство. Бóже мiй мiлий! якъ-то жили ми любéнько! Та не давъ ёму́ Господь дóвгого вiку... Тiлько всёго два рóки бу́ла я за нимъ. Такий вінъ бувъ любячий до мéне! Въ хáту, то й заглянуть вéсело: якъ у вiно́чку. Сидимó, рóбимо, чи такъ говоримо, усé собi вкúнци.

Ко́ли тутъ — ли́хо мині тяжке — рознедúжався Павло мiй. Кiдалась я й до знахорiвъ, и до лiкарiвъ — нiхтó нiчóго не врадивъ! *Смёрти*, ка́жуть, *не одпёрти*... помёръ Павло....

Приїхавъ за мною батько, та й до себе взявъ. Чоловікову хату продали и худобу всю.

»Живі въ мене, дочко! Чого ти маєшь у чужому селі одинока сидіти! Хибá ти сиротá, нехай Богъ мїлує!«

II.

А братъ мій тимі часáми оженився, узявъ таки зъ нашого села дівчину; моторна така, чепурна, що й годі! И дитинка въ їхъ була, дівчинка, якъ ясочка, свіжа й повна, якъ гурóчокъ.

Не поплакала я ще й півроку за своїмъ Павломъ, а тутъ и батька ми поховали. Кажуть люде: *Якъ одна бідá йде, то й другу за собою веде*; то не дурно й кажуть! До якого часу ми добре жили; далі зъубóживъ мій братъ: то хлїбъ не вродивъ, то худоба вигинула; а пятеро дітокъ Богъ давъ: дві дівчини й три хлопці. Жўритця такъ братъ, ажъ вяне. Невістка смутнаá хóдить, и дітки навіть посуміли. Такé вже настáло, що й хлїба ні за що купіти.

»Сестро!« каже братъ, »колі твоя ласка, позичь мині грóшей! Якъ б́уду живъ, зароблю́ — оддамъ, а вмру, то Богъ тобі оддасть!«

Я й позичила ёму́ ті грóши, що за хату й за

худобу взяла, та ніби въ насъ и въ хаті повеселійшало: и братъ заговорить, и братова всміхнётця, й дитвора бубонить, регочетця. Я радю: »Слава Господеві, що и въ насъ, якъ и въ людэй, благодатно!« Купивъ мій братъ худобу, ставъ по троху розживатьця.

Ми зъ братомъ щиро любілися зъ-роду, зъ-малку. Щобъ посварітись, або скривдити одно одногo, крий Бoже! Вже якъ тамъ не погодимось на чому, то подаруємось.

И небожата менé дуже жаловали, ажъ за мене було змагаютьця міжъ собою: »Се моя тітка!« а той собі тягне: »Моя!« Та якъ учеплятця ціловати, то було й роботу зъ рукъ вихоплять, и хустка зъ голови спаде...

Тільки братова багачко гордовала. Уже жъ я й годіла, якъ малій дитині, та ні, не вгоділа! »Братова, серце!« було ражу ій, »зробімо такъ да оттакъ, то добре буде.« Тамъ чи купити щo, чи продати, — зъ-роду-віку не послухае; хоть шкода съ того видіма буде, вона свого докаже. Передъ нею затіхну, поплачу нішкомъ, та й годі. Не хотіла брата турбовати; зновъ до неі зъ ласкавою мовою підійдү.

'Якось розсаду зъ нею садимо въ городі. Я говорю до неі; вона, мовъ не чүе, одійшла собі геть.

Важко міні на серці — заспівала собі; співаю, а слези такъ зъ очей и лютця... Коли чую: »Боже помагай, и день вамъ добрий!« Дивлюсь — се наша сусіда. Перехилилась черезъ тинь, та й кланяетця.

Я хутенько втерла слези. »Добрий - день«, кажу, »сестрице!«

»А я отсе до васъ иду.«

»Та милости жъ вашої просимо!«

»Чи не продали бъ ви міні розсади трощечки?«

»То вже для чужого продати, а для сусіди й такъ треба дати.«

»Колі ваша ласка, серце!« и простягає міні глечичка.

Я набрала скільки тамъ у глечичокъ, та й дала їй. Подяковала та жінка, та й пійшла собі.

Братова на мене й накінулась: »Се«, каже, »якъ усі господарюватимуть, то й господарство моє рознесуть чисто! Таки й золоту гору розимчять!«

Якъ почала, якъ почала... Мати Божя милостива! Я тільки слізми вмиваюсь...

»Братова!« кажу, »не жаловала я для васъ нічого, поки що мала! Гріхъ вамъ буде, що ви мене хліба кускомъ теперъ дорікаєте!« Покинула робити й вийшла зъ города.

Тяжко й важко міні. Узяла собі такú думку: «Покіну їхъ, пійдú служіти!» Зібрала своє добро; щó въ тлумочокъ склала, а щó поклікала братовихъ дівчатокъ та їхъ обділила. У мене було всякої одéжини й не злічити, а все добра, нова. Скільки полотна́ було, хустокъ, плахотъ, юпокъ! Діти радіють; заразъ дівчатка й почали вбіратись. «А чи міні гáрно, титусю?» — «А міні?» — «Якъ оддамся, то завяжú отсію червону хустку», говорить, а сама ще така, якъ узликъ. Джергочуть коло мене, а міні вже такъ жалко, що й словечка не скажú; за слізюньками світу Божого не бачу! И діти помітили — жалують мене: «Тіточко любочко! чогó ви журитесь? Мóже, хто васъ налаявъ? Мóже, ви не здúжаєте?» Обсіли мене, якъ дрібні пташенята. «Не плачте», вмовляють та міні рученятами óчи затуляють.

III.

Чую, такъ надъ вечіръ, братъ идé. Я уступілась, та й сіла въ куткú. Вінъ, весéлий, увійшовъ: «Здорові, діточки, и ти, сéстро!» За нимъ и братовá въ хату. Посідали вечеряти вони й діти.

«А ти чомú не йдешъ, сéстро?»

«Спасібі, братіку, не хóчу.»

Вінъ подививсь на мене пильно, и жінці въ вічи, похитавъ головою. »О, жінко!« каже, »се вже, бачу, твої прімхи! Не обижай сестри: гріхъ тобі буде!«

»Отсеє міні лиха година та нещаслива! Хибажъ я въ тебе наймичка, що міні не вільно й словечка сказати! Ганю я твою сестру, чи що? Я тільки правду щіру сказала!«

Покінула вечеряти и съ хати пійшла.

А старшенька дівчинка до батька: »Чого се, тату, тітка все плаче? Такъ плаче, що Господи! Що мати їй сказала?«

Братъ змовчавъ, тільки по голівці дівчинку погладивъ.

По вечері, зближився до мене, сівъ поручъ зо мною, та: »Сестро моя«, каже, »не журись, голубко! Досі жили съ тобою любенько, треба бь такъ и звіковати. Насъ тільки двойко въ світі.... Подаруй моїй жінці якé тамъ незвичайне слово, зроби міні такú велику ласку, сестро моя рідненька!«

»Братіку мій, голубчику! Нехай же мене Господь милосердний боронить, щобъ я съ тобою въ сварку заходила«, кажу. »Що твоя жінка мене обідила, я їй те дарую, тільки важко міні на сер-

ці, братіку мій! нехай поплачу — полéгшае.»

»Не плачь, сéстронько, гóді!«

»Я, брáте, хóчу васъ покинути.«

Вінъ такъ и стрепенúвсь: »А де жъ ти бú-
дешъ?«

»Пійдú служіти!«

»Щó се въ тебе за дúмки такі, сéстро! Зглянь-
ся на Бóга!« Почáвъ менé вговоряти та вмовляти,
и жінку привівъ — и вона прóсить: »Не кйдай
насъ!«

Почúли діти. Бóже! якъ кінутця до мéне та
въ плачь! »Тіточка нáша любенька! хóче насъ
кідати! не кйдай, ми тобі бúдемъ годіти, ми тебе
шаповáтимемъ!«

Що противъ кóго, а противъ дитéй я й не згово-
рю. Пригорнúла маліхъ до сéрця та тілько плачу.

А брaть дúмае, що то вже я роздúмалась, дя-
куе! »Спасібі, сéстро, що ти моіхъ дітокъ жá-
луешъ! та вони безъ тебе посиротіли бь, якъ
безъ рідної мáтери.«

А я такі маю дúмку йти въ слúжбу.

Полягáли спáти. Я й очéй не звелá: обняли ме-
нé дúмки та гáдки, та журбá пекúча. Трúдно було
й здúмати, що десь наймичкою ма́ятимусь! Мáла
й худóбу, и господáрство своé, зрослá въ рóско-
ши, а доводитця служіти за хліба шматóкь, та

годіти, може, и лихому, и ледачому кому! Треба й правду, й неправду терпіти, треба привикати! Зазнаю чужої сторони, яка вона е! Перебуду всякого гóря й лиха! Ніхто мене не жалуватиме; ніхто не сяде, не зажури́тця коло мене, а ні словця лю́бого та щірого не промовить! Звісно, чужі лю́де, хоть и до́брі, та не знатимуть, яка я; а я зновъ їх не знатиму.

IV.

Ранісінько-ранісінько піднялась. Усі сплять; ище й на зорю не займаєтця, — имла. Въ останне глянула на діто́къ, на брата. И братової жалко стало. Взяла свій тлумочокъ та тихенько й ви́йшла съ хати.

Идú, идú и не оглядуюсь; отъ и велика моги́ла, що геть за околицею зеленіе. Зійшла на моги́лу, та й глянула тогді на своє село; а сонечко саме сходить. Село якъ на долони, такъ мині въ очахъ и замигтіли білі хати, коло́дязне ця́мринне, розквітлі садкі й городи. Побачила й батьківське подвір'є, и ту вербу́ кучеряву, голлясту, що малюю ще дівчинкою підъ нею йгралась. Стою и зъ місця не зворухну́ся, — задивілась. Що мині тамъ ко́жна стéжечка, ко́жний кúщикъ знаємі-

сінькі; дивлюсь туді та дїтство й дївованне своє
роскішне, и замужже щасливе, и вдівство гірке —
все мовъ по писаному вичїтую.

Куді мині йти? Нікого й нічого не знаю, и
сумъ, и неспокій менé обіймае. Чула колись ище
одъ батька покійничка, що въ Демяновці живуть
якісь рідичи наші: матусина небога була оддана
туді за коваля Ляща. »Пїйду собі до їхъ«, думую:
»все мині буде охотнїйше служити, де мій
рідъ ведѣтця.«

Идуть шляхомъ, — боюсь такъ, що Мати Божя!
Раденька вже, якъ хто навстрїчъ мині берѣтця.
А шляхъ не спить: то той стрїнетця, то інший,
то вóзомъ їде, то йде. Вже екїлько сїль минула,
и козачихъ, и пánськихъ, не забáрююсь и не дуже
въ рѣчи захожу: роспитáюсь дорóги въ Демянов-
ку, подякую за хлїбъ-силь, та й далі.

Другого дня притомїлась я дуже, та й сїла
спочїти въ холодкú підъ вербóю. Округї мене то
жїто половіе, а въ жїті кúпка лёну гóлубо цвітé;
то ячмїнь колосїтця, оддалекї гаєкъ синїе, пісо-
чáний шляхъ угóру закручуєтця, якъ золотá нїт-
ка; день Богъ давъ жáркий, и вїтерецъ не дмух-
нé — тїхо; тїлько якáсь птáшка самá собі ще-
бѣче, наче моя душá бїдолáшна, та гудуть бджóли
по-надъ пахúчою грѣчкою.

Коли дивлюсь — идуть якісь люде гурбою, и старі, и молоді, и дітвори; зближились до мене и на добрі-день дали. »Добрі-день!« кажу и собі. »Сядовітця та одпочиньмо трохи.« Бачу, що дуже вони потомлені.

»Звідки васъ Господь несé?« питаю чорнобрóву, хорошу молодіцю, що дитинку на рукахъ тишила.

»На прóщу ходіли, у Києві були«, каже. »А васъ куді Мати Бóжа та добра дóля ведé?«

»У Демяновку, коли знаєте.«

»Отсé бъ то не знати, коли самі зъ Демяновки! Се намъ одінъ шляшокъ изъ вами; то разомъ и пійдемо!«

»А чи не знаєте тамъ коваля Лящá?«

»Лящá? Який же то коваль Лящъ? Ні, сэрце, не знаю и не чула. Е въ насъ Лящі, такъ то не ковалі, а такъ собі хліборóби, якъ и ми.«

»Спитаі менé, молодічко«, озвåлась старá бабúся, обділяючи дітокъ, що обсіли її, хлібомъ и поглядáючи на мене ласкаво. »Я зазнала ще того коваля Лящá и жінку ёго знала, — нехай надъ обома земля перомъ! Добрячі були люде покійнички!«

»А давнó жъ вони помёрли, бабúсю?«

»Давнёнъко, моé сэрце. Вже рóківъ изъ девятна́дцать бúde. На одному́ тижні и помёрли; якъ щиро любілися, такъ одно́ безъ одного и не жилó.

Перше вінъ переставився, а за імъ и вона; вкүпі поручъ и поховали їхъ. Хата спустіла, бо не було въ їхъ ні рóду, ні плóду. Се, ма́бусть, чи не до нихъ ишла? Мо́же, рóдичка? бо вона була зда́лека взята. «

»До їхъ, бабúсю, та лиха моя до́ля!«

»Нехай Госпо́дь мiлуе! Щó жъ то́бі за приго́да така, се́рце?«

»Иду́ слúжби шука́ти, то думала, що рóдичи, то службу́ мині нара́дять, а тепе́реньки, го́ловко моя бiдна́я! не знаю, щó й робитиму!«

»Шкода́ жури́тись, молодíчко! *Журбо́ю по́ля не переíдешъ!* Ось я то́бі слúжбу́ нара́жу. Иди́ до на́шого отця́ Ива́на служи́ти. Я въ ёго й крестíлась, и вiнча́лась, и йдо́си живу́, та, ма́будь, и вмру́ въ ёго. Щó то за добра́чі лю́де, ста-росвíтні, прóсті! Ихъ тíлько дво́йко, обо́е старе́нькі вельми. Була́ дочка́, оддали́ за́мижъ, та не до́вго й погосподарюва́ла — уме́рла. Дiвчинка зо-ста́лась; то старí при собі держя́ть уну́чечку. Сла́вне таке́ дитя́тко, що го́ді! Оте́ць Ива́нъ уже́ дуже́ старíй и те́мний ро́ківъ изъ де́вять, а слúж-би Бо́жоi не ки́дае. Дозна́вся бувъ вла́дика, що слíпий ста́рець чiнить у Бо́жому до́му одпра́ву, и заборони́въ. Такъ лю́де вихóдили усeнькою гро-ма́дою проси́ти за ёго, щобъ оста́влено. «Лю́де

»добрі«, речé імъ владика, »колі вінъ такий вамъ
»любий, то я не бороню ёму стояти при престолови
»Божому й до кончини ёго віку; треба тільки ми-
»ні вивірити на свої очі, що темний сліпéць благо-
»подобно службу Божу одправляе.« Наіхавъ вла-
дика и хвалу́ Бóгові оддавъ, що такъ твёрдо й не
помілешно темний править службу Божу, и хре-
стомъ ёго благословивъ.... Иди до їхъ, молодич-
ко. Роботи буде не багáцько. Здужатиму, то й я
поможу.»

»Спасибі вамъ, бабúсю моя ласкавая! нехай
же Господь дае вамъ усé добре!«

»Ну, тепереньки полуднуймо, та й поберимось
далі. Сёгодня й дома заночуемо, коли Богъ дасть.«

V.

Демянівка та въ доли́нці, мовъ у зелéному гніз-
дечку лежить. Селó велике й багáте. Дві цёркви,
одна мурóвана висока, друга деревяна й давня
сильне, ажъ у зéмлю вросла й похилилась. Отець
Ивáнъ живъ за мурóваною недалéчко; мавъ собі
домóчокъ и садóкъ, и горóдь, — невеличке, та
хороше хазяйствечко.

Надъ вечіръ увійшли ми въ селó и розбрілись
прочáne у́лицями. Кóжне до своéї госпóди поспі-

шає, а я за старою бабúсею йду. Такъ мині чогось сýмно й бóязно, ажъ моє сёрце мре. Якъ пёрше було, коли йду кудí, то вéсело й залюбки, а тутъ и очéй не смію підняти. Увійшла, та й стою самá не при собі. Чую, що старá за мене одповіщає.

»Увійди та одпочíнь, дитíно«, промовивъ хтось тíхо й поважно.

Звелá очи, ажъ противъ мене на липовій лавці старій, старій дідъ. 'Очи ёмú незрячі, и така въ тихъ очахъ тíша та добрість, що я ніколи й не бáчила. Борода біла нíжче пояса кучерявитця; сидíть вінъ у тінкú, тíлько вечірній промінь соняшний на́че червóнимъ зóлотомъ ёго обсипає.

Якъ почу́ла я такі слова ласкаві, ажъ за сёрце менé захопи́ло. Слèзи рíнули мині зъ очéй, а вінъ простягъ рúку, та й поблагословивъ менé. Бáчу, й вона́ увійшла: старéсенька, малéсенька, лédві одъ землі вíдно, а ще чуйнéнька, говірка.

»Остава́йся въ насъ изъ Бóгомъ, молоді́чко«, ка́же. »Ти молодéнька, то й хáту на́шу разве-сели́шь, и внúчечку мою втíшишь. Біжи ли-ше́нь сюди́, Марúсечко, до насъ! ходи́, не со-ро́мся!... Така́ вже въ насъ соромля́жа, мовъ за-сва́тана.«

Взяла́ за рúчку невели́чку дівчинку, гарнéньку,

чорнявеньку, що все зза-дверей блискотіла оченятами, та й увелá вь хату. »Пожáлуй же, Марусенько, молодіцю, вклоніся й пошануй.«

Отъ вонó и вклонілось, и привітáло мене чепурненько. А я думаю собі: »Якъ-то тепереньки небожята мої кохані? Чи згадують мене?«

Остáлась. Живу вь їх місяць, живу й другий; дóбре мині, такъ що годі! такъ мене жáлюють, якъ свою дитіну. Отó було впóраюсь у хаті, пообідаємо, та й посідаємо усі вь садку підь черешнею. Пан'отець тихенько собі сидіть та думає, абó молитви шепче, атó псалми співає — такъ хóроше, Господи! Старенька й пані-мáтка гомонять, то те, то інше; я коло їх тулюсь та слухаю. И внúчечка качáетця по садку білимъ клубóчкомъ, и до насъ прискóчить, и зновъ у гущóвині зелénій зникне. Тихенько й любенько день мине, що такъ, здаётця бь, и вікъ свій звіковáвъ. Отъ же все мині туга невсипúща! Вони й розважáють, и розговóрюють. »Не сумуй«, кáжуть: »то гріхъ великий. То дитіна плаче, бо нічого не розуміє; а дорóсла, то повінна собі ráду дати. Нехáй поміслить, що, мóже, трапитця й дóбре ще вь світі; а здоровье втратишь — якé вже бóде житте! Годі, сёрце, послухай насъ, старіхъ! Отъ поглянь, який Господь вéчіръ давъ!«

А сонечко заходить, річка тече якъ щіре золотоміжъ зеленими берегами; кучеряві вѣрби купають у воді віти; цвітуть-процвітають макі городні и високовѣрхи коноплі зеленіють; де, коло білої хатки, червоніє рясне вишенне, чи високій кущъ калини стріху підпірає, закриваючи всю білу стіну; а хати́на жъ у розквітлому городі, якъ у віночку ховаєтця. И зѣлено й червоно, и голубо й біло, й синє й рожево коло тої хатки... Тіхо й тєпло, и скрізь червоно, и на нєбі, и на згір'яхъ, и на воді. Господи!...

»Сей світь, якъ маківъ цвітъ; якъ-то на тімъ б́уде!« ка́же бу́ло старá, похітуючи головою.

»Бóже мій, Бóже!« промóвить пані-мáтка стíха.

А пан'отєць підведє тємні óчи вгóру: »Слáва Господеві!« речє.

VI.

Одногó дня ранєнько идú зъ водою, коли на-встрічъ мині чоловікъ. Глянула, — та се жъ Трохíмъ Рибєць, изъ на́шого селá! Бóже мій! мáло корóмисла не впусти́ла, и слóва не промóвлю — зрадíла. А вінъ: »Такъ се справді ви тутъ? Ми чúли, та віри не нялі. Братъ вашъ дúже за ва́ми

журитця: »Ідешь у Дем'яновку (а я, бачте, за колéсами), може, сестру побáчишъ«, каже мині, »то скажі, що засмутила вона мене сільне, и »прошу я її милою прозьбою, щобъ до насъ вер-»нулась.«

»Та чи здорові жъ вони тамъ?« питаю плачучи.
»А діточки якъ? Мабуть, забули мене?«

»Де вже забули! Ідосі плачуть, що ви їхъ покинули. Що жъ маю вашому братаві казати?«

»Кажіть ёму, що дуже мині жалко й ёго й дітокъ, и сёрце моё вяне... а вже до ёго не вернусь! Шкода мене вмовляти, а сіловати — тожъ не знаю, хто мене присілує.«

»А тутъ же вамъ добре?«

»Такъ-то добре, що й сказати не можно!« та й розповідаю ёму, де я служу.

»Зайдіть лишень«, кажу, »то я небожатамъ якого гостінця дамъ. Скажете: тітка прислала.«

Отъ тамъ узяла кілька грошенятъ, то те купила, то те, — шлю імъ. Провожу того чоловіка за село та плачу-плачу!

»Скажіть, що я їхъ до самої смёрти кохатиму, а згадую що-години, що-хвилини. Куді ні гляну, що ні заговорю, то все їхъ згадаю!«

»Та добре жъ, добре. Чому не сказати? скажу. Прощавайте! Нехай вамъ Господь помагає

изъ вашими господарями! Які то люде добрячі! Привітали мене заїжджого, якъ семьянина. Отъ люде!»

«Такъ-то вже імъ Богъ давъ, що всі імъ любі й милі», кажу ёму.

«То вже правда, що Божі люде!» одказує чоловікъ радіючи.

Провелá ёго за село, того чоловіка, попоплакала... Минуло съ тиждень. У суботу білю хату, коли біжить моя Марусенька: «До васъ гості наіхали!»

«Які?» питаю, а саму якъ огнемъ обхопило.

«Та тамъ якийсь чоловікъ такий чорнявий, високій, и молодіця гарна, и діточки зъ ними. Питаютця васъ.»

Я й не схамену́сь—стою. Коли бачу—братъ у хату зъ жінкою и зъ дітьми. Боже мій! світе мій! такъ я й зомліла: одно, що радість велика—побачила, а друге—згадала своє горе й лихо.

Почали мене всі просіти: «Ідь та ідь изъ нами. Не послухаешъ насъ изъ жінкою (и вона просить, тільки сама невесела), то дітокъ нашихъ послухай: вони за тобою що-дня плачуть.»

А дітки якъ очепілись за шію міні, то й не вступаютьця, цілують та просять: «Ідте зъ нами, тіточко наша кохана, ідте!»

»Ні, не поїду.«

Воні й заплакали, мої голубята; такъ слізочки зъ очей и капотять.

Якъ припали воні, то не можна й одхилити одъ мене. Одмовлялась я, одмовлялась, та й мусила послухатись.

Пійшла, попрощалась изъ господарями, подяковала їмъ за мїлость и за ласку. Воні радіють, хоть и жалко, що одхожу одъ їхъ, та за мене радіють, що Богъ мині давъ — изновъ до брата їду, у свою хату. Проводили мене хлібомъ-сіллю, поблагословили, а Марусечка, то й плакала за мною, що покидаю її саму.

Увійшла я зновъ у ту хату, що въ їй и росла й дівовала. Здається, що кожний куточокъ веселенько мині всміхається, и я наче помолодшала: зъ дітворию кручусь по дворищу та бігаю; то на улицу вігляну, то въ садокъ кінусь: се жъ бо я й дома!... Та не довго радовалась.

Почала братова мене зновъ допикати. Уже теперъ и ступити мині не дасть; уже нема мині й промітої водї: та те не добре, та се не гарздъ! та на свою голову прикликали собі біду! Якъ почне — Бóже, Твоя воля! що я й обїла їхъ, и обшїла; та якось и про гроши мої згадала, що я їмъ позїчила: »Ти дýшаешъ, ми тобі гро-

ши вінні? Ище съ тебе треба бѣ узяти: ти вже бiльшъ хлiба въ насъ иззiла, нiжъ тихъ грiшей було!»

А я позичила братави всi до копiечки, що взяла за худiбу, а въ мене були й волi хорiшi не одна пара, й корiви, и овечiкъ отара велася, й хату продала; то всi, всi ёму оддала.

»Ну«, кажу, »коли вже ззiла я свої грiши, то Богъ изъ вами! На що жъ ви мене вмовляли вернутись? тамъ минi було добре, якъ у рiдного бiтька!»

Вона затiхла; бачить, що вже дуже мене скривдила, та, мабуть, побоялась, щобъ братъ не сварився.

VII.

Я такi того жъ дня й пiйшла одъ нихъ, не прощаючись. Брата й дома тогдi не було. »Уже якъ тамъ тяжко нi буде«, думаю, »а вдрiге не вернусь! пiйдi свiть за очи, щобъ мене й не знайшли, и не просiли!« Бо такe въ мене серце хибке, що й не встою, якъ зновъ проситимуть та молитимуть. И надумалась ити въ Киiвъ.

Заходила въ Демяновку. Хоть и въ сторонi, та дуже жадалось минi побачити своїхъ першихъ

господарівъ. Попоплакала тамъ, и вони зо мною посумовали.

»Пійду до Кііва«, кажý імъ. »Якъ далéко б́уду, то про мене заб́удуть, та чи не заб́уду й я свого ли́ха.«

»Неха́й Господь помага́е! иди́ зъ Бóгомъ; а коли схóчешъ до насъ верн́утись, верта́йсь! Ми ра́ди тобі б́удемо, при́ймемо тебе́, аби́ живі бу́ли.«

Вийшла я одъ нихъ веселійшъ, тёплимъ ранкомъ. Пійшла́ собі дорóгою.

Перехóжий, проїзжа́чий—що їхъ тамъ на шляху́ ні ќидалося въ вічи, ніхто́ мене не заня́въ, спа́сибі Бóгу! И Моска́ль прі́йде — мине́; и крама́рській візъ просту́гонить, и панъ четверне́ю пробі́жить — т́ільки тебе́ ќурявою обнесе́, та й зновъ съ по́ля вітере́ць повіне и зазеленіють тобі га́и й степі́; де-коли о́зеро заблещіть, чи річка розлива́етця. А що хóдка чума́ківъ не одна́ наверта́лась на́ очи, то втішно́ міні бу́ло до́бре сло́во почу́ти: »Мага́йбі!« або́ дорóги роспита́тьця: то жъ усé зъ на́шихъ, прóстихъ люде́й, що го́ря зазна́ло и до́ма, и въ дорóзі, то й душі́ живóі не цура́етця.

За т́иждень прі́йшла́ въ Кіі́въ. Кра́сний, Бóже, який! А що вже святи́ церкві́, то й не ска-

зати! А людéй, людéй! безъ ліку, та все чужі — минають и не глянуть на тебе. Спочіла коло святої Лаври, та й пішла собі міста питати. Хожу, хожу, тільки ўлиці й заўлки перекрещую. Увійшла въ базаръ, сей такі точокъ Подольский, — стоить кўпчочокъ молодіць и дівчатъ. »Бóже помагай!« кажу.

»Спасібі!« А самі оглядають мене, яка й звідки.

»Чи не знаєте« , кажу, »де бь тутъ слўжбу можно знайти?«

»Эге! ми й самі ждемó, молодічко!«

А се вони, бачь, вийшли, чи не найме хто: такъ ужé тутъ завéдено.

»Коли ва́ша ласка« , кажу, »то й я собі коло вась стану.«

»Становітця, ми не боронимо.«

Стою я да дивлюсь: людъ якъ та комашня копошетця, одно на одного наступае, зиходятця, ро-зиходятця, гомонять, кричя́ть, — и люде й пані, й міщане; стукотіть, гуркотіть. Той своé про-дае, той приціняетця до чужо́го. Дві молодічки гарне́нько цокотя́ть у-дво́зі, а тутъ дитво́ра зма-гаетця — чо́гось не поді́лили. Пере́купка, якъ жарь червонолі́ця, ста́ла проті́вь со́нця, бряж-чіть корáлями та вигу́куе: »Э, э! корáлі до́бри!

дивітця жъ бо, молодічко! Ось купи, моя любочко, купи, примірай до лиця! ну жъ бо, ну, не соромся!» звиваєтця вона коло повновідої, гárної молодіці у білій сорóчці и въ зелéній хúстці. Молодіця не хóче, а вона такі зачепіла їй за шию намісто та кричить: »Дивітця, дивітця, добрі люде, що въ мене молодіця, якъ калина, якъ яблучко, якъ дівочка, якъ паняночка!»

»Та пустіть мене, Богъ изъ ва́ми!» одбиваєтця молодіця. »Я й ва́ше намісто порвú! Отсе справді! чого́ тсе на мене напались?» А сама засорóмилась, почервоніла якъ вишенька, и доса́дно їй, очі́ці блищя́ть, и смієтця.

Моска́ль, що якéсь старé залізо продава́въ, задивівся, стоіть и всміхаєтця, и не чу́е, що жва́вий міщани́нь у чемéрці штовха́ ёго: »Москва́, Москва́! чи прода́ешъ залізо?»

Постóяли ми тамъ годи́ну, а мо́же, й більшъ. Яка́сь пристáрковата па́ні до насъ иде́.

»А чи нема́ тутъ тако́ї молодіці, щобъ помісячно згоди́лась?»

»Чому́ нема́?» ка́жуть усі. »Мо́жно й на місяць изгоди́тись.»

Та й почали́ договоря́тись. Ка́же та па́ні: робі́ міні й те й те, и дру́ге й трéте, и все, и

білі й варі, и ший и мий. »Дамъ тобі на місяць карбóванця!»

»Шукáйте собі де інде«, ка́жуть їй, одступаючи одъ неї. А вона до мене: чи не згожýся я?

»Дóбре, пáні!»

Та й пійшла за нею. »Все«, дýмаю, »що-не-бúдь запрацію собі. Робóти не боюсь: трéба жити, то трéба й робіти, щобъ не було одъ Бóга гріха, а одъ людéй соромá. Немá нігдé хлїба лежáчого.«

VIII.

Привелá мене пáні до своєї господи. Невелічкий будіночокъ; кімнáтки низéнькі, похілі, а про те стóльчики всякі, коло стіні рядóчкомъ, и завіси на окóнцяхъ, и дзёркальце висіть, —хоть тамъ такé, що якъ подивітись у ёго, то й себе не пізна́ешь: такъ тобі перекрívить облічче... Стріла насъ пáнночка, вже дорóсла й огряднёнъка собі, ні вроку.

»Щó, мамінько«, питае, »нанялі?»

»Ось идé за мною. Якáсь селю́чка нагоділась.«

»Отсе́, ма́мо! щó зробіте, то все не до ладý! На що вамъ селю́чка здалась? Вона́ нічо́го не вміе,

а ні плаття вігладить, а ні вслужити догóдне: Хиба́ бóдемо на не́ї диві́тись, якъ на малёвану!»

Сту́кнула двері́ма, ажъ сто́лички всі скакну́ли, якъ живі, и вийшла.

Ба́чу, що ми́ні не до́бре тутъ бóде! Де жъ та́кі хто чува́въ, щобъ диті́на такъ незвичайно съ питі́мою своєю ма́тінькою повóдилась?

А старá й сло́ва дочці не промóвила.

»Варі́«, ка́же, »обі́дати, молоді́це!« Роска́зала ми́ні всі тамъ поря́дки и навчи́ла, що́ й я́къ, та й поки́нула мене́ саму́ в хати́.

На обі́дъ прийшо́въ и чолові́къ її съ кра́миць, — та́кий висóкий, чорня́вий, у сінній че́мерці, о́чи ё́му весéлі й бй́стрі. Поклоні́всь ми́ні, та й ка́же: »Гляди́ жъ, молоді́чко, шану́йся, то бóдемо свата́ми й брата́ми!«

Спаси́бі ё́му, розва́живъ мене́ тро́хи тимъ сло́вомъ до́бримъ. Тя́жко робі́ла я, Бо́же, якъ тя́жко! цілісі́нький день у робо́ті; одно́ ще не скінчу́, вже дру́ге мене́ дожида́е. Старá й сама́ го́динки не посі́дить дурно́; а дочка́ була́ вже та́ка вигадчи́ця, що неха́й Госпо́дь боро́нить! Схо́дить со́нечко — вона́ вереду́е, и за́йде — вереду́е. И те́ не до́бре, й те́ не до ла́ду, и не такъ гово́ришь, и не такъ хо́дишь... та коли́ бъ же на мене́ одну́, ато́ й на свою́ рідну ма́тірть гри́-

має: »Чому« , каже, »въ насъ не такъ, якъ у Іванѣнковськихъ панівъ, що въ їхъ усѣ по-панськи, любе й міле? а въ насъ усѣ по-мужицькому. Я« , каже, »такъ жити не можу!« Та й сяде плакати. Мати вговорює, ажъ падає коло неї: »Не плачь, дочко, не плачь! Богъ дасть, и въ насъ по-панськи буде!«

А батько такі просто було каже: »Ой, дочко! не дурій! що се ти химеруєшь, якісь панські роскоші все вертятця въ тебе на думці. Гляди, щобъ съ тебе добрі люде не сміялись!«

Вона розгніваетця й вибіжить.

»А що?« каже було до жінки, »Богъ насъ покарає, що ми такъ дитину розпустили! Не буде їй добра у світі, коли такою вередницею зостанетця. Не потурай їй, жінко, бо каятись будешъ! Чому ти її на розумъ не навчишь? ти жъ матери, ти перша порадниця. Вона въ тебе увесь день Божий сидить та гави ловить, и за холодну воду не візьметця. Ти все за багатшими пнесся; придивись лишень, то й побачишь, що ні за чимъ гнатись. Такъ повелось теперъ, що абі на передніхъ колесахъ добре, а на задніхъ и не віть-що!.. Коли жалуєшь дитину, то навчай гробью, коли не можна прозьбою.«

А дочка не дуже-то й слухає матери: загне

голову, якъ муштровій кінъ, та й вийде зъ кімнати.

Послávъ Богъ імъ ліхо : захоровávъ господарь та хутко и вмеръ. Якъ уміравъ, покликавъ дочкú, та й каже : »Дóню моя мила, дóню моя люба! багáцько ти менé журила, та нехай тобі Господь подаруе! послухайся менé хоть теперъ, не пни́ся въ пані, не гордуй своїмъ родомъ. Твій рідъ хорóший и величний : не плодивъ ні злодівъ, ні душогубцівъ, якъ інші багаті роді. Живі, дóню, якъ Богъ тобі давъ, шануй стару неньку. Нехай би ти коло неї впадала, а не вона на старости літяхъ коло вередливого дівчяти! послухайся, дóню!«

Вона тільки плаче та въ руку ёго цілуе. Поблагословивъ її та зновъ питае : »А щó, дóню, памята́тимешъ мій завітъ тобі?«

»Памята́тиму, тáтоньку мiлий!«

Поховали ёго на Скавиці. Нарóду зійшлося, міщанъ, що нігде було й орішку впасти. И не чула, щобъ хто лихимъ словомъ обнісъ нашого покійника; всі царства Бóжого ёму жадають : такий добрячий бувъ чоловікъ!

ІХ.

Отъ дівчіна й схаменулась-була трóхи: и ма́тері помо́же въ чо́му, и до ме́не по-лю́дськи заговóрить. А тамъ якъ почали́ вчаща́ти якісь при-ятелькі́ верхогля́дки та верхоу́мки, то й звелі́ її ні на́ що, и до́ма не сиді́тця, и робі́ти вже го́ді: все бѣ́ у гості́ну, та щобъ уба́рне все нове́ та хоро́ше на і́й було́. Якъ до́ма, то до півдня́ бу́де вбіра́тись та начепля́е на се́бе всѣ́го, що́ тре́ба, а чо́го й зовсі́мъ не тре́ба, якъ на кіло́къ у ко-мо́рі. Абі́ трóхи въ ма́тері забряжча́ло въ кали́точці, за́разъ и почне́ вимага́ти; а ма́ти така́, що послу́хае й одда́сть, та по́тімъ ніко́му такъ гір-ко, якъ міні́, бо старá хо́че те у ха́зійстві́ на-верну́ти, що́ дочка́ ви́тратила,—та й тхну́ти міні́ не да́е: робі́, та й робі́, та й робі́!

Давъ Богъ весну́, віе тепло́мъ, изъ стрі́хъ вода́ ка́пле, со́нечко веселéнько світи́ть, та́не сні́гъ, задзюрча́ли по у́лицяхъ струмо́чки, садкі́ зазеле-ні́ли... Ста́ли на про́щу лю́де сходитись. Зві́дки вже не тя́гнутця у той Кі́ївъ що́ вéсну! Прий-шли́ и зъ на́шого села́, я́кось у базáрі вгле́дили ме-не́ й пізна́ли.

»Якъ же Господь мѣлуе?« питаютьця. »А твій братъ дуже на тебе гніваетця. Їздивъ за тобою у Демянівку, та тамъ дознавсь, що ти ажъ у Київі. »Коли вона така«, каже, »що менé кїдае, »якъ лихого пана, що їй не жалко; то й я одцураюсь її!«

»А якъ вони живуть?« кажуть. »Чи здорові, чи живі всі діточкі? Чи гараздъ у їхъ у господі?«

»Дé тамъ! такі стали голі, якъ Турецькі святі. Чогось не ведётця їмъ. Господь їхъ святей знае, що то такé! може, то ваші слези їмъ одливаютьця. Зубожіли такъ, що часомъ и хліба позичають.«

»Землякі мої любі«, кажуть їмъ, »якъ би то мині васъ ищé побачити? Чи не зайдете до мене? Я маю дé-що братові переслати, то будьте ласкаві, візьміть.«

»Добре«, кажуть, »на ранокъ наготуй, то візьмемо.«

Я вже п'ять карбованцівъ грошіма загорювала та ще скриньку: то хустку купила, то сорочокъ справила кілька. Отъ узяла я ті гроши въ каліточку, чотірі карбованці братові послала, за п'ятого купила то намістечка дівчаткамъ, то серечки, то крестики хлопцямъ, то перстники, и

стрічóкъ, и спіднічку старшенькій небóзі, — нехай менé зга́дують кохані діточкі!»

Провелá земляківъ, та й зъ думки міні не йде брáтня бідá. »Бóже мій мiлий! мóже, справді се ё́му моі слёзи одлива́ютця. Нехай же Мати Бóже проща́е менé грiшну, що я свої́му рiдному брáтiку ли́хо напла́кала! Та й пла́кати міні не го́же: е й нещасли́вші одъ ме́не, и убо́гі й недúжi, та живúть, а я й здúжаю, дяковать Гóсподеві, и зароблю́ собі й хлiба шматóкъ, и сорóчку. Се менé й Гóсподь не помiлуе, коли впадé хоть слiзка зъ моiхъ очéй за се́бе самúю. Коли вже пла́кати, то за брáта, що въ ёго й жiнка, й дiтки дрiбнёнькi.«

Надúмалась я та нiби міні й працювати веселiйше ста́ло. Якъ ужé нi гордовáла, якъ нi ору́довала мно́ю пáнночка, я перетёрплю. »Мóже, ласка́востю своёю та покiрливостю втихомiрю ii«, бу́ло дúмаю; та не така-то вона́ вдалась! Бáчить, що корю́ся, та ще гiршъ менé зневажа́е, а далi й бiти вже порва́лась.

»Богъ изъ ва́ми«, кажú, »нехай хто iнший вамъ слúжить, а я не хóчу. Менé зъ-рóду нiхто ще не бивъ, та Богъ міні дасть, що й не бúде бiти нiхто, пóки вiку мого́!«

»А ми тобі гро́шей не дамó! Добúдь мiсяця. Не

дослуживши не смієшъ кідати: ми грóшей не дамó!«

»Та ви зъ моїхъ грóшей не забагáтите; а я бідна не б́уду. Не оддастé, то мині Богъ оддасть.«

Старá почалá вмовляти: остáнься та й остáнься; бо жáловала менé, що я їй щіро робіла, не ліновáлася и слухняна була, — отъ якъ той товкáчъ: що мині загадають, те й зроблю.

X.

Коли ми тутъ свáримось и м́иримось, у ворóта хтось вóзомъ уїжджае. Глянула, та й очáмъ своїмъ віроньки не йму. Се жъ мій братічокъ ріднэсенький!

Вибігла до ёго: »Братіку, мій со́коле! А мині казáли, що ти д́уже гніваєєся на мене!«

»Ні, сэстро моя рідна!« гóворить. »Такъ ужé я звівся, що а ні гніватись, а ні жалковáти ні на ко́го не маю! Нуждá менé зстáрила и звяли́ла.«

Бáчу я съ пёршого по́гляду, що вінъ зовсімъ изъ лиця спавъ, ажъ почорнівъ. А який же то пáробкомъ бувъ! И весéлий, и повновідий, якъ місяць... Такъ менé й обли́ли слéзи.

»Чого тебе Господь приніс, брате?»

»Здумав собі, та й поїхав. Дуже вже сум великий на мене напав. Хотів тебе побачити и світу Божого повидати.«

Сіли ми в брамі, та й говоримо собі, журимось, и час нам не змигнєтця. Він міні оповідає, якé в ёго убожество настало, и якъ жінка, хоть и любить, та неспокійна дуже, и якъ діточки ростуть и мене згадують. Почули одь людéй, де я и щó, якъ проживаю, то раділи такъ, що Господи!

Я й кажу ёму: »Братіку мій коханий! Ти в мене одінъ у світі: ти в мене й батько, и дітина, и родина. Поки здужаю я працювати, працювати для тебе та для твоїх дітокъ. Нема в мене теперъ нічого, тільки два карбованці зароблені в панівъ, та не знаю, чи оддадуть, а хочу я згодитись на рікъ. Вони мене вмовляють остатьця, то нехай дадуть міні напередъ гроши... Отъ візьмешъ, та й справишъ собі, щó тамъ найхутче тобі треба.«

»Спасібі, сестро!« А самъ ажъ гнєтця.

Я пішла до панівъ. Тільки на порігъ, а старá й питає: »Чи останєся? Щó те лихо згадувати!« каже. »Моя дочка ніколи тебе обіжати не буде: се вона такъ щось изъ нездоровья.«

»Та коли ти обіжаєся«, промовила дочка,
»то я й не доторкнусь до тебе.«

»А якъ же міні, пánночко, не обіжáтись? Хи-
бá се ви менé пожа́ловили, чи щó, щóбъ я вамъ
дяковала?«

»Та вже гóді«, перебивáє старá. »Годíсь нá
рiкъ. Щó схóчешь?«

»А я хóчу двáдцять карбóванцівъ«, кажý.
»Дастé, то зостáнусь, а нi, то пiйдý де вь дрýге
мiсце служiти. И грóши хóчу всi наперéдь.«

Вонi почали́ торговáтись: и дýже дóрого, и
грóши не мóжна рáзомъ. А я, якъ сказа́ла, то й
не одступáюсь одъ свогó слóва.

»Ну«, кáжуть, »нiчого сь тобóю робiти! Да-
мó двáдцять рублiвъ, тiлько не всi рáзомъ. Дáй
свою бумáгу, а тобi ось пятнáдцять карбóванцівъ.

»Вiзьмý«, дýмаю собі, »хоть пятнáдцять: ёмý
тепереньки дýже потрібно.« Оддалá ту бумáгу,
що пан'отéць міні давъ, узялá грóши, подякова-
ла, та й до брáта.

»На«, кажý, »брáтiку мiй! нехáй тобi на дóб-
ре поживáнне бýдуть!«

Побýвъ вiнъ зо мною два днi. Вéсело булó й
прокiнутись, що побáчу ёгó, поговорiю. Щó-то
рiдне та своé!

Служý такi вь тихъ самiхъ панiвъ. Ищé два

місяці мині до ро́ку оста́лось. Ва́жко, Бо́же, якъ ледáчому годі́ти! та вже наняла́сь, якъ прода́лась, — тре́ба служи́ти! А добу́ду ро́ку, то, мо́же, дасть ми́ні Госпо́дь, що до́бре місце натра́плю собі. Аби́ схоти́въ, то зна́йдешъ на свої ру́ки му́ки!

РОЗАЧКА.

КОЗАЧКА.

I

Живъ у насъ у селі козакъ Хмара; багатіръ бувъ! Що було въ ёго поля, худоби, що всякого добра! Не давъ ёму Господь діточокъ кўпочки, уродїлась дївчинка одна-однімъ, якъ сонечко въ небі. Віпестили її, вікохали хорошу й чепурну, и на розумъ добрий навчили. Уже шіснадцятий годокъ минає Олєсі, вже й сватї почали въ хату навертатись. Старі дякують за ласку, частують, а дочкі не змовляють: «Ще нехай погуляє, то буде чимъ дївованне згадати. Ще не часъ голівку молоденьку на господарстві клопотати; нехай погуляє дївчиною.»

А що вже женихівъ було, Бóже мій милий! Де вона прїйде, то якъ рїй гуде! Та й дївчина жъ була! Велична, хороша, до всякого привітна й ласкава, и заговóрить, и засмієтця, и пожартує; а де вже помітила що незвичайне, то такъ по-

гляне, наче холодною водою зіллé, и одійде собі геть.

Жилá вь бáтька-мáтери, не зна́ючи гóря, а ні ли́ха. Ска́зано, якъ молодé, то й га́докъ не ма́е; тільки й думки, я́къ би погуля́ть вéсело. Да вже якъ тамъ хóроше й роскíшно ні жилóся, трéба бу́ло й íй свогó ли́ха одбу́ти. Занеду́жала пéрше мáти: такі вже старéнька бу́ла; похі́ріла неді́ль зо́ дві, та й перестáвилась. За нéнькою й бáтько помéръ зь нудьгі́ та зь жа́лю за вірнимъ подру́жжемъ, що зь нéю молодій ві́къ изві́ковáвъ.

Оста́лась Олéся сирото́ю. Пла́кала - пла́кала, та трéба бу́ло привика́ти. Дóбрі лю́де íí не забу́вали: то старá ті́тка прійде розва́жить, то дівчáта прибі́жять нащербéчуть; а коли́, то й за собо́ю ві́тягнуть. Дождáли óсени. Сваті́ й не перевóдятця вь Олéсиній хáті: одні́ за двéри, дрúгі на порі́гъ. А вона́ все дя́куе та одмовля́етця то тимъ, то симъ.

»Чому́ не йдéшь за́міжъ Олéсю?« пита́е старá ті́тка. »Женихівъ у тебе́, хвалі́ть Бóга, якъ цві́ту вь горóді; хоть грéблю гаті́. Чогó бь то тобі́ гордовáти? Паробкі́ жь у насъ, якъ орля́та: жва́ві, молоді́. И старéче сéрце ра́дуецця, погляда́ючи на íхъ, а щобъ - то молодé дівóче ні-

міло їй до жадного не хібноуло, — я вже їй не знаю, який се теперечки світ наставъ!»

»Тітко сёрдечко! нехай я ще погуляю.«

»Порá, порá, моя дитино! Послúхай старéчої сувóри. Самій тобі веселéнько, а въ-двохъ изъ любимъ чоловікомъ ищé веселійше бúде. А що хазяйствечкомъ бúдешъ клопотáтись, тогó не бійся: робитимешъ не для кóго, якъ для себе; лю́бо бúде їй поклопотáтись. Ти, дяковати Гóсподеві, не крепáчка: тво́я пра́ця не згíне дúрно.«

»Не крепáчка! Ніби-то вже, якъ крепáчка, то їй світъ завязаний! Живúть же лю́де!»

»Живúть, Олéсю, та такé їхъ и житте!»

»Якъ пані дóбрі, то їй лю́дямъ дóбре.«

»Та щó съ то́го, що пані дóбрі? Які ще паненята бúдуть! Та їй дóбримъ трéба годіти, и въ дóбрихъ загорюешъ для себе хибá три ступні землі на домовіну, а въ лихихъ... то нехай Гóсподь не доводить и чу́ти!... Гóді їй згадувати такé!... Послúхайся, Олéсю, та їй на весілі погуляймо! А що вже міні втішно та міло бúде, якъ пощастить тебе Гóсподь семъею, що коло тебе діточкі, якъ бджілочки коло пóвного квіту, загудúть!»

»Я ще погуляю дівчиною, тіточко!» та їй гóді.

II.

Ажъ ось шле сваті Іванъ Золотаренко. Олеса пошановала любихъ гостей и рушніки подавала.

А сей Іванъ Золотаренко та бувъ крепакъ. Такий-то виходився хорóший, моторний, и не пізнати ёго, що въ гiркому крепацтві зрісь.

Догадались тогді вже всі, когó Олеса дожидала, та такъ и забурчало по селу, мовъ у джерелі: »'Якъ-то можна! та де се відано! та хто такé чувъ, щобъ вільна козачка за крепакá оддавалась!«

Почула старá тiтка, та и вдарилась объ поли руками: »Бодай же я не дождала такé чути! Дитино моя, Олесю! схаменись! Та якъ бi живъ бувъ твiй бáтько, абó мáти, крáще бъ вони тебе въ глiбóкiй криници затопiли! Та iхъ и кiсточкi струснiтця въ землi зъ великого жáху та жáлю! Щó се ти задумала? Та се тобі якiсь чáри дáвано!«

Тáкъ-то вже вмовляє старá Олесю, и прóсить, и плаче.

»Нi вже, тiточко моя люба«, говорить Олеса, »ничóго не помóжетця: бiду за Їваномъ!«

Старá до Петра Шостозуба. Немá, поiхавъ у

ярмарокъ. »Ліхо!« А той Петро Шостозубъ та бувъ первий чоловікъ у громаді, — уже старезний такий, Боже! якъ молоко білий.

До Андрія Гонти — нема. До Михайла Дідича — нема: усі въ ярмарку.

»Ой лиха моя година та нещаслива! Кінусь хоть до Опанаса Бобрика!«

Сей дома бувъ. Лежить у садку підъ грушею, люльку пихкає. Побачивши Олесину тітку, »Здорові«, каже, »булі и Богу мілі. Чи не на пожарину біжите?«

»Нехай вамъ Богъ помагає, пане Опанасе! прийшла до васъ за радою. Порадьте менé: несподіване ліхо спостігло! Зберіть раду!«

»Отсé! щобъ-то для жінокъ раду скликати! Вже бь то й громада була, якъ синиця, безъ глүзду! Зберітця самі, та яка всіхъ перекричить, то й правда буде.«

»Ой пане Опанасе! се не жіночі примхи: велике нещасте намъ сталося!«

Та й оповістила ёму все чісто. На щó вже веселий, нежурбливий, та й вінъ заклопотався симъ випадкомъ.

»Эгé!« каже, »щó - то дурне дівчя, сказано вже! Коли й вимага якого ліха, то не дру́гому кому, тільки собі власне.«

»Ходіть, пане Опанасе; може, вона васъ послухає. А не послухає, то зведемо послухати! Ось и шапка, рушаймо!«

Идуть, а на всіхъ улицяхъ люде такъ и снують, ажъ не потовпляютця, и все до Олесиной хати, — и старі, й молоді, и малі навіть собі біжать. Всі вмовляють та просять: »Не йди за крепакá, не йди! Якъ такого ходу, то лúчче зъ мосту та въ воду!«

А паробкі оступіли хату: »Не дамó дівчини«, гукáють, »не дамó! Нехáй вільна козачка не закрепощáетця, людямъ на смíхъ, а своému селу на сóромъ!«

Та що не вмовляли Олесі, нічого не допомоглось. Тільки гіршъ дівчину засмутіли. Слухаючи їхъ щірої й розсúдливої рáди, хоть и одмовляла імъ, що не вповає а ні на худóбу, бо має й самá, а ні на вільность: »Що«, каже, »по тому, що бúде вільний, колі не бúде любий?« а про те слéзи такъ зъ очей и рíнуть.

»Тебé, дівчино, якъ я бáчу, й за рікъ не переговоришъ, а за два не переслухаешъ«, каже Опанасъ Бóбрикъ. »Скáзано: жінóцький рóзумъ на щó дóбре здáтній? Отъ любий, любий, та й гóді! А любого того які обсіли, на се не вважá-

ешъ! Та щó я маю слова дурно трáтити? Вона й не слухае! Бувайте жъ здорові, та, не питаючи брóду, не суньтесъ у вóду, бо втопитесь!»

Се зговорівши, потягъ старій до своєї господи, підъ грушу.

Дáлі й люде почали розхóдитись. Остáлась въ Олесиній хáті тільки старá тітка плачуща.

III.

Вже й нічъ зéмлю обіймае; зійшовъ місяць и вдáривъ яснимъ проміннемъ по біліхъ хáтахъ. Олеса, смутнá й неспокійна, одчиняе вікóнце, дівитця: паробкі обсіли кружáломъ її хáту; інші гомонять, а дé-котрі понурі сидять и голівъ не звóдять. Подивілась Олеса, подумала, зачиніла вікóнце и вийшла, а тітка за нею.

Стáла Олеса на висóкому порóзі та словами промовляє до козаківъ: »Панóве молóдці!« каже, »зъ-мáлечку зазнаю, що ви були у вся́кому ділі звичáйні и обáчні; не сподівáлась я одъ васъ, козаківъ, такú собі нарúгу мáти! Щó ви менé, якъ ворогі, стережете, въ неслáву сиротú ввóдите! Ко́лі бъ изъ рівнимъ змагáлись, атó зъ безпомóщнимъ дівчя́мъ!... Не заживете собі на сёмú слави, панóве!«

»Не сподівались и ми, Олександро«, озвався, виступаючи, огрядний, високий паробокъ, »не сподівались, щобъ старого Хмари дочка та съ крепакомъ понялася!«

»Коли наші паробки тобі не до-любови, було сказа́ти«, почавъ другий, коза́къ гáрний, якъ іскра: »ми бь тобі знайшли самі; усю Вкраїну виїздили, та знайшли бь!«

»Шкода́ шукати, коли мині Богъ уже пославъ тако́го, що й до любови, й до пари. Яка́ мині доля суділась, така́ й буде, не жалковатиму ні на ко́го. Хоть и рікъ стерегтимете мене́, я на другий оддамся такі не за ко́го іншого, якъ за Івана Золотаренка. Росходьтєсь, панове коза́ченьки, прошу́ я васъ прозьбою, не засмутіть гірше мене́ молоді! Послу́хайте моєі тітки, іі старечі та розсудливоі вмови!«

»Росходьтєсь, соколі моі ясні!« промовляе старá плачучи: »вже нашому лиху нічо́го, ма́буть, не вдіешъ! По́пусть Бóжий, діти!«

Паробки погомоніли-погомоніли, та й розійшлись.

А Золотаренкові старості собі розгнівались: »Сєго́ не чу́тно й зь-ро́ду въ до́брихъ людєй«, ка́жуть: »подавали рушникі, змовились, — чи годітця жь розра́жувати? Козакі, а звичаю не

знаєте! Ми хоть и крепакі, та за себе вступимось!»

»Хто жь и порадить сироту« , одказують старі козачки, »якъ не ми? Се бь намь одь Бóга гріхъ бувъ великий, коли бь її не одговоряли одь сёго ліха. Не послухала — Господь изъ нею! Бýде гірко каятись нерозумна дівчіна; тогді згадае насъ!»

IV.

Уранці йде Олесья дружóкъ збірати; куді ні вступить, усюди одмовляють, інші ажъ плачуть. Котóрихъ дівчатъ то матері й не пустіли въ дружки, котóрі й самі не пійшли, а які и йдуть, то все зітхаючи та жалуючи Олесі: »Не веселій дівичь вechіръ у нашої молодóі!»

Отъ и повінчались; хóдять по селу та на весілле запрошають. А тутъ противъ їхъ саме ідуть люде, — зь ярмарку вертаютця. И Петро Шостозубъ, и Андрій Гонта, и Михайло Дідичъ, и ще скілько людéй. Петро зь сивою паровицею рушае попереду. Се бувъ дідъ дуже старій, білий, а про те чуйний, висóкий и прямій якъ яворъ; óчи ёму блискучі якъ зóрі; идé собі поквóломъ

та й питає стрічного чоловіка: »А щó се за весілле въ насъ скоїлось?«

»А се«, каже той, »покійного Хмáри дочка повінчалась изъ Ивáномъ Золотарénкомъ.«

»Изъ Золотарénкомъ? та який же то Золотарénко?«

»Крепáкъ, пáне Пётре, óтъ, Сухомлínського пáна піддáний.«

Засмутівся старій Шостозубъ, дýже засмутівся, и не сказáвъ нічóго, а дрýгі такъ и покрікнули зъ жáлю та зъ досáди.

Тутъ молоді порівнялись; трéба булó вже перше всёго привітáти їхъ, якъ Богъ велівъ. Вони поклонілись, на весілле прóсять.

Петрó піднявъ висóку шапку. »Бóже вамъ помага́й!« речé. »Неха́й Господь щастіть дóлею, щáстемъ и здорóвьемъ!«

Молоді дякують. »Прóсимо жъ, добрóдію шанóвний, на весілле!«

»Ні, молодá княгіне, не пійдú до тебе на весілле: не подóбна річъ мині, старóму, по весілляхъ гуляти. Дякую за лáску!«

А Гóнта Андрій, чоловікъ добрячий, тíхий бувъ, и каже молодóму: »Ой Ивáne, Йвáne Золотарénку! щó ти зробівъ, мій дрýже! Хибá въ тебе рóзумъ дівóчий, що вповáвъ на тепéрешній

часи, а щó б́уде по́слі, не под́ума́въ есі, та й запропасти́въ и дівчи́ну, и все її плі́мъе! Ті́мъ-то, ка́жуть, сирота́: вільно и втопи́тись.»

Та й похита́въ сі́вою голово́ю.

»А чо́му жъ на весі́ллі не погуля́ти!« озва́всь Опана́сь Бóбрикъ, узя́вшись у бо́ки. »Жаль, та не ве́рнетця! Хоть погуля́ймо!«

»Стара́ необа́чна го́лово!« ка́же Петро́, »схамени́сь! Ти б́ приступи́въ гуля́ти й тамъ, де до́бри лю́де суму́ють и пла́чуть ве́льми!«

»Та щó жъ, па́не бра́те! Пла́чешъ-пла́чешъ, та й чхнешъ!«

»Не зви́ча́йно жартовáти, па́не Опана́се«, гукну́ли всі ра́зомъ, »коли́ такé діетця! Ти сво́ю сі́ву го́лову пошану́й, коли́ не шану́ешъ коза́цства!«

»А ну́те лишъ, го́ді ва́мъ! Отъ спра́вді розгрі́мались, якъ на дурно́го! Не йти, то й не йти, и не шйду́; а дочка́ коза́ча, тре́ба б́ и та́нцівъ коза́чихъ; та зъ ва́ми не зговóришъ — шкода́!«

Молоді́ сто́ять и очей́ не зведу́ть.

»Неха́й же Госпо́дь дае́ до́лю до́бру й таланъ. Щобъ бу́ли здоро́ві якъ вода́, а бага́ті якъ земля́! и ві́къ ва́мъ до́вгий, и ро́зумъ до́брый, кра́сні молодя́та!«

Поклонілись старі, та й рúшили собі до домівокъ; а молоді своєю дорогою пійшли.

Засмутілись голубята. Изглянулись міжъ собою: вінъ поблідъ на лиці, въ неї очіці отяжали слізмí, — и пригорну́лись одно́ до одно́го.

»Кохáнне моé!« озвáвся вінъ стíха, »такá въ мене дúмка, що я тобі світь завязáвъ!«

»Мíлий мій, моé подру́жже дорогé!« одповідае Олéся, »щó намъ Богъ дасть, тé й бúде! абí въ парí съ тобою вікъ звíковáти!«

V.

Дрúгого дня пійшли панáмъ поклонітись. Не почúла Олéся ні привіту, ні совіту, а ні лю́бого та весéлого по́гляду не побáчила. Панí такі якíсь сердіті; а гóрді — ажъ надимáютця. »Будь покíрна«, наkáзують, »та до робóти пáнської щíра!« И чúдно, и сúмно було Олéсі такé слúхати! А дáлі й страшно стáло. Се справдешна невóльниця вона́ бúде!... И мáрно íї літá молодіі перéйдуть! мáрно пíшная красá зовя́не въ щодéнній тяжкíй робóті — у невóлі!...

Идúть до госпóди úлицею, — я́къ же глúхо, та сúмно по селú, Бóже мíлий! Спомянúла Олéся: було вона́ въ сво́му селі йде; той приві-

тае, другий на здоров'є спитае, де-котрий по-жартуе, інший стане та свій смутокъ-жаль повістити; и старі гомонять, и молоді, й дитвора бубонить. Було тільки сонця краєчокъ засвітить, уже й брякъ, и дзвякъ по селу, рухъ, стукъ — живий людъ! А тутъ, хто й стрінетця — понурій, неговіркій, печаловитий.

Свекруха рада Олесі, якъ рідній дитині, не знае, де її посадити, якъ пожаловати; та все не розвеселить вона Олесиноного серденька. Була старá вже, до того жъ змучена тяжкою працею та недостатками; то й веселої мови одъ неї не почула молодá невістка. То розкаже яку пригόδу людську, то на своє безщастє плачетця, тільки й добрить, що той світъ, ніби вже въ сьому пішному, красному світові нема ні добра, ні краси, а ні правди.

Коли бъ хоть съ чоловікомъ словечко перемовити, такъ не вірве й годінки вільної: то те вінъ робить, то те, то йде, то іде, якъ гість додому навертае.

Та що далі, то все гірше. Почавъ панъ хату одмагати: десь прикупивъ сьмью людей, то треба було хати. »Ти«, каже Золотаренкові, »иди въ двірть: у тебе не велика семтя, а схочешъ, то й самъ собі збудуешъ: ти багату взявъ.«

Перетягли їх у двір, а тут Бог дав дитинку, хлопчик народився. Пригорнула Олесья сина́тко до се́рця, облили її дрібні́і слёзи. »Сину мій! дитя моє кохана́е! погуля́в би ти в світі, полюбова́в красу́ и пішность світову́, дозна́в би втіхи й ро́скоши се́госвітне́ї, та гірка́я тво́я нево́ля бу́де! Ще в сповито́чку загри́мають тебе́, зма́лечку засту́кають, — не розі́в'єсся, доро́гий мій квіте, извя́нешь у зелецо́чку!«

VI.

Живе́ Олесья рікъ и дру́гий, и тре́тій, и четвёртий. Благослови́в Госпо́дь діточка́ми: три сини́, якъ три соколі́. А що́ попому́чилась вона́, що́ слізь повилива́ла надъ німи, — Ма́ти Бо́жа! Ска́зано, у дитіни заболіть пучка́, а в ма́тери се́рце. Иде́ на па́нщину, му́сить їх кідать, а дітки — одно́ не гово́рить, дру́ге не хо́дить, а тре́те не вміе сидіти, — дрібне́нькі, догле́діти нікому, бо стару́ свекру́ху то́го жъ таки́ ро́ку, якъ Олесья оддала́сь, поховали. Пересуму́е день у робо́ті, увече́рі біжи́ть — що́ тамъ моі діточки, якъ? А се́рце мре, непе́вна вона́, чи діто́къ заста́не живі́хъ и здоро́вихъ. Хибá такé не бува́ло, що́ в одної́ жі́нки ра́зомъ два сини́ втопи́лось, гра́ючись коло ста́ву на бе́резі?

Підрослі діти, збулась сего клопоту, такь друге лихо приспіло: то пань Семєнка, то паничі Йвася шпирують — не догодивъ, то пани грімає на Тишкá — бігъ коло неї, не вклонився. Що-дня Божого діточки її, якъ бубонъ, збігті. А хоть коли й мине день безъ карности, все неспокійно, все серце смутитця, все горя та лиха сподиваетця.

Тільки що діти літь стали доходити, що вже матері и втіха, и помічъ, позабірали їхъ до покоївъ. Съ того часу не було веселої минути, а ні спокійного сання Олєсі: и въ день, и въ ночі передъ очіма чорняві хлопченята, потомлені, поблідлі, привиджуютця: самі въ покою сидять мовчки, безъ гуку, безъ гоміну, безъ забавокъ, тихенько; абі поворущілись, абі словечко міжъ собою зговоріли, заразъ пани й грімнуть: »Що тамъ за гомінь! Ось я навчу васъ тихо сидіти!« Сполохнутця голубяточка, та й стіхнуть.

Що-дня Божого умиваетця Олєся дрібніми слезами: »Діточки мої! квіти мої! повяли ви въ зелепочку!«

Яке було добро, продали, а гроши роскотілись. Чи мало жъ на такую сємью треба? а пани не дає нічого, та ще й гніваетця. »Ти«, каже, »повінна своє мати: ти багатого батька, є всего доволі!

Коли тобі жалко дітей, то зодягай сама, а в мене й безъ васъ багáто росходу.»

Чоловікъ зъ нудьги зовсімъ занепáвъ здоровь-емъ, отупівъ я́кось, ні́чого ё́му не стра́шно, не бо́язько, не бо́лезно ста́ло; а пёрво зъ вели́кого жа́лю такъ бу́ло й обми́рае. Не оди́нь разъ Оле́ся блага́е ё́го бу́ло слі́зми пожа́ловати діто́къ, не губи́ти їхъ, якъ вінъ у вели́кому го́рі, не памя-та́ючи себе́, стромго́ловъ бу́ло ки́даєтця съ ха́ти, блі́дий, о́чи блища́ть, та́кий, що й подиві́тись на ё́го стра́шно, — та лю́бими слова́ми, ла́скою и вгаму́е ё́го, що бу́ло обійме її́ й діто́къ, до се́бе приго́рне, та й розі́ллетця слі́зми.

VII.

Я́кось горюва́ли вкúпí, коли зъ необáчка ли́хо на́ринулось, та що найтя́жчєє: ставъ панъ у до́рогу ла́дитись, ажъ у Москвú, и Ї́вана Зо-лотарéнка за собо́ю бравъ. И не проси́лись, бо та́кий жорсто́кий бувъ, немилосéрдний, що дúрно й го́лову бу́ло клони́ти.

»Діти мо́і!« проща́єтця Ива́нъ, »проща́йте, соко́лі мо́і я́сні! Шану́йте ма́тиръ, любі́тєсь изъ собо́ю, ні́кого не кривди́ть.... проща́йте, діточ-ки мо́і любі́і! Жі́нко мо́я коха́на! не поми́най ли́-

хомъ менé безщасного, що втопíвъ тебé въ безодню, та й покидаю. Одоллю́тця міні твої слёзи!»

Олéся й не плаче, стоить біла, якъ хустка, не зведé очей зъ Ивана, не выпускае ёго изъ своїхъ рукъ. А тутъ панъ кричитьъ: »Хутко, хутко!« Пригорну́въ Иванъ до сёрця Олéсю въ останне, та й побігъ. Тогді Олéся, якъ до пам'яті прийшла, схопи́лась — уже нема, далéко; тільки пиль слідомъ клубочетця, а коло неї діти плачуть. »Діти мої!« скрикнула, »діти мої! теперъ нема въ васъ жадного оборонця, нема помóгача, самі-самісінькі зостались у світі!»

И справді: бу́ло хоть гляне въ любії очі, щире слóво почуе, пригорнетця до ёго, посумують укúпí, все бу́ло лéгше, якъ мала коло себе прихильну дúшу, вірне сёрце; атó зосталась, якъ та билина въ полі! Въ селі хоть и не безъ добрихъ людéй, та кóжний изъ своєю напáстю змага́етця, свою бідú оплакуе. Звісно вже, панському не те, то дру́ге, а допечé; то ніколи чужимъ лихомъ бідкатись, хибá старá тítка прибіжить. Уже старá така, змóрщена, якъ сухé яблучко, а все тúпае та гомонить, — то хибá вона приплетётця та поплаче зъ Олéсею, поблагословить її діточóкъ.

Такъ-то проживае Олéся, працюючи безъ спо-

чінку, безъ утоми; такъ и рікъ цілий минувъ, якъ одна година. Все на пánщині, въ робóті. Пáні така, що й одпочіти не дасть: робі та й робі! Де вони на робóті, и вона туді вийде, и стóличокъ за нею вінесуть; сяде та все кáртами роскидає: се вже въ неї пёрва була забавка; сидіть, тільки очіма повóдить та вигукує: »Робіть діло! робіть! не ліну́йтеся!«

'Якось-то вірвалась Олэся, пійшла до тітки одвідати стару въ недúзі; а того дня бувъ у селі ярмарокъ. Бáчила Олэся своїхъ подружокъ: які жъ то молодіці стáли! такъ-то убрані гáрно, а пишнáтця, якъ пóвні рóжи, и чоловіки коло їхъ, и діточкі: котóre кóникомъ граєтця, котóre орішками пересипає, а бíльшенькі нóвими чобітьми рíпають и вéсело кóжному въ вічи поглядáють. Олэся стоіть у старій свитіні, стоіть самá-одна, розлúчено її съ чоловікомъ, діточкі її стоміли ніженьки, заклопотáли голóвочку, гóдячи пáнськóму плéмью, якъ лихій болячці. Немá въ їхъ ні забавóкъ, а ні іграшокъ дитячихъ, немá й одéжинки про святій прáзникъ; и мáти вёрнетця — нічóго не принесé, щóбъ їхъ звеселіти, щóбъ утішити своїхъ дітóкъ! Такі-то думки взяли Олэсю; а до неї підійде то Гáнна, то Мóтря, то Явдоха, все знакóмі, ще дівчáтами гуляли; и го-

вóрять до неї привітно, и про дітóкь роспíтують; та бúbличка імь дае, дрúга маковникá. »Спасі́бі, спасі́бі!« вимовляе Олéseя, облива́ючись слё́зами. »Якь ви менé не забúли, то нехай васъ Богъ не забúде!«

VIII.

Минúвъ и дрúгий рікь — одь чоловіка нема́ вiстóкь, якь у вóду впавъ. Сумовáла Олéseя, сумовáла, та надúмала до пáніи йти, бо їй частéнько листі шлють.

Ввійшла́ до покóю; пáні сидіть и гадае на кáртахъ, не помітила її прихóду. Глянула Олéseя коло себе: се той самій покóй зъ дзигаря́ми, де вона́ була́ *молодо́ю*, убрáна, уквічана, самá якъ квіточка свіжа, а тепéречка?... Бóже мій мiлий! Чи се жь вона́? Стоіть якась пóстара, замúчена молоді́ця, печалові́та, боязли́ва.... Усе́ згада́лось Олеси́: »Пропáвъ мій вікь молодéнький!«

Клáняетця: »Пáні милості́ва! бúдте ласка́ві, скажіть мині, щó мій чоловікь на чужі́ні, якъ прожива́е?«

»Бóже мій!« скрікнула пáні, »збáвила мині усé гадáння! Бода́й ти добра́ не діжда́ла! Чогó вь вічи лізешь? Чогó тобі трéба?«

»Маєте одъ пана листі... що тамъ мій чоловікъ, Іванъ?«

»Яка розумна! Хибá тсе панові нічого більшъ и писати, якъ про твогó чоловіка, гá? Що вінъ! та якъ вінъ! Служить та й годі!«

»Чи привікъ, пані милостіва, чи здоровий?«

Ввійшли паничі, слухають та й оскіряютьця, а пані ажъ зареготала.

»Та що ти собі думаешъ!« покрикнула на Олесею, »панъ буде міні писати, чи здоровий твій чоловікъ! Мабуть, ти п'яна, або зроду така навижена. Иди собі геть, иди! Виженить її!«

Паничі кинулись обое, та й випхнули її за двери.

»Вже не побачу Івана и не почую про ёго«, думає Олесея. »У нещасливу годину позналися й покохалися!«

Коли такъ неділь у дві, або въ три прийшовъ листъ одъ Івана. »Чи живі, чи здорові«, пише, »діти мої любіи и ти, жінко кохана? А я, то все »хворію; вже бъ и помёръ, та змоцняе менé надія »васъ побачити и свою рідну Україну. 'Якъ-то ви »живетé - проживаєте? Шануйте матіръ, коханий »сині мої, любітеся щиро! Нехай Господь васъ »усіхъ благословить! Нічого міні вамъ гостінця »послати; хоть я й хожу у срібнихъ гудзикахъ,

»а про те нічого не маю. Часомъ панъ у гості-
»ні сидіть, то я голодати мушу, якъ не нагодү-
»ють добрі люде. Що й казати! *Кому не було*
»добра зъ-малку, не буде й до останку!»

»Такé й тобі щáсте, якъ мині, *Иване мій!*»
каже *Олеся* плачучи. »Колі бъ же я була пись-
мéнна, я бъ до тебе безконéчникомъ листі пи-
сáла, що-дня поси́лала, а тепéречки комусь трé-
ба поклонітись та попросіти. Чи напи́ше жъ такъ
сумно й щіро, якъ моé сéрденько чýе?»

Пійшла до дяка просіти. »Дóбре«, каже дякъ,
»я напишú, а щó мині за те бóде?»

Глянула вона на ёго: червóний такій, пика-
тий, весéлий; ма́буть, гуляти любить и горілку
вживае: нема надіи, щобъ поцінно взявъ.

»А щó ви, добрóдію, схóчете?» питае.

»А щó я хóчу? Дасі два злóтихъ и квáрту го-
рілки?»

»Добрóдію! бóдте жъ ласкаві....«

»То йди до іншихъ, а насъ не рушъ!»

»Пишіть, пишіть ужé, Госпóдь изъ ва́ми! *Вінъ*
нашого лісту дожидáе....«

Почалá казати, а дякъ піше. Більшъ вона слізъ
вілила, якъ словáми промóвила, та такъ-то вже
сумýе бідна, що дякъ тілько головою трясé, а

»Маєте одъ пана листі... що тамъ мій чоловікъ, Іванъ?«

»Яка розумна! Хибá тсе панові нічого бiльшъ и писати, якъ про того чоловіка, гá? Що вінъ! та якъ вінъ! Служить та й годі!«

»Чи привікъ, пані милостіва, чи здоровий?«

Ввійшли паничі, слухають та й оскіряютьця, а пані ажъ зареготала.

»Та що ти собі думаешъ!« покрикнула на Олесею, »панъ буде міні писати, чи здоровий твій чоловікъ! Мабуть, ти п'яна, або зроду така навжéна. Иди собі геть, иди! Виженить її!«

Паничі кинулись обóе, та й випхнули її за двéри.

»Вже не побáчу Йвана и не почую про ёго«, думае Олесея. »У нещасливу годину позналися й покохалися!«

Коли такъ недiль у двi, або вь три прийшовъ листъ одъ Івана. »Чи живi, чи здоровi«, пише, »дiти моi любiи и ти, жiнко кохана? А я, то все »хворiю; вже бь и помёръ, та змоцняе менé надiя »вась побáчити и свою рiдну Вкраiну. 'Якь-то ви »живетé-проживáете? Шануйте матiръ, коханиi »синi моi, любiтеся щiро! Нехай Господь вась »усiхъ благословить! Нiчого минi вамъ гостiнця »послати: хоть я й хожу у срибнихъ гудзикахъ,

»а про те нічого не маю. Часомъ панъ у гості-
»ні сидить, то я голодати мушу, якъ не нагодують добрі люде. Що й казати! *Кому не було*
»добра зъ-малку, не буде и до останку!«

»Такé й тобі щáсте, якъ мині, Іване мій!«
каже Олеса плачучи. »Колі бъ же я була пись-
мéнна, я бъ до тебе безконéчникомъ листі пи-
сáла, що-дня поси́лала, а тепéречки комусь трé-
ба поклонітись та попросіти. Чи напише жъ такъ
сумно й щіро, якъ моé сéрденько чýе?»

Пійшла до дяка просіти. »Дóбре«, каже дякъ,
»я напишú, а щó мині за те бúде?»

Глянула вона на ёго: червóний такій, пика-
тий, весéлий; ма́буть, гуляти любить и горілку
вживае: нема надії, щобъ поцінно взявъ.

»А щó ви, добродію, схóчете?« питае.

»А щó я хóчу? Дасі два злóтихъ и квáрту го-
рілки?«

»Добродію! бúдте жъ ласкаві....«

»То йди до іншихъ, а насъ не рушъ!«

»Пишіть, пишіть ужé, Господь изъ ва́ми! *Вінъ*
нашого лісту дожидае....«

Почалá казати, а дякъ пише. Більшъ вона слізъ
вілила, якъ слова́ми промовила, та такъ-то вже
сумуе бідна, що дякъ тільки головою трясé, а

далі й каже: »Чуйте, молодіце! Дасте міні дві двадцятки и кварту горілки?«

»Ой добродію! та будьте жь милостіві, треба ще писати... ище не все я проказала.«

»Я напишу, напишу... годі... а ти не принось двохъ двадцятокъ, не треба!«

»Якъ же, добродію? Що жь ви візьмете?«

»Нічого!« крикнувъ дякъ ніби зь досади, та заразъ стихъ и каже: »Скінчу, та ходімъ випьемъ по чарці зь гора та зь ліха.«

»Дякую за вашу ласку, добродію, а пити не хочу. Нехай Мати Божа дае вамъ и долю добру, и здоровье! Спасібі вамъ.«

»Та давай уже, молодіце, я твій листъ по почті пущу. Де тобі справлятись!«

»А що треба за се дати?«

»Нічого. Люде знакомі, то й такъ візьмутъ.«

IX.

Пославъ дякъ до Йвана листъ, та невідомо, чи бідолаха ёго бачивъ, бо хутко прийшла звістка одъ пана, що Йванъ померъ. Та ще писавъ, щобъ слали до ёго старшого панича и якого тамъ хлопця услуговати. А меншого панича звелівъ на столицю виправляти.

Почався клопіть у дворі, збірають паничівъ у дорóгу. Стали й слугъ імъ вибірати. Якъ разъ напали на Золотаренченківъ. Казали Олександрю покликати. Тільки тогді й згадали про неї, ато ніхто й не споманувъ, яку їй Господь велику тугу пославъ.

Прийшла вона; пані й каже: »Збірай синівъ у дорóгу, съ паничами пойдуть.« А вона стоїть, дивитця паніі въ вічи, наче не розуміє; тільки зблідла, якъ крейда. Пані розсердилась: »Що ти, глуха«, кричить, »чи німа?...«

Упала нещаслива, не зможе й словечка вимовити, тільки рúки здіймає ридajúчи.

Якъ розлютуетця пані, якъ накинетьця на неї! »Та я тобі й те, и те зроблю!« Такъ-то вже напустилась, неначе вона яку велику шкоду вчинила — свою рідну дитину пожаловала, що вже самъ Господь звелівъ своїхъ дітокъ жаловати, а її згáнили й обідили, и съ покоївъ вигнали! Що чуло її сэрце змúчене, ніхто того не знавъ, ніхто й не спитавъ.

Треба синівъ на чужину зряжати. Чи вернутця вони стару неньку поховати, чи, може, якъ їхъ батенько, самі тамъ поляжуть, що й голóвки ніхто не оплаче! А може, зледащють її діточки, її соколі ясні, що теперъ виражає хоро-

шихъ, добрихъ и щірихъ, а доведѣтця, може, такіхъ побачити, що бодай не діждати нікому! Хто їхъ порадить? Хто на розумъ добрий навчить? А тутъ ще недостатки та нужда гіркая, що ні съ чимъ и вірядити: ні сорочечки, ні одѣжинки годящої. Що було, останне якé добро, продала — дітокъ наділила, и на смерть собі нічого не оставила.

Въ-останне спочіли сині, а вона пильнує, а вона пильнує цілу нічъ надъ ними, тихо та гірко плачучи. Останню нічку ночують! Скільки-то часу мине, поки вона зновъ побачить любихъ хлопцятъ, та чи ще коли побачить!

Отъ уже й сонечко сходить... дзвякнувъ дзвонокъ... Ведє Олександр дітокъ, обливаячись слезами, та все тільки благословляє їхъ та крестить....

»Панічки!« промовила до паничівъ, кланяючись у землю, »будте милостиві до моїхъ хлопцівъ!«

А паничі й одвернулись.

»Мати Божа!« крикнула Олександр ридаячи, »я тобі своїхъ дітокъ уручаю!... Сині мої, сині мої!...« та й звалилась, якъ трава на гостру косу.

X.

Коли́ кому́ вікъ нещасливий, то й довгий, ка́жуть; такъ и Олекса́ндрі: прогорюва́ла ще скі́лько літь сама́ зъ мали́мъ Тишкóмъ. Про ста́ршихъ сині́въ и чу́тки нема́; мо́же, що й пі́шуть паничі́, такъ па́ні не ка́же.

Па́ні, тимъ ча́сомъ, село́ продала́ та переі́хала у мі́сто жи́ти. За не́ю й Олекса́ндра му́сила і́хати, и тамъ ще скі́лько люде́й. Якъ би́ хто знавъ, або́ схоті́въ і́ї наста́вить, то вона́ вдово́ю була́ бь изно́въ на во́лі, не крепа́чка; та що́ вже тепе́рь по тій во́лі!

Олекса́ндра такъ занепа́ла здоро́вьемъ, що й робі́ти не зду́жає, а па́ні гнівае́тця: »ду́рно«, ка́же, »хлі́бъ мій ісі́!« А да́лі такъ уже́ розлю́товала́сь: »Иді́ собі́«, ка́же, »куді́ хочешъ. Ко́ли ти робі́ти не зду́жаєшъ, то й і́сти не просі́. Иді́ собі́ зъ двора́ й хло́пця бе́рі!«

Ві́йшла Олекса́ндра съ па́нського подві́р'я и Тишка́ за собо́ю ві́вела. »О«, ка́же, »па́нське дво́рище! бода́й нічо́го до́брого зъ ро́ду - ві́ку въ те́бе не вступі́ло!«

Пі́йшла́ найма́тьця; та щось изъ ти́ждень по́ідь ти́номъ почова́ла, по́ки собі́ мі́сто знайшла́

въ якогось коваля. А сей коваль такий, що хоть би й паномъ ёму́ бу́ти, лихий та сварливий, Господи милосердний! И жінку лае, и дочку; а якъ спянчїтця, то всі вікномъ утікають: заразъ бітись! Та ще й кричить: »А чому́ міні жінку не біти, або когó іншого? треба всіхъ біти, бо й менé біто!« — »Хибá я томú вїнна?« плаче жінка. »А якъ же не вїнна? одно́ за одного́ мусить одвічати!« Оттакого коваля віковали!

Коли бъ хто побачивъ, несé було на гору відра зъ водою старá, убога жінка, а за нею чорнявий обшарпаний хлопчикъ скаче, — чи пізнавъ би хто Олексáндру, багáту козáчку, пішну дівчїну?

Не послужїла й місяця — занедужала; женé коваль съ хати. Кудї йти? Поплелась у панський двіръ; тїлько що въ браму вступáе, а панї й стрїчае її лихими словами: »Що«, каже, »згодовáла собі синка́ злодія! Обокравъ твій Семéнко панїча. Та подождї лишéнь, подождї! А ти чогó прийшла? Не здужаешъ? Женїть її зъ двора, женїть!...«

Вївели Олексáндру съ подвіртя, та й кїнули підъ тїномъ безъ помочи самú изъ малїмъ Тишкóмъ. Плаче біднесенький хлопчикъ, плаче!

»Бóже жъ мій мїлий! мій Семéнко злодій!... Ой Семéночку, Семéночку! дитїно моя добра й

щіра! Яковó - то мині чýти такé про тебе!... Батько жъ тобі наkáзувавъ.... Сінку жъ мій нещасливий! спомяні свою неньку стару!...»

А Тишкó, не розуміючи, обійма́ її, та все вмовляє: »Не журітця, ма́мо, не пла́чте, Семéнко вёрнетця. И Семéнко, и Ївась, обо́е приідутъ... «
Та вмовляючи неньку й засну́въ коло неі.

XI.

Благослови́лося на світь; прокі́нувся Тишкó, та й пійшо́въ просіти.... Дівитця Олексáндра, якъ її диті́на рученя́та простяга́е до людéй; якъ хто копіечку дасть, хто бублика, інший чорня́ву голóвку погла́дить, а інший оді́пхне́ — все ба́чить Олексáндра....

Ко́ли ось підійшо́въ якийсь мужъ до неі, та й пита́е, чо́го тутъ лежіть, чия вона́. Роспита́вся про все. »Ході́мъ«, ка́же, »до мене, по́ки оду́жаешъ«, и прові́въ її до сво́єї госпóди съ Тишкóмъ.

Вінъ живъ собі зъ ненькою вкúпі; удове́ць бувъ и диті́ночку мавъ малéньку, дочку́. Вони міськи були, міщáне, и замо́жні, — всёго́ було́ до схочу́. А щó вже добря́чі, то нічо́го й ка́зати! За тї́ждень Тишкó налі́вся, якъ черво́не я́блучко, такъ

и качаєтця по двóрі. Олексáндра то не натішитця, одужала, помолóдшала.

»Наймíсь у насъ дитíни доглядáти«, кáжуть їй, а вона й душéю радíе. Нанялáсь. Живé въ їхъ тíхо й спокíйно; усé бъ дóбре, та дýмки про Семéнка її сýшать.... »Э, э«, кáже хазя́їнъ, »чо-го журíтись? Мóже, ще не така́ бída, якъ ти дýмаешъ. Роспитáйся, де вінъ слúжить. Якъ у паничá, то, ма́е бúти, паничъ простíвъ.«

Увéчері нішкомъ, щóбъ пáні не побáчила, пійшла Олексáндра її роспитáла двірськíхъ людéй: »Тíлько й чúли«, кáжуть, »щó дýже твогó Семéнка катовáли, а такі́ зостáвивъ паничъ при собí ёгó.«

»А щó?« питáе хазя́їнъ.

»Та дóбрí вíстí, пáночку«, кáже Олексáндра плачучи; »кращíхъ не почúю.«

»Гóді плакати, небóго! Паничí не віковáтимуть на чужíні, прийдуть, и синíвъ побáчишъ. Та придбáй íмъ щó - нéбудь, щóбъ дяковали мáтері.«

А вона вже й скрíньку купíла, пошíла калíточку, та все складáе тудí грóши: »Се моíмъ дíточкамъ бúде!« дýмае.

Прíйде хазя́їнъ съ тóргу, то булó й клíче: »А йди лишéнь, небóго! ось тобí новéнький барбóванецъ, помíняймось на старóго.«

Біжить Олексáндра мiнiяетця; дякуе ёму, Бóже якъ! та радiе, якъ та малá дитiна. Полюбúе новéнькими грошiма, що такъ ажъ сiють, и сховáе зновъ дiточкáмъ.

Трéба хазiяiну кудiсь далéко на хúторъ виiзди́ти; кли́че й Олексáндру зъ собóю. Та якъ бi то пáни пусти́ла!

Иде́ до пáни, щобъ бума́гу iй далá; а пáни: »Не хóчу я, не дамъ тобi бума́ги и iхати не пу́щú. Ти повинна мiнi платiти. Скiльки бeрeшь?«

»Два рублi вь мiсяць, пáни.«

»То й платi мiнi два рублi вь мiсяць, такъ пу́щú.«

»Трéба жъ мiнi зодягну́тись самiй и хлопця зодягну́ти.«

»А мiнi трéба ще й бiльшъ одъ те́бе. Ти яку-не́будь свитiну накинeшь, та й байдúже, а намъ трéба жити по-лю́дськи. Якъ не дасi двохъ рублiвъ, то й не пу́щú.«

И не пусти́ла.

»Дай ужé iй два рублi«, ка́же хазiяiнъ, »а ми тебé не обiдимо.«

Такъ пáни вже ка́же: »Хóчу три рублi, та, мóже, й за три ще не одпу́щú.«

Ужé й самъ хазiяiнъ ходiвъ, просiвъ. »Не хóчу, та й не хóчу!« Самъ и поiхавъ на хúторъ.

»Бодай«, каже, »такіхъ и не знати, й не бачити, якъ твоѣ пані.«

XII.

Зновъ забрала въ двірѣ Олександру. Тишка взяла до покóівъ, а до матері було й не пúститъ; хибá нíшкомъ прибíжить на годíнку.

Вже тяжко нездúжала бідна Олександра; лежала самá, и водí нікому подáть; лежала й смёрти дождíдала. Не було нікого коло неí, тíлько старій недúжий ключáрь нáнський сидíвъ у хáті.

»Брáтіку мій ласкáвий!« промóвила Олéся, »поклíчте Тишка, нехáй я поблагословлю свою дитíну: ужé минí Госпóдь смёрть посилае...«

»Немá вáшого Тишка, сéстро: я бáчивъ, за панíєю поíхавъ.«

»Нехáй же ёго Мáти Бóжа поблагословíть!« зговорíла плáчучи. »Дитя моé кохáне!... Діти моí, діти! 'Е васъ, якъ цвítу, по всёмú свítу, тíлько васъ коло мáтери немá потóмленí вíка зве-стí! Вíкохала я васъ лихíмъ лю́дямъ на потáлу.... Дé жъ ви, моí голубя́тка! моí соколí я́сні!«

'Якось старій ключáрь змігся та люде́й заклі-кавъ. Увійшли лю́де въ хáту. Вона́ глянула: »Під-ведíть менé, до́брі лю́де!«

Підвели її; зняла вона з себе каліточку з шиї, та й дала їмъ: »Се моїмъ діткамъ... шість карбóванцівъ... оддайте.... Хто має Бóжу дýшу, навчайте мого Тишкá на все дóбре!... Не обижайте бідного сиротý... (а слізми такъ и зрошаєтця), бóдте до ёго милостіві!... Смерть мене постигає самý.... Вікохала собі трохъ синівъ мїлихъ, якъ трохъ голубівъ сївихъ... та нема й одного коло мене.... Сині мої! діти мої!....«

Такъ якъ жила плачучи, такъ и вмéрла плачучи.

А пані така, що й поховати дóбре не хотіла, не тó помянути. Двірські люде самі й поховали, и помянули нещасліву.

ЧУМА́ВЪ.

ЧУМАКЪ.

I.

Якъ помёръ нашъ бáтько, нехай ёмú земля перóмъ! остáвивъ намъ дéвять паръ волівъ половіхъ, хорóшихъ. Насъ булó три брáти; я наймéнший, хлопчико́мъ після бáтька остáвся. Серéдній одружівсь и покíнувъ чума́цтво. Мáти дúже просíла: »Покíнь, сíну, чумаковáти; я тепéрь нещасліва у світі, хоть ти менé трóхи розважáтимешъ...« Да такі й плохий вінъ бувъ, частéнько слабовáвъ.

Стáли ми зъ стáршимъ брáтомъ чумаковáти. Грицькó бувъ пáробокъ висóкий, чорнявий, каро́кий, — пáробокъ якъ орéль. Отъ, стáли чумаковáти.... Я вже й старій, ужé дочкá къ осені рушникі готúе, а ще й тепéрь мині такъ и снітця: ширóкий степъ безкра́ий, стéлетця шляхъ, идúть нáши круторóгі, риплáть возі, а місяць світить....

»А що, хлопче, злічивъ зорі?« гукне Гриць, якъ у дзвінъ ударить; я такъ и схоплюсь.

Якъ итї зъ нашого села въ Кримъ, треба переходити Кумиці, козаче село, велике, ажъ на двохъ горахъ, дві церкві муровані, річка, хати все нові, коло кожноі красній, прекрасній вишнікъ! Славне село! Туді оддана наша тітка, матеріна сестра, то ми було завсегдѣ заходимо до їхъ. Тітка намъ рада, роспитує, частує, розказує. Переночуємо въ їхъ, та й у дорóгу, — а далі вже й баритьця ста́ли, днівъ два, або й три перебудемо; то братъ знакомого товариша піджидає, то въ ёго віль заслабне.... Міні, хлопчині, се й добре, чи съ хлопцями заведусь, або на тині сижу, якъ півень.

II.

Одноі весні вийшли ми рано зъ дому, пристали въ Кумицяхъ, якъ и звичайно, на третій день увечері; тепло було, и вишні цвілі рясно. Не доїхавши до тітчиної хати, Гриць спинивъ воли, та й каже: »Дивись, Ивасю, не одходь, братіку; я заразъ вернусь.«

»А куді се, Грицю?«

»Да треба до знакомого чоловіка забігти. Во-

зівъ не лишай! « та й пійшовъ ; а я занимъ назиракомъ : до якіхъ се знакомихъ людей вінъ ходить?

Перейшли́ улицю ; підкράлись підъ нову хату. Гриць свіснувъ ; переждавъ трóхи , свіснувъ у-друге... у-трéйте.... Все нічого не чути. А мене ажъ підъ п'яти печé , — щó се б́уде? Обійшовъ Гриць садóкъ. Якъ разъ підъ старóю вишнею , що , здаётця , найряснійше цвіла , стояла дівчина , хороша якъ зоря ясна ; р́уса коса нижче пояса ; стояла вона проті́ місяця - молодика́ и , піднявши білу р́уку , промовляла :

»Молоді́къ ,
Якъ гвозді́къ !
Тобі́ ро́ги красні ,
Мині́ о́чи я́сні !«

Якъ почала́ прика́зувати такъ у-друге , Гриць тихесенько свіснувъ . Дівчина стрепену́лась , якъ с́ива зозу́лька ; прислуха́етця... Грицько́ ближче .

»Гри́цю !« ка́же , »се ти , Гри́цю ?«

Я собі послухати посунувъ , та , якъ бувъ дурний , такъ и шурхнувъ у яму , — увесъ видъ красивою пожа́ливъ . Якийсь вражий синъ підъ самі́нькимъ т́иномъ я́му ви́копавъ . Го́ді вже тоді́ слухати ! віскочивъ та до возівъ ! Ма́бутъ , Гриць подума́въ , чи не за́йця сполохну́въ .

Перестоя́ли ми три дні́ вь Кумі́цяхъ . Грицько́

піджидавъ зновъ знакомихъ людей, — не прийшли́ вражі сині! а самъ, тимъ часомъ, що вѣчора ходівъ, а світомъ вертавсь. Я, шатаючись исъ хлопцями, допитавсь, чия се нова хата: Дани́ла Мороза. Козакъ бувъ усатий, здоровий, а ще до того й дуже сердитий; мавъ дочку́ Маріну.

III.

Сходіли ми въ Кримъ щасливо. Вертаючись, якъ того треба, стали въ Куміцяхъ. Гриць одговоривсь хутенько одъ тітки и побігъ. Тільки жъ сего́ вѣчора швидко верну́всь, чогось дуже смутний.

Сіли ми вранці снідати; тітка й каже: »Чи ти знавъ, Грицю, Дани́ла Мороза дочку́, Маріну?«

»А що такé?«

»Оддавъ її батько заміжъ, присіловавъ нещасливу! Якъ вона побивалась бідна! мовъ неживу́ повезлі до свѣкра.«

Я глянувъ на Гриця: вінъ слухавъ и цільно дивівсь у вікно.

»Вийшла заміжъ — якъ за стінку засу́нулася змарніла, звя́ла, моя рибочка. А дівчина була якъ сонце. До мене було частенько прибіжить — щебече, роснітуе....«

»За ко́го жъ її оддано?«

»Та за Йвана Бондара, — отъ у Дзвонаряхъ, не далéчко. Такий багатіръ!...«

Якъ понúривъ гóлову мій Гриць, то до сáмого дóму не піднявъ.

IV.

А мáти все: »Одружись, Грицю, та й одружись! Чому́ ні?«

»А томú ні«, ка́же Гриць, »що любóі па́ри не знайшо́въ; а побра́тись абí-якъ не го́же!«

Сидимó бу́ло въ ха́ті, мáти й почне́ журі́тись, а да́лі й ка́же: »Що́ то за дівча́та га́рні у насъ на селі! Нема́ и въ Ки́їві, ма́буть, кра́щоі, якъ Ка́тря Барабашівна.« А сама́ дівитця на Гри́ця.

»А нема́«, ка́же Гриць.

»Хибá Мо́тря Яковéнкова? О - о, хоро́ша дівка, дúже хоро́ша!«

»Хоро́ша й Мо́тря.«

»А Мелáся?«

»И Мелáся га́рна.«

Ма́ти ажъ бу́ло запла́че. Такъ до віку бурла́кою й зоста́всь нашъ Гриць.

Ма́рина — перече́ули ми черезъ лю́де — скóро вмéрла: ка́жуть, дúже лихий чоловікъ бувъ. Вінъ уже́ тепе́рь тре́йтю жінку взявъ.

V.

Гриць уже сівий, якъ голубъ, бувъ, а все ходивъ у Кримъ. Не хотівъ а ні дружитись, а ні дома жити — чумаковавъ. Дóля ёму щиро служила, — такъ и золотивъ, такъ и золотивъ; да не тішило ёго багатство: ходивъ вінъ більшъ для того, що вже въ чумацстві закохався. Дома такий тихий, не гуляє, мало й говорить, а вийде въ степъ — другий чоловікъ, неначе світъ ёму вгóру піднявсь! Ходить поміжъ возами жвавий та смілий. Абó заспівáе: *Та дóле жъ моя, дóле! да чомъ ти не такая, якъ дóля чужа́я!* ажъ по степу луна́е.

Дóбре співáвъ! Якъ було заспівáе *Нечáя*, то тобі зда́стця, що отъ - отъ козакі вийдуть! по плéчахъ такъ и сипле морóзомъ. Справедливий чума́къ бувъ!

Вінъ у нашому селі цёркву нóвимъ гóнтомъ обшивъ и кресті позолотивъ. Не одного убо́гого чоловіка вірятовавъ изъ біді.

Ма́тірь шанова́въ дúже. Вона ёго пережила; уже зробилась малá зовсімъ, отъ якъ жовтенький грибо́чокъ, а пережила чумака́.

Трётій рікъ якъ вінъ помёръ. Ищ́е крiпкий чума́къ бувъ. Уміра́ючи, ка́завъ у пу́щі вірити підъ

дубомъ два скарбці зъ грошіма, одінь матері од-
дати, а на того ёго поховати гárно, вísипати ви-
соку могíлу, а крестъ поста́вить изъ цілого дý-
ба. Такъ ми зрубáли дуба підъ кóреня, обтесáли
трóхи гілля, да й упусти́ли въ зéмлю, такъ якъ
крестъ. Ажъ геть-геть изъ степівъ вíдно!

Ο Δ Α Ρ Κ Α .

О ДА́РКА.

I.

Старій нашъ панъ, покійникъ, недобрий бувъ! Не тїмъ би згадувати, да лўччимъ ні за що.

У насъ черезъ річку хўтіръ козачий вільний, то й козакї ёго стереглись, якъ огню, и обходили, бо тяжко їхъ крївдивъ; а що вже ми, крепакї, натерпілись одъ ёго, то нехай Господь боронить всякого крещёного чоловіка! Було, якъ стрїнешъ ёго, то біжишь, не розглядаючи, чи гора, чи низъ, абї розминўтись. Найбільшь ёго боялись дівчата. Не одїнь вікъ дівоцький веселий вінъ стративъ. А що ёму вдіешъ?... Иде було по селў хмўрий, сердїтий, та й поглядае тудї й сюдї, якъ той вóронъ хїжий.

'Якось сидимó ми въ своїй хатї, говоримо собі такі про ёго, недобримъ словомъ згадуючи, якъ застукотїть у сїняхъ, загремихтїть! самъ

*

пань у двѣри! Якъ-то кажутъ: *про вóвка по-
мóвка, а вовкѣ у хату.*

Увійшовъ вінъ, та й питає: »А де тво́я дочка,
Ода́рка?«

А въ мого́ брата́ була́ дівчи́на, Бо́же мій ми-
лий, яка́ дівчи́на! Вона́ було́ ввесь двіръ весе-
літь собою́, якъ зорю́ю. Таке́ жъ то молоде́ та
щасли́ве! ніяко́го ли́ха не зна́е, не віда́е; біга́е
собі́ та смі́єтця, мовъ у срі́бні дзвони́ки дзвони́ть.

Спита́въ вінъ про Ода́рку — ми такъ и попрі-
кипа́ли на місті; а Ода́рка са́ме въ хату. Вінъ якъ
угле́дивъ дівчинку, ажъ о́чи ёму́ засві́тілись, та
й ка́же: »Ходи́ зо мно́ю въ двіръ, дівчи́но!«

Ода́рка до мату́сі. Ста́ла коло́ мату́сі и сто-
іть, не ді́ше, моя́ ри́бочка.

»Вона́ ище́ й ли́тъ не дійшла́, па́не: пята́дця-
тий годо́къ почи́на́е«, ка́же ба́тько; а ма́ти пла́че.

»А ну ище́ що́ зговори́ міні, вра́жий си́ну! то
я тебе́ поча́стую́!« грі́мнувъ на ёго, та зно́ву до
Ода́рки: »Ху́тко, ху́тко, Ода́рко! ході́мъ!«

Вона́ все стоі́ть, не йде́.

»Ху́тко, дівчи́но!«

Не йде́, мовъ обмертві́ла. Зага́рбавъ вінъ і́,
та й пові́въ.

На́че со́нце на́ше зайшло́! 'Яко́сь у хати́ спу-
сти́ло, обезлю́дни́ло.

II.

Перемучились ми до вечора; увечері братова побігла въ двір довідатись, та хутко й вернулась: «До Одарки не пустили», каже; «и здаликъ не бачила, и голоска її не чула!» — а сама плаче-плаче!

И довгенько ми не бачили свою дитину: не пускали ні батька, ні матери, а ні мене. Прийдешь було, постойшь коло панських воріть, та й додому вернесся, ажъ тобі світъ не милий. Роспитуешъ у дворокъ, у дівчатъ. «Не знаємо, серце, не знаємо. Вашу дитину мовъ за золоту браму зачинено: и въ вічи її не побачишь.»

А інші, то сміютця, неначе Господь імъ розумъ одібравъ. «Що буде вашій Одарці?» кажуть, «буде те, що й намъ було! Чому ні? Хибá ваша Одарка велика панна, чи що? А ми жъ не були діти въ свого батька? Може, насъ ненька не жаловала? И ми колись були добрі, а ось же довелося зійти на ледáщо, да такі жъ якось у світі живемо и хлібъ жуемо.»

Ми ходимо та ходимо що-дня, чи не побачимо. Вже трейтій тиждень минає. У неділю въ вечері братова вернулась изъ двору плачучи. «Не

бачила», каже, »тільки двórки, нехай Господь імь подарує, зь мене насміялись.»

III.

Сидимó мовчки; тїхо вь хаті та сўмно; тїлько чутно, якь братовá плаче, абó брать тїжко, тїжко зїтхне. Коли щось зашелестїло; рїпнули двєри; увїйшла наша Одарка. Ми такь и зомліли, якь на неї глянули: блїдá-блїдá та замучена! А вона, безталáнночка, поклонїлась, та й стáла вь порóга, якь чужá; стоїть и очей не зведе.

»Оть, жїнко«, каже брать, »ми й побáчили свою дитїну. Якá красна стáла!« та й заплакавь. У-пєрше зь-рóду я тогдї побáчила, якь мїй брать плаче. Нехай Мати Бóжа у-дрўге не привóдить!

Посадїли ми свою Одарку на лáвці; братовá й каже: »Дóню моя! гóренько моé! се вже тебе одпустїли зь двóру?«

»Я, мамо, нїшкомь прийшла. У двірь гóсті наїхали: молодїй пань изь жїнкою.«

»Роскажї жь намь, Одарочко, усї пригóди свої, любко!« кажú їй.

»Та роскажї жь бо, роскажї! нехай послу-

хають!» каже братъ, та й вийшовъ съ хати, мовъ ёго огнёмъ пекло.

Одárка заплакала слізми, та й почала розказувати все: якъ її замикáли на нічъ самú у гóрницю, якъ грозíли й бíли, якъ до згúби довели....

»Ти бъ, моя дóню, до пáні: мóже бъ вона тебе вірятовала... нерозúмна моя дитíно!»

»Мáмо, мáмо! щó пáні помóже! Одъ ёго всі въ-рóзсипъ, якъ голубí одъ шúліка. Не помóже пáні! Пáні и панночки ищé на мене обíжаютьця, ненáче я справді вíнна. Котра́ ні прійде — до-рíкае та гáнить, и слóвомъ, и óкомъ.»

Тáкъ-то жúримось та плачемо, плачемо та жúримось, и не счúлись, якъ тёмна нічъ наступíла.

»Нездúжаю я, мáтінко!» каже Одárка. »Нехай у васъ перебúду хоть сю одну́ нічку. Тепёръ у дворі гóсті, ніколи й оглédитьця за мною.»

IV.

Заночовáла дóма. Чи спáла, чи не спáла, чи ще й очéй не звелá, вже паробкí зъ двóру й при-бíгли за нею: »Идí хúтко въ двіръ!»

»Якъ вона просíлась, якъ плакала, ищé який часъ перебúти въ бáтька, бо тяжко нездúжала!

»Ні«, ка́жуть, »ми сёго не сміємо. Не пійдешъ добро́хить — сілою поведемо́: такъ звéлено. Тебé ще зъ вéчора шука́ли на щось панночки́ й па́ні приїжжа.«

»Якесь ищé ли́хо ко́йтця!« ка́же братова́.

»Богда́й ніхто́ тако́го не дожда́въ! Лу́чче бъ вона́ була́ малéнькою згíнула!« озва́вся братъ.

»Годі, Ода́рко, годі пла́кати! годі просі́тись!... не помі́люють... та не іхъ и сі́ла.«

»Не сі́ла на́ша«, ка́жуть паробкі́: вже й імъ ста́ло жа́лко. »Эге́, дядьку! якъ б́и то сі́ла!«

Ми самі́ не свої́: що́-то бу́де? Не зна́ємо, чи йти въ дві́рць, чи до́ма дожида́ти свого́ ли́ха. Ко́ли такъ у обі́дню добу́ прийшла́ Ода́рка.

»Проща́йте, ма́мо, проща́йте!«

Ми до не́ї: »Що́ такé, що́ такé?«

»Оддали́ менé молоді́мъ панамъ«, ка́же; »зъ неді́лі повезу́ть. И васъ повезу́ть, ті́тко-се́рце; ка́зали намъ на неді́лю зряді́тись.«

У ме́не й се́рце похолóнуло. Звікова́ла хотъ не въ ро́скоші, та все такі́ міжъ ро́домъ, у сво́ій хати́; ато́ оддаю́ть до чужі́хъ люде́й, у чужу́ стóрону, не зна́ю за що́ й про що́. Гі́рко ми́ні ста́ло; обли́ менé дрі́бні слёзи. А брато́ва дякуе́ Бо́гу, що́ і́ Ода́рка не сама́ на чужі́ну і́де.

Нашъ старшій панічъ та одружився зъ Ляховкою и живъ собі въ місті, а до батька роківъ щось съ чотірі не іздивъ: були въ гнівú. Лютовавъ старій за те, що Ляховку взявъ; да вже якъ Богъ давъ імъ дітэй, старій їхъ простівъ. Почали вони наїжджати у гості й частенько. Ляховка якось обійшла старого, наче якіми чарами, що й слухавсь її, и гроши їй дававъ... а скупій такий бувъ — Бóже!

Якъ вона приїхала, пані наша й панночки підговоріли її, щобъ віпросила собі Одарку, щобъ-то бідну дівчинку завезті геть одъ пана. Ляховка якъ почала просіти, якъ почала моліти, — вінъ и оддавъ. И отто дано намъ до неділі время зобратись, а самі впередъ повіялись.

V.

Дождались неділі; зійшлася родіна насъ випроважати; попрощались. Одарка въ - останне вклонілася матері; а мати схопіла її, скропіла слезами та тільки промовляє: »Дитино моя! дитино моя едіна!« та такъ-то вже побивалась, нещаслива, що й камяне бь сердце роспалось. А дівчіна наче замёрла, и не плаче. Уклонілася батькові; батько благословівъ

її: »Нехай тебе, моя доню, Мати Божя заступить!«

Привели насъ у двіръ. Вози вже стоять запряжені. Війшла пані съ панночками, наказує вірно служити молодімъ панамъ; війшовъ и вінъ, панъ. »Рушай!« каже возниці. Що тутъ говорити? »Коли пані пожакуютьця«, каже до насъ, »то знатимете въ мене, якъ козамъ роги виправляють! Рушай!«

Ідемо день и другий. Питаю въ Одарки, чи здужає. — »Здорова, тіточко, тільки міні на серці важко, о, важко!« И все вона думає, все сумує: сказано, за ненькою та за батькомъ!

На четвѣртий день вѣхали въ панський двіръ. Всі насъ кругомъ озирають та переморгуютьця; ніхто не заговорить, а ні привітає. Міські все люде, нещїриі, глумливіі.

Повели насъ у покої. Віскочила пані. Мабуть, бачили ви не разъ и не два тихъ Ляховокъ? Всі вони прудкі, та веселі, та говіркі. И ся така жъ була. Якъ почала вона говорити, то й за себе все сказала, и за насъ одповістила. Та такъ-то хутко та шпарко! сама ажъ извиваєтця передъ нами. Старенька вже, а на вискахъ кучері, въ перстняхъ у блискучихъ, у стрічкахъ, то ніби й молодод глядїтця. Війшовъ панъ.

Вінъ бувъ гáрний на лиці, стáвний такий, и дý-же гордовітий. Коли й гляне на тебе, то все од-німъ о́комъ, черезъ плечé. Спитáвъ, чи нема́ листу одъ бáтька, и вийшовъ. Вибігла й дítвó-ра на насъ дивітись. Пáні ка́же імъ по-сво́єму: »Дáйте сiмъ хлопкамъ рúчокъ поціловáти.« Во-ні й попростягáли рúченя́та — цілу́йте!

VI.

Загадáли мині пря́сти, а Ода́рку посади́ли гап-товáти. Гаптýе бу́ло панночкáмъ сподни́чки, абó-що, та що-вéчора й несé до пáнії показувáти. Пá-ні чáсомъ и дóбра, тíлько на́лае, якъ щó тамъ негáрно, а чáсомъ, якъ росхóдитця, то, мовъ вóду зъ лотокiвъ, нíчимъ не впи́нишь. Тогдí всiмъ ли́хо! Не злюбíла вона́ насъ; не такъ менé, якъ Ода́рку. Бу́ло такъ и iсть, якъ иржá залi-зо. Отó разъ: »Танцю́й, Ода́рко! танцю́й, та й гóді!« Звелíла iї вiвести посередъ покóю, — танцю́й! Пiйшла́ танцювáти, безщáсна, та нiж-ки iї пiдитнúлись — упáла; а вони́ регóчутця. »Удаé«, кáжуть, »удаé!« Оттакé ли́хо!

Дивлю́сь я — тáне, тáне моя Ода́рка, якъ восковá свíчечка. Сидiть бу́ло цiлiсiнький день, и словéчка не промóвить. Чогó вже пáні iї не

рóbить, якъ не глúмитця — мовчítь; тiлько чáсомъ тихéсенько очiци на неi зведé. А паненáта, якъ тi пъявочки, вчéплютця: »А ти дурнá! а твiй рiдъ увéсь дурний! а ну, йди танцювáти!« Штовхáють ii, дряпають, щипáють. Вонá тiлько подiвйтця, мой голúбонька! Пáни, ажъ розгнiваетця, та кáже: »Се якáсь камянá дiвчiна!«

VII.

Давъ Госпóдь вéсну; копаемо ми, то сiемо вь садú, а Одáрка й за порiгъ не вiйшла. »Якá зъ неi тутъ робóта бúде!« кáже пáни, »нехáй лúчче гаптúе.«

Одногó дня, одробiлись, идемо зъ сáду, а пáни й кáже: »Пéвно, що Одáрка не гаптúе: абó спить, абó такъ куняе.«

»А пéвно, мáмо, що не гаптúе«, вiрвалась стáрша пáнночка. »Я дóбре се знаю.«

»Тiхо!« кáже пáни. »Подiвiмось, щó вонá рóbить.«

Стáли вонi пiдкрадáтись... увiйшли. Одáрка лежiть, зложiла рúки пiдъ голóвку, блiдá-блiдá, тiлько óчи iй сiють; лежiть и дiвйтця на насъ пiльно. Ажъ пáни спинiлася и нiчóго не

сказала. Перенесла я її вь комору, положила на лавці; вже вона й не піднялась.

Все було просить: »Тітко-сэрце! одчиніть віконеце й двэри: нехай я світу Божого побачу, нехай подивлюсь у свою стору!»

Пані порадились міжь собою, казали бабу привести. Прийшла старесенька бабуся, ажь біла; роспиталась, подивилась, та й похитала головою. »Дитино моя нещаслива!« каже, »нехай ти добра не діждуть, що тебе, якь пахучу квітку, стоптали, а твій вікь уже недовгий!« Перекрестила дівчинку, заплакала, та й вийшла.

VIII.

Тогді звеліла пані одвезти дівчину вь больницю.

»Пустіть мене, пані« , прошусь я вь неї, »пригледіть за Одаркою! Я й робитиму вамь щиро, що мині загадаєте, и дівчинки догледжу.«

»Оть« , каже, »дурниця! тамь краще одь тебе пригледять.« Не пустила.

Вь неділю якось вірвалась я, побігла одвідати. Увійшла, дивлюсь: лежить вона, якь разь проті вікна, и вікно одчинене.

»Отсе« , каже мині старенька служка, що тамь за недужими дохожає, »якь почала ваша дівчин-

ка просіти та моліти — положіть менé проти вікна́, та положіть, то я й мýсила їй догодіти.«

»А щó, Одáрочко«, питаю, »якъ?«

Вона́ подивілась на мене, та й ка́же: »Тіт-ко-сéрце! у насъ тепéръ ви́шні та черéшні цві-тúть, а далі й макъ красовáтиметця... А тáто й ма́ма?... Нема́ вісто́къ?«

»Ще нема́, лю́бко«, кажу́. »Я тоді зáразъ прибіжу́ до тебе. Чи не бажа́єшь ти чо́го, Одáр-цю?«

»Ні, тіточко, нічо́го не бажа́ю, неха́й тільки одъ вікна́ не жену́ть.«

IX.

Отó такъ у неділю я її одвідала, а вь четвéръ почúли ми, що вмéрла. Побігла я туді: вона́ вже на столі. Свічечка горіть, а нікого́ нема́. И така́ жь вона́ хоро́ша лежа́ла, якъ ангеля́тко Бо́же!

Надійшла старéнька слúжка. »О!« ка́же, »по-попла́кала я надъ ва́шою дитіною, сéрце! Та та-ка́ жь тіха та покірлива вона́ була́! тако́ї лю́бої душі зъ рóду-віку ще не ба́чила! Ввійшла я до не́ї вчо́ра, вона́ спина́етця на вікно́. »Ой«, ка-

жү, »дівчинко! що се ти робишь?» — »Пустить мене«, каже, »пустить, бабуся, нехай я туди гляну вь останне.... Тамь мий батко й мати живуть....« Та такь жалісно, якь пташеняточко киліче — пустить! Я й пустила. Піддержала її трóхи; вона все дивитця пильно-пильно вь сині далекóсті; а слёзи, мовь перло, сиплютця міні на рúки, теплі-теплі.... Сóнце саме захóдило.... Загледіла — вишня вь садú цвітé: »Принесіть міні, бабуся, вишневу квіточку... принесіть, бабусянько!« Я пійшла, та й принесла. Вона взяла. »О, яка жь пахúча«, каже, »та свіжа! Спасібі вамь, сёрце бабуся!« Лягла и квіточку коло себе положила. »Оть ужé й сóнечко низéнько«, каже, та й почала тогді згадувати батка й матірь; все їх гукáла, все до їх промовляла: »Тату мий, тату! на що ви мене покинули? Матіночко! возьміть мене!... Ой покинули жь мене, покинули самú!... Мамо!... Тату!... рідні моі та любі!...« Нехай Господь її прийме, мою голубоньку, на своé надро! Такь-то вже я поплакала на старости-літяхь!»

Вь пятницю її поховали. Якь спускали домовину вь яму, то все надь нею білі голубі кружляли. Сóнечко грало, мовь розсіналось по зем-

лі золотімъ проміннемъ. Ра́нокъ такий-то ти-
хий та ясний придався! ні вітерець не віне, ні
хма́рка не збіжітця. Душа́ пра́ведна переста́ви-
лась!

...

С О Н Ъ.

С О Н Ъ.

I.

Було насъ у ба́тька три дочкѣ, — я най-ста́рша. А бувъ нашъ ба́тько та́кий-то грізний! Въ ряді-годи́ пу́стить на у́лицю погуля́ти зъ дівча́тами. »Нікче́мний той рідъ жіно́чий«, ка́же: »все бѣ́ імъ гуля́ти! Гуля́ють та цокочу́ть, якъ ті соро́ки.«

»Хиба́ жъ ти й самъ не гуля́въ зъ-ро́ду, Ива́не?« ска́жуть ма́ти.

»А я зъ-ро́ду дурне́мъ не бувъ, дяковати Го́сподеві!«

Хоть бувъ та́то грізний, а про те́ дуже насъ жа́ловавъ. Було́, якъ поіде́ въ Ки́ївъ, то й на-везе́ намъ гості́нцівъ хоро́шихъ: мату́сі очіпокъ шовкомъ гаптований, чи пла́хту черво́ну; міні до́брого наміста, або́ стрічо́къ, або́ по́ясъ черво́ний, найкра́щий; мали́мъ се́страмъ тожъ сере́жки, намістечка... Отсе́ було́ хоть якъ ра́но при-

іде, а гостінці роздасть ажъ другого, або трейтєго дня. Ми вже въ вічи ёму заглядаємо, ходимо коло ёго, — ні! Вінъ собі росказує, якъ тамъ съ перєкупкою посварівся, або-що. А якъ ужє повиймає гостінці та почне всіхъ даровати, — зрадіємо такъ, Господи! »Татоньку, голубоньку! Ой, татоньку нашъ любий!«

»Да ну, ну! годі вже, годі! Чого се розворушілись, якъ бжолі? И не вгамовать! Мόже, въ васъ така думка, що я все те покуповавъ? Эгє жъ, розумні голови! Се, якъ вїпродавъ пшеницю та зосталося щось изъ мірку, то й увязавсь якийсь навижєний крамарь: заміняймося та заміняймося! Я й замінявсь, абї одчепїтись.«

Оттакъ, було, відумає що-небудь, а вже ніколи не признаєтця, що згадавъ про васъ, купивъ вамъ гостінця, — изъ роду-віку не скаже! Такий-то бувъ покійний, нехай царствує!

Хата була въ насъ хороша, и садокъ, и городъ великий; въ садку вишні, й черешні, й яблука, й волоські орїхи, й грушки, й калина; двіръ широкій, ворота нові. А въ хаті мило та любо глянуть: лавкі й столі липові, образї Киїньські, хороше малєвані, позапінняні рушникáми вишіваними; и на рушникáхъ квіткі, и кругомъ квіткі та зілля пахучі.

II.

Минувъ мій рікъ шісна́дцятий, сімна́дцятий починаю. Одсвятковали ми Зелёну Неділю. Одної́ ночі присні́всь міні сонъ: Стою я въ зелёному житі, ви́шче по́яса; навкругі́ мене́ колосі́тця пшени́ця и макъ червоніе, а противъ мене́ два місяці́ впо́вні. Що оди́нь ясний, а дру́гий ще яснійший; и пливуть на мене́ прóсто. Той же яснійший місяць та все друго́го попережа́е, а да́лі такъ и скоти́всь міні на ру́ки, а дру́гий за хма́ру зайшо́въ. Прокі́нулась я, та й роска́зую, який-то міні́ дівний сонъ сні́всь.

»То́ жъ бо й дивний!« ка́жуть ма́ти, а самі́ всімі́хну́лись.

»Чого́ - то тимъ дурни́мъ дівча́тамъ не при-сні́тця!« озва́вся ба́тько. »Бачъ, місяця́ руко́ю захо́піла, якъ вола́ за ро́ги! Спі́тця, то й сні́тця.«

»Чому́?« ка́жуть ма́ти. »Сонъ ма́ра, а Богъ ві́ра!«

III.

У неділю одпросі́лась я́кось у ба́тька на погуля́нне. Війшли ми за село́, на моги́лу; спі

ваємо собі, пустуємо; коли хтось: »Гé-ей! гé-ей!« ажъ луна пійшла поміжъ гóрами. Ми такъ и здрігнулись. Дівимось, а се чумаки зъ горі йдуть. Воли все сіві-половіі та круторóгі, а ярма мерéжані. Чумаки стáвні, молодіі.

»Отсé, вражі бурлаки!« кáжуть дівчáта, »якъ налякáли!«

»Слúхайте лишъ«, загомонила Мóтря Чемерівна (такá прудкá та моторна була дівчíна, кароóка!) »привітаймо ми чумакивъ!« Та й затягла:

»Ой чумáче, чумáче, хрещáтий барвінку!«

Дівчáта й собі підхопили; а чумаки йдуть, та тілько поглядáють, а дáлі якъ удáрятця на насъ! ми въ-рóстичъ. Чумаки за нáми; перенялі, та й оступіли, якъ хмáра.

»Пустіть насъ, пані чумáченьки!« прóситця Мóтря, »бúдьте ласкáві!«

»Эгé жъ!« гукнувъ чумáкъ, висóкий, якъ дубъ, сто́ячи нерухóмо; а рúки простéръ, щобъ переймáти; у зубáхъ люлька; »эгé! не знáешъ, моя дівчíно, звичáивъ чумáцькихъ!« Та й замóвкъ.

А дрúгí взяли жартовáти зъ дівчáтами. Я все за Мóтрю ховáюсь. Коли вийшовъ чумáкъ, хо-

ро́ший, прехоро́ший, чорня́вий, о́чи якъ у орля́ти, — вийшовъ проти́въ мене, узя́всь підъ бо́ки, та й ка́же: »Дівоньки-голубоньки! яка́ жъ отсе́ поміжъ ва́ми дівчи́на, якъ зоря́ ясна́ сяе? Якъ би́ пла́вала вона́ въ синёму́ мо́рі ри́бкою, я́къ би́ шовко́вимъ не́водомъ поня́въ; коли́ бъ літа́ла пта́шкою, бувъ би́ золотимъ про́сомъ прина́дивъ; а тепе́рь му́шу пита́ти: яко́го се ба́тька дочка́?«

А дівча́та всі ра́зомъ: »Ива́на Самуся́! Ива́на Самуся́!«

Тогди́ взявъ вінъ мене́ за ру́ку: »Дівчи́но-чарі́вниченько! чи звелі́шь ми́ні свати́въ до те́бе сла́ти?«

А ми́ні ажъ у о́чахъ стемні́ло.

IV.

Пізно верну́лись ми до́дому. Чу́маки́ пішли́ своєю́ доро́гою.

Не спи́тця ми́ні; въ голо́ві шумі́ть, якъ у мли́ні, а се́рце такъ и промовля́є ми́ні лю́биі чу́мако́ви ре́чи.

Съ то́го ча́су ненáче сві́ть ми́ні завя́заний. О́дна думка́, о́динъ жа́ль.... У́же й ма́ти поча́ли приміча́ти та клопо́татись: »До́ню моя́, до́ню!

що се тобі сталося? змарніла, моя дитино!« А батько хоть и нічого не говорить, та все пильно на мене поглядає.

Вийду поміжъ дівчата, такъ менé и обступлять: »А чого така смутна? А що въ тебе на думці? Отсé, якъ води въ ротъ набрала! Може, на тебе хто недобримъ окомъ глянувъ? Може, тебе який вітеръ обвіявъ? Чого ти така, якъ за нелюба засвátана? Скажі намъ усю правдоньку, Домасю-сёрце!«

А я все не говорю — боюся, хоть часомъ щире слóво якъ не вилетить зъ усть.

»Бачъ, цураєся насъ!« було гніваютця дівчата.

»Що жъ я вамъ маю казати, сестриці? такъ чогось нездúжаю«, було одмовляюся.

»Ну лишъ у хрещика, або въ короля!« Счеплятця рука́ми и менé вхоплять, та й понесúтця, регочучись, ажъ земля гудé.

»Э-э, дівчата!« каже Мотря, »Домасі и не въ голові наше гуля́нне. Знаю я добре, яка туга прийшла їй до сёрця.«

Дівчата такъ и присіпались: »Скажі, Мотре, наша сестронько, гáлонько!«

»Полюби́ла наша Дома́ха чумаченька молодого перехо́жого.«

»Такъ и есть! се того чорнявого, високого? Се той, що чоботи рипають? О, та й хорóший же вдався! та який жартовливий, говіркій! золотіі уста!«

Мене náче жаромъ всипало. »Сóрому не маешъ, Мóтре«, кажý їй.

»Отсé! я щіру правду говорю. Мóже, ні? А ну, забожісь! Бачъ, и уста твоі не розмикаютьця! Слúхай лишéнь, щó я тобі скажý; а ви дайте мині духъ звесті, — чогó насúнулись усі разомъ? Сідайте жъ бо кружка, та й слúхайте.«

Ми посідали, та й слúхаємо; а въ мене сэрце бьётця, якъ не вискочить.

»Я довідалась, звідки ті чумаки рóдомъ.«

Я ажъ крікнула: »О?... а звідки вони?«

»Вони всі зъ Мазовіща.«

»А відкіль сю вістку маешъ?«

»Зо дна мóря.« (Ся Мóтря була справді така, що й зо дна мóря достáne, щó їй трéба). »Той, що до Домáхи горнúвся, Даніло Дончúкъ, а той, що мині найлúчче сподóбавсь, Киríло Савтірь.«

»Та який же вінъ, той Киríло?« питае Олена Яковénкова; »оттой білявий, весéлий?«

»Похóдивъ! Я й не питáла про того білявого. Се вже Госпóдь тобі судівъ, сестрице; а дуріть намъ не гóже. Мій Киríло зóлото не чу-

макъ! Такі брови високі, чорні. Все люльку куривъ; хмурій, наче думає на Турка йти; а нерухомий, якъ справді зъ золота вікований! Озв'явся тільки разъ; не займавъ дівчатъ нікого, да й на мене щось двійчи поглянувъ, та й то ніби такъ, нехотя, невмісне. Ажъ міні ліхо: всі жартують, всі сміютьця, а вінъ стоїть, тільки брови піднімає. Такого-то я собі журавля сподобала! Да вже, нічого робить, абі вони съ Криму повернулись!»

»То що?« питаю.

»Будуть насъ св'ятать«, каже, »и висватають, якъ піти дадуть! А ну́те, дівчата, звелич'аймо Домаху!« Та й почала:

»Сіяла зіронька, сіяла:

Съ кимъ ти, Домасю, стояла?

Съ тобою, Данілко, съ тобою

Підъ зеленою вербою;

Съ тобою, чумаче, Данилцемъ,

Підъ вишиванимъ рукавцемъ.»

»Да скажи жъ, Мотре-серденько, якъ се ти все те знаєшь? Хто тобі казавъ?«

»Послала я сор'юку білобоку, а вона міні принесла дві вісти підъ правимъ крильцемъ: одну про Даніла, а другу про Кирила.»

Та такъ смішками та жартами и одмовилась, а правди не сказала.

V.

Надхóдить óсень. Одробíлись у пóлі; справили обжíнки. По ўлицяхъ почалí сватí похожáти; тíлько й чýешъ, якъ дíвчáта хвáлятця: »А я за свогó Михáйлика зарúчена!« — »А менé бáтько поблагословíвъ за Павлуся!«

Смýтно минí та сýмно минí, мовъ я въ чóрну хмáру ввíйшла; тíлько й рáдости, якъ стрíнусь изъ Мóтрею, наговорю́ся. 'Якъ ужé її просíла: »Скажí минí, любочко, чи прáвда томú, що ти говори́ла, чи то жáрти твоí? Хто тобí казáвъ, що б́удуть свáтатъ?«

»А хибá я не казáла, когó посилáла? сорóку бíлобóку....« Та й почне реготáтись. »Отъ, сéрце, я тебе порáжу хорóшою рáдою: чо́го не трéба — не пита́й. Помиркúймо лишъ, якъ-то ми съ тобóю въ чужú стóрону оддамóсь, да помíжъ чужí люде! Яká-то нáша дóля вдáстця! Колибъ, Гóсподи, щáсна! Попри́жджáемо до своíхъ бaтькíвъ, до матерóкъ у гóсті. Що я при́ду пíшно та крáсно, а ти ще крáще, — сíвою паровíцею (бо тамъ усé сíвi воли въ Мазовíщi), у на́мiткахъ димовíхъ, изъ лóбимъ чоловíкомъ. Нехáй нáши мъ ворогáмъ т́яжко!«

Та було якъ почне, якъ почне вигадувати, я їй заслухаюсь.

'Якось порядкую въ своєму садку, біжить менша сестра: »Домасю! Домасю! сваті йдуть! уже близенько!«

Охъ міні лішечко! Побігла до хати, у сіняхъ спинилась. Чую — зъ батькомъ переговорюютьця, що *прийшли до вашої милости одъ пана Игната*. Війшовъ батько двєри одчиняти, я ёму въ ноги, кланяюсь та плачу: »Татоньку ріднєсенький, не топлить своєї дитини!«

»А який вражий синъ тебе хоче топити!« каже батько. »Годі жъ бо, годі, не плачь!«

»Хибá ми будемо тебе сїловати, доню?« кажуть мати: »чогó плакати?«

Я радєсенька, такъ дякую їмъ: »Спасїбі, мати, що ви мене жалуете, що за нєлюба не оддаєтє!«

Батько, почаствовáвши тихъ сватівъ, подяковали за ласку. »А дитина наша«, каже, »ще молодєнька, нехайї ми ще самї її покохаємо, та навчимо на рózумъ добрий.«

»Отсє, доню«, кажуть мати, якъ уже провели старостівъ, »се твій місяць, що за хмару зайшовъ.«

VI.

Якъ збулась сёго ліха, міні неначе й веселійше трóшки ста́ло; дожидаю Дани́ла съ Криму... якъ-то вінъ вёрнетця, якъ-то побáчу ёго! а здумаю, що, мо́же, яка приго́да ёму въ дорóзі ста́лась, то й се́рце мо́е похолóне. Вийду собі, ся́ду де въ садку́, та якъ задумаюсь, то думка думку спережа́е; робіти щó, ніяко́ї охóти нема́. Такъ и ма́юсь цілий день.

Одногó ранку та́къ-то міні ва́жко бу́ло! коли чу́ю — клічуть ма́ти: »Домáсю! иди́ лишъ до хáти: Госпо́дь хоро́шихъ гостéй наслáвъ.

»Якихъ, ма́мо?« пита́ю, а сама́ такъ и трушúсь.

»Одъ па́на Корні́я Дончука́: свáтае тебе́ за свогó сина́, Дани́ла.«

Бо́же жъ мій мiлий! я й не памята́ю, якъ ма́ти ввели́ мене́ въ хáту, якъ поблагослови́ли! Подава́ли рушникі́ (я вінесла, що найкращий, вишне́вий), та й заручи́ли насъ.

Старі́і жъ ра́дятця зъ свата́ми, а Дани́ло схили́вся до мене́ близéнько: »Дівчи́но моя́!« ка́же, »чи лю́бишь ти мене́ такъ, якъ я тебе́, дуже́?«

Я мовчу́... а такъ уже́ лю́бо міні ёго слуха́-

ти! Що-вечора було прийде до мене въ садокъ, та й нічъ мині зъ нимъ не змигнётця.

А мати кажутъ: »Отъ тобі, доню, й той місяць, що тобі на руки скотівся!«

VII.

И Мотря заручилась исъ Кириломъ Савтиремъ. Одного дня ми й повінчались. Тоді вже призналась: »Посилала я«, каже, »стару Більбиху довідатись, ажъ у Мазовище; то вона про все роспитала; и самого Кирила бачила, и Данила, и ті вісти мині привосила.«

По весілі питає мій батько Кирила: »Якъ се ти, Кирило, оженився? Якъ би не своїми очима бачивъ, зъ-роду не понявъ би віри, щобъ такий бурлака та одружився.«

»Одружився, пане Йване«, каже Кирило, »якъ бачите. Сподобавъ її, якъ пташку співочу. Нехай у мене въ хаті щебече.«

Свекоръ мій такий добрий, жалує мене, якъ батько; и свекруха жартовлива й ласкавая, щасная моя доля вдалася, дяковати Богу! Тільки на весні згадала я, якъ-то люде плачуть, якъ почавъ мій Данило въ дорозу зряжатись. Такий-то жаль мене обнявъ, якъ проводила ёго за се-

ло; ста́ла, дивлю́сь, — тілько́ окру́гъ ме́не безкра́ї степі́ зеленіють....

Свекру́ха сама́ пла́че, а мене́ розважа́е: »Та́къ-то намъ уже́ Госпо́дь давъ, до́ню моя́ ми́ла«, ка́же, »що хто ска́че, той и пла́че! Отъ я зви́ковала́ въ роско́ші, за́міжъ пійшла́ по любо́сті; сини́ въ ме́не, якъ соко́лі... та за те́ жъ я й попопла́кала найгіршими́ слі́зми. И я ви́ряжала́ пе́рше сво́го́ чоло́віка, а тепе́рь изъ сво́єю дити́ною розлу́ка; та ще не зна́ю, чи дожду́, чи побáчу вже, бо я таки́ на сві́ті пожи́ла; мо́же, Госпо́дь и до Се́бе при́йме. А ти молодéнька, ди́ждешъ ё́го; чо́го то́бі жури́тись? Змарніешъ на ли́чку; тілько́ ё́го запеча́лишъ.«

И Мо́тря бу́ло прибі́жить: »А що́ се ти, Дома́хо? чо́го пла́чешъ? Аже́-жъ и я сво́го́ Кири́ла у Кримъ ви́проводила́! Та я́къ же змарні́ла, Ма́ти Бо́жа! Коли́ твій чоло́вікъ розсу́дливий, вінъ на те́бе й не гля́не, — така́ ти ста́ла! А мій, то мене́ й приго́лубить, и поці́луе, бо я стрі́ну ё́го така́, якъ макъ по́вний.« Та́къ бу́ло мене́ розважа́е.

На-си́лу я дожда́ла о́сени. Та вже́ що-годи́ни ви́біга́ю за воро́та, чи не йду́ть вони́? А въ но́чі й очéй не зве́ду: отъ сні́тця ми́ні, що скри́плять воро́та, або́ чоло́віківъ го́лосъ чу́тно, такъ я и

схоплюсь, вибіжу, — ні, нема нікого: глухо и ворота зачинені

О-Пётрі якось, противъ неділі, снітця міні сонъ: зійшовъ надъ нашою хатою місяць у-півні, та червоний-червоний; а въ місяці білий півень трепечетця крильмі, та такъ співає, ажъ по селі лунає.

»Се добрий тобі десь сонъ приснівся«, каже свекруха: »ось побачишъ, коли нашъ Даніло хутко не вернетця. Якъ дівчині місяць снітця, то женихъ, а якъ молодіці — чоловікъ приїде, або синъ народитця. Треба визирати Даніла. И не оглédимось, якъ притягнуть.«

Вінъ таки справді другого дня ввечері й вернувся, мій голубъ сізий. Отъ уже ми наговорілись! Я й розказую, якій-то міні сонъ снівся: місяць у-півні.

»А міні«, каже вінъ, пригортаючи менé, »тільки снілась зіронька!«

ПАНСЬКА ВОЛЯ.

ПА́НСЬКА ВО́ЛЯ.

I

Старій Якіменко оженивсь сїна, та такúто вже невісточку собі взяв, що й не сказати! Білолиця, гárна й весéла, а прудка́, якъ зайчикъ; и въ хáті й на двóрі вьéтця, порядкуе, господарюе, и спивáе, й сміéтця, ажъ геть чутно́ її голосóкъ дзвеня́чий. Абї́ на світь благослови́лось, ужé вона́ й проки́нулась, якъ рáння пта́шка, и клопóчетця, й б́гае. И свéкру догóдить — услúжить, и чоловіка пожа́луе, и діло не стоїть — зрóблене все. Живúть щасли́во, любéнько; старій, на їхъ глядю́чи, т́лько Бóга милосéрдного дя́куе.

Одно́ й жури́ло їхъ, що діто́къ Госпо́дь не дае́. Вона́ було́ якъ де попаде́ чужу́ дити́нку, то вже й цілу́е, й милу́е, а сама́ зітхне́ тяжко.

Ажъ ось посла́въ імъ Госпо́дь, уроді́лась дівчинка. Та́къ-то вже коха́е та песті́ть Горпи́на

свою первічку, и зъ рукъ не спускае; абі прокинулася, абі поворухнулася — уже вона й коло коліски, и крестить, и цілує, и колише, и співає надъ нею. На панщину поженуть, — дитинку за собою несє, та вже й моститця тамъ зъ нею, сама робить, а око біжить до дитинки.

Отó було молодіці й жартують: »А щó«, кажутъ, »ва́ша дочка́, Горпи́но?«

Вона й почне: »Та вже всміхаєтця, сестриці голубоньки, и рученята до мене простягає; вже знає мене; ні до ко́го не йде, тільки до мене. Свєкоръ бубликомъ манівъ — не хоче! И въ долонечки вже плєще! Вийду я съ хати та зза дверей и дивлюсь, а воно й вóдить оченятами — шукає мене!«

»Розумна, розумна зросла«, кажутъ. »Готуй лишєнь посагъ та рушникі; хутко й свататимуть!«

А дівчинка, справді, якъ та квіточка роспукуєтця; такє славне дитяточко, весєле й здорове, на пречудо!

II.

Тимъ врємємъ помєръ нашъ панъ; почавъ молодій господарювати. И старій бувъ недобрий,

а сей такий лихий, що нехай Господь боронить! Такъ людéй женé, гiршъ якъ тiхъ волiвъ. Отсé три днi панськi одбúдемъ, а четвéртий за подúшне, пiятниця й субóта якiсь толóчнi повидúмували. А якá толóка? Не то страви, та й хлiба не дають. День при днi, день при днi рóбимо. Пéрше все сподiвáлись: молодий панъ бúде дóбрый, та й дождали собi дóброго! Вiнъ бувъ не дúже багáтий, а жiти пiшно, у роскóшi великiй хотiвъ, по-панськи! Що ёмú до тóго, що люде бuló на нiвi падають? вiнъ собi то кóней заведé, такiхъ, що якъ змii, то колясу кúпить новéньку, то у мiсто поiде — тамъ стрáтитця. А намъ ищé бuló кáжуть сусiднi панкi (вони заходять чáсто съ чужими людьми въ розмóву, а своé, то бьють такъ, якъ и великi панi, — абi рука досягла); то й кáжуть бuló: »Десь у васъ тепéреньки панъ дóбрый дúже! Такъ говорить, що ажъ лихо! Що мужикiвъ трéба й наúкамъ учiти, и жáловати, и не вiдь-що! Десь ёго мúдро дúже нáвчено!«

А се справдi, пéрше говорiвъ, що й хáти новi поставлю у три вiкóнца, а пóтимъ, то й старi розвалились! Мóже, ёго на дóбре й úчено, та, мабуть, панську истóту не перерóбишъ!

Все селó, якъ за стiну засúнулось, такi смутнi усi, що сúмно й глянуть! Тiлько Горпина трó-

хи веселенька, тишитця малюю донечкою, та й про громадське лихо забуває. Та не минула й її лиха година! Занедужала дитинка, кричить, плаче. Горпина й сама плаче надъ нею та нічого не врядить. Бігавъ старій свекоръ до лікарки — нема дома, та навіть и зъ молодіць нема нікого: всі на панщині. Далі й за Горпиною прийшли: »Чому не йдешъ?«

»Въ мене дитина нездужає«, каже вона плачучи.

»Панові треба роботи, а про твою дитину байдуже.«

Мусила йти. Узяла дитину, обгорнула, та й пішла. А воно біднесеньке кричить та кричить. Дойшли, панъ стрічає самъ, такий гнівний, крий Мати Бóжа! Почавъ її словами картати, а дитиночка на рукахъ такъ и пручаєтця — кричить. Панъ ище гіршъ розгнівався: »Геть ту дитину!« гукнувъ, »геть! треба міні робити, а не зъ дитиною панькатись.«

Звелівъ десятнику додому однести.

»Ой паночку, голубчику!« благає ёго Горпина плачуща, »нехай же я хоть однесу сама! Паночку мій! будьте милостіві! се моя дитинка єдина!«

»Несі, несі«, каже десятнику; »а ти роби діло, коли не хочеш кáри здобути.«

Понесли дитинку по́лемъ. Ище довго Горпина чула дитячий плачъ, жалкій та бóлезний; далі все тихшъ, а тамъ и зовсімъ затіхло.

III.

Якъ ужé вона тамъ робила сей день, — увечері прибігла додому, ажъ духъ їй захватило: »Дитинко моя! донечко! Чи ви жъ доглядали її, батеньку? Скажіть же бо, що їй якъ?«

»Та годі побиватись, дочко«, каже старій свéкоръ: »дяковати Гóсподеві, втіхла трóхи.«

Та не на-довго: въ ночі прокінулось изно́въ, та ще гіршъ страждає, ажъ горить. Рáдилась Горпина зъ баба́ми, — нічо́го не вра́дили, нічо́го не помогло́ся. А тутъ день ужé нахопля́етця, треба на па́нщину йти. Згадала Горпина, що чула ко́лісь, якъ дитина не спить, то насто́яти ма́кові го́ловки на молоці, та їй дати ви́пити. Такъ вона їй зробила. »Нехай хочъ воно́ одпочіне — не му́читця«, думає. Якъ дала їй, дитина за́разъ и втіхла, засипати почала, та такъ крі́пко заснула, и не здрігну́лась якъ кри́кнувъ десятникъ на ввесь го́лосъ: »На па́нщину!«

Положила Горпина дочку в колісці, перекрестила, та й пішла плачучи.

Як там її лаяли, як на неї сварились — и не слухає, абі їй до вечора дождати! Перемучилась день. Оть сонечко вже за сіню гору запало, оть уже й вечір. Біжить вона додому, біжить.... Убігла в хату: тихо й темно. Вона до коліски, за дитину, — дитина холодна лежить не ворухнетьця, не діше.

IV.

»Тату!« крикнула.

»А чого, дочко, мене лякаєш? Я був задрімав. Мала спить и досі.«

Горпина й слова не промовить, обхопила дочку руками та наче й замерла. Старий изнов задрімав. »Світла! світла дайте!« скрикнула, »тату! світла!«

Старий викресав огню. »Що се з нею подіялося?« думає, та як засвітив, глянув, так и прикипів на місці. Стоїть серед хати Горпина, аж почорніла и страшно дивитця, а на руках у неї мертва дитина.

»Дочко«, промовив старий, »дочко!«

»Ащо«, одмовляє, »бачь, як помоглося! За-

тіхла моя дитина — не кричить!» А далі якъ заплаче, якъ затужить, — де ті й слёзи берутьця! такъ и лютьця струменемъ.

Почули люде, прибїгли, говорять, вмовляють. Вона мовъ и не чує, и не одирвуть одъ дитинки. Чоловікъ ходить самъ, якъ не при собі; свекоръ ажъ занедужавъ.

Стали похоронъ ладити. Отъ уже й домовинку принесли новеньку, всїпали квітками пахучими, то зіллямъ. »Горпино«, кажуть, »дай дитину.«

Не дала. Сама обмила її й положила. Часъ уже й нести, а вона стоїть — дивитця. Люде до її говорять — не чує, не слухає.

Одвели якосъ, узяли й понесли. Глянула вона тогді въ-перше округі, перекрестилась и собі пійшла. Куди люде ні ступлять, и вона слідкомъ за ними, за тою домовинкою; иде, словечка не промовить. И въ церкві достояла мовъ спокійна, та якъ стали ховати, Бóже мій милий! такъ и кинулась за дитямъ у яму. Ледві вхопили її та принесли додому, мовъ неживу.

Хоровала вона тяжко тижнівъ изó три. 'Якосъ Господь помиловавъ, вернувъ здоровъе, та розумъ не вернувсь! Така вона стала, якась не при умі. Цілісінький день ходить мовчки та горódній макъ

и збірає, а спитати, на що? »А се«, каже, »для моєї дитинки.«

Въ зімку, то все плаче: »Нема́ маківо́къ: чимъ міні донечку рятовати!«

Аби́ почала́ перша ма́ківочка бриніти, вже й углédить, и за́разъ вірве й любу́е ёю, не натішитця. То ще діло рóбить, по́раетця, а тільки зацвіту́ть ма́кі въ горóдахъ, вона́ й хату покине и не вийде съ тихъ ма́ківъ. Идешъ понадъ горóдами, то й ба́чишъ: сидіть міжъ по́вними ма́ківка́ми въ білій сорóчці, гáрно убра́на, у намісті й сама́ ще молодéнька, тільки якъ кре́йда біла, сидіть та перекида́етця ма́ківочка́ми, и всміха́етця, якъ дитина... А ма́кі процвіта́ють, и білимъ, и сівимъ, и черво́нимъ квітомъ по́вно.

ВІКРУЦЬ.

ВІКУПЪ.

I.

Роскаж́у вамъ про 'Якова Харч́енка, яко́го вінъ см́утку наб́равсь у Хмел́инцяхъ, залиця́ючись до Кохан́івни.

Прихо́димо ми зъ нимъ, у неді́лю, підъ те село. Со́нечко вже низе́нько. Мій па́робокъ, дивлю́сь, ніби поча́въ пристава́ти. Приміча́ю мовчки... приде́ржавъ, зна́єте, собі хо́ду, — приміча́ю: зроб́ився мій па́робокъ зовсе́мь дру́гий чолові́къ. Всю доро́гу бувъ та́кий гові́ркий та весе́лий, бубо́нівъ, якъ міський дзві́нъ, а тутъ ніби води́ въ ротъ наб́равъ, и б́рови здві́нувъ, и го́лову пові́сивъ.

»Що́ се« , каж́у, »па́не 'Якове, наду́всь, мовъ кулі́къ на віте́рь?«

»Яко́го тамъ кулі́ка ви відума́ли, дя́дку!« пробурча́въ.

»Мо́же, притом́ився, хло́пче?«

»Ні« , одрізавъ, та й зновъ идé мовчки.

»Да щó жъ се« , кажú, »пáne 'Якове? пёрше гнавъ, не вроку тобі, якъ вітрівъ бáтько, а тепёръ чо́го се почáвъ пристава́ти?«

Тутъ якъ разъ зійшли́ ми на горбо́къ, такъ не-велі́чкий ; да зъ ёго гля́нуть на Хмелі́нці — се-ло́ якъ на доло́ні.

»Одді́шемо« , кажú.

Сіли. Дівитця мій 'Яковъ на село́, ажъ ёму́ о́чи розбіга́ютця ; дивлю́сь и я. Все знако́мі мі-ста́ и ха́ти, и садкі́. Сла́вне село́, якъ-би́ ви ба́чили ! Це́рква стоіть висо́ка. Старій со́тникъ якийсь і́ будова́въ. Цві́нтаръ зарі́сь черешни-комъ да зі́ллемъ тро́хи не въ по́ясъ ; хаточкі́ по-хова́лись у вишне́ві садкі́. Лю́бо, щó й каза́ти!

Сидимо́, дівимось. Гомоні́ли лю́де на селі́, а да́лі оді́нь по одному́ и розі́йшли́сь. Цокота́ли ще дві́ молоді́ці ; росхо́дили́сь и зно́въ схо́дили́сь, та все маха́ли рука́ми, на́че горо́хъ молоти́ли. Якъ-би́ не вийшовъ съ ха́ти чолові́къ, то не розі́йшли́сь би́ й до світу. На селі́ сті́хло ; хиба́ де сту́кне віко́нце, да проско́чить по-підъ ворі́тьми хисткі́й па́робокъ.

»Го́ді вже, ході́мъ !« заговорі́въ мій 'Яковъ, ніби́ ёго́ підкі́нуло : »вже пі́зно.« А самъ ажъ побі́лівъ.

«Отсѣ мині ліхо!» кажú я.

«Якѣ вамъ ліхо, дядьку?»

«Да щó на тебе найшло, 'Якове? Війшовъ и здоровий, и весѣлий, и співавъ, и розмовлявъ, а тутъ разомъ ненáче тебе кипячémъ обпáрено. Грошей не погубивъ?»

Винъ за шапку: «Гроши есть», каже.

«И гроши несешъ, и дівчина дожидае, а ти якъ у ярмо йдешъ!»

А ні пáри зъ усть.

«Переночúемо вже», кажú, «разомъ зо мною у старóго Кóхана.»

«Якъ їхъ ласка», каже.

Закинивъ же й я тогди. «Да ти», кажú, «'Якове, говори до лáду! Щó ти уривáешъ по словéчку, якъ попівна на бенкеті? Якъ ти мині зáразъ не вiсповiдаeся, — я тобі не Явтухъ Товстодубъ! и въ старості не кличъ: не пйдú!»

Отъ винъ тогди й почáвъ. «Що жъ мині», каже, «дядечку, по тихъ грошахъ? Чи вiкуплять вони менé?»

«Чогó жъ се, братіку, завивъ такої жалібної? Чомú не вiкуплять? Абi гроши, то вiкуписся.»

«А якъ пáні не схóче?»

«А вона чомú не схóче, твоя пáні? нехай i батьку все дóбре! Чи ти де бáчивъ такихъ па-

нівъ, щобъ імъ гроши були не мілі? Мині« , ка-
жү, »не траплялись, — не знаю такіхъ.»

»Э-э, дядечку! вона, ма́буть, чи не ковше́мъ
і́хъ міряе!«

»Дармо« , кажү, »що ковше́мъ міряе: вони́,
сіі пані́, на гроши такі ласи, якъ Ціганъ на
са́ло, бра́тіку! Імъ до віку, до сүду бу́де ма́ло!
Не журісь! я самъ съ тобо́ю пі́йдү до па́ніі...
И не такіхъ ба́чили. Ти поклони́сь старо́му....«

»Вінъ уже́ каза́въ ми́ні: »За па́нського дочкі́
»не одда́мъ. Лу́чче неха́й иде́ въ черни́ці.« А
якъ Ко́ханъ сказа́въ, такъ и бу́де: се й ма́ле
хлопья́ зна́е.»

»Ну, побачимо, якъ бу́де« , кажү: »не дале́ко
вже. И ха́та ёго́ онъ біліе!«

II.

Идемó у́лицею; ище́ зъ друго́го кінця́ побачи-
ли—въ ха́ті світитця. Підійшли́; я посту́кавъ. У
дворі́ гавкнуло цуценя́; хтось одсунувъ віко́н-
це; да, ма́буть, нічо́го не побачивъ, бо такі́ на-
хма́рилось и зовсі́мъ те́мно бу́ло. Брязнула за-
щіпка и вибігла Коханівна Ма́рта.

Що́-то за дівчи́на підъ той часъ ста́ла, Бо́же
мій, світе мій! Да така́ жъ молодесе́нька, а кра́-

сна, якъ маківочка! Заквітчана, въ червоному намісті, сорочка вишивана, въ черевічкахъ, — ну, дівчіна!... якъ зірочка!

Вибігла съ каганцемъ, побачила менé й 'Якова. »Ай, дядьку!« каже, »щó се ви!«

А се, бачте, не я, а 'Яковъ... лédві каганця зъ рукъ не вібивъ.

»Мárто, ясочко моя!« шéпче.

Ажъ ось и старій Кóханъ виглянувъ; а за нимъ стоить Кóханіха. Поздорóвкались, привітались.

»Э, дочко«, каже старій, »любихъ гостей до хати прóсять, а ти тутъ вьéсся. Иди, моя ластівко!« И пропустівъ її въ двéри.

Увійшли й ми, поклонілись, та й посідали. Старій вечеряти прóсить. Мати й дочка коло стола то коло пéчи звиваютьця, а ми поглядаемо одно на одного та хочемъ розмóву почати.

Кóханъ.... Ви, правда, зъ-рóду ёго не бачили. Сёго чоловіка всі поважали зъ - мóлоду. Якъ паробковавъ, поведé чóрними бровáми — дівчáта сохнуть и дуріють; а теперъ, якъ пристáрівся, моргне сівимъ ўсомъ — громада й примічае... Пёрвий чоловікъ у селі Кóханъ. Якъ-би ви на ёго глянули! щó ті пані ваши міські? ошпарені горобці! Сей, якъ вийде, кажú вамъ, — ви-

сóкий, сівий та усáтий, у чóрній світі, а поя́сь червóний, ша́пка сiва, вiступка козацька настояща, ще да́вніх козакiв. Хоть тамъ и ворогúешъ зъ нимъ, а ша́пку не́ хотя зни́мешъ. Чи ма́ло по се-лú старiхъ людéй хóдить? ну, iншому поклóнис-ся, а iншого, бува́е, що й не вглéдишъ; а сёго, якъ гетьмáна, зáразъ úзришъ. И вiнъ пiднiме ша́пку, хоть бi малiй дитiнi, пiднiме — и да́ли iде. Ожéнивсь вiнъ изъ Окса́ною, — Яковéнка старóго дочкá, тожъ козацького хорóшого рóду. Такá повновiда молодiця, чепурнá, чорнобрóва, настояща коза́чка!

Посiдiли ми такъ, ищé погля́нули одiнъ на одно́го.

»Такъ-то воно́, бра́те«, ка́же Ко́ханъ.

»Такъ-то, бра́те«, кажу́ й я ёму́.

Коханiха вечéрю постановiла, почали́ часто-ва́ти горiлкою. »Ищé ча́рочку, свáте!« про́сять.

»Доро́га да́льня«, ка́же Коханiха, »и холóдний вiтеръ вiе; ма́буть, притомiлись«.

»Э, панiмáтко«, кажу́, »до лю́боi небóги не-ма́ да́лекоi доро́ги«, та й ви́пивъ дру́гу.

Да́ли старiй до па́робка: якъ? що? чи все га-ра́здъ? якiй заробiтокъ?

»Яковъ, ба́чте, вь Ки́евi на заробiткахъ бувъ. У насъ пуска́ють; трéба тiлько пода́чу дава́ти,

яку́ тамъ поло́жять. 'Яковъ того́ ро́ку такі́ до́бре заробі́въ. Наляга́въ я́ко мо́га, бо зна́въ, за́ що, то й ді́ло кипі́ло.

»Хвалі́ти Бо́га«, ка́же 'Яковъ. Ві́нявъ изъ ша́пки гро́ши, та й положи́въ старо́му передъ́ о́чи. Самъ уста́въ, поклоні́всь, та й дівитця.

Старі́й тілько́ сі́вимъ́ усомъ́ моргну́въ. »Гро́ши«, ка́же.

'Яковъ зно́въ поклоні́всь. »Всю́ надію́ клавъ́ на ва́шу ла́ску та мі́лость, ба́тьку!«

Ма́рта, дивлю́сь, припині́лась, наста́вила голо́воньку, мовъ́ та перепі́лочка, и слуха́е—не ді́ше. И ма́ти, ба́чу, на насъ́ ка́римъ́ о́комъ́ закида́е.

»Зъ́ Бо́гомъ́«, кажу́, »за́втра руша́ймо до па́нії, а по́тімъ́ и до ва́шої мі́лости за рушника́ми.«

»Зъ́ Бо́гомъ́«, ка́же старі́й; »попита́йте до́лі. Одку́писся, 'Якове, зя́темъ́ бу́дешъ́; а ні́ — во́ля Бо́жа! За па́нського́ дочкі́ не одда́мъ́. Каза́въ пе́рше, съ́ тимъ́ и умру́. Вона́ въ́ мене сла́вного коза́цького́ ро́ду! Чи такі́ жь́ мині́, да ще́ зъ́ сі́вою голово́ю, че́сний хоро́ший рідъ́ зневажа́ти! коза́цький рідъ́ перево́дить, якъ́ пога́ну Жи́дівську́ віру! Нема́ въ́ світі́ надъ́ козакі́въ!« А самъ́ ажъ́ сте́лю підпира́е; ві́проставсь́ и о́чи сві́тять, и го́лосъ́ дзвіні́ть; ажъ́ помоло́дшавъ́, на́че на Ту́рка йде́!

»А нема́, нема́ надъ козакі́въ! нема́,—що́ й ка-
за́ти!« сті́ха прика́зує жі́нка, хита́ючи голово́ю.

Мій па́робокъ побі́лівъ, якъ ху́стка; и дівчи́на
самá не сво́я. Стоі́ть, якъ нежива́, и я́снихъ оче-
ня́ть не зведе́.

»Чимъ же вінъ не коза́къ!« кажу́ я старі́мъ.
»Да подиві́тця, лю́де до́брі, чи вінъ же не ко-
за́къ? Неха́й хоть самá Ма́рта ска́же!«

Ма́рта нічо́го не сказа́ла, закри́лась виші́ва-
нимъ рукавце́мъ, та й съ ха́ти вийшла.

»Такъ якъ же се бу́де, па́не бра́те?« пита́ю.

»А такъ бу́де, якъ я сказа́въ. Иді́ть до па́ніі,
пита́йте до́лі.«

»А якъ, вра́же зі́лле, бага́цько схоче?«

»Абі́ схоті́ла, за гро́ши не стійте: я гро́шей
дамъ.«

»Ну, спасі́бі, бра́те!« кажу́ я. »Щі́рий ти
коза́къ, якъ я ба́чу!« Та й торкну́въ свого́ мо-
лодо́го: примі́чай ні́би.

Веселі́ше, зна́єте, ста́ло. Ві́пили ще́ по ча́р-
ці, та й поча́ли ра́дитись, якъ присту́пити до ті́ї
па́ніі, якъ зговори́ти, що́ до чо́го приложи́ти. Ко-
хани́ха за дочко́ю вийшла. Певно десь присі́ли въ
садку́, та й жури́лись уку́нці. Ми того́ ве́чора
вже і́хъ и не ба́чили.

III.

Одвівъ насъ старій у комóру на добра-нічъ, та й полягáли ми спáти. Чúюя — не спítця щось моймú пáробковí: то сiно перевертае, то здихае, дáли й вийшовъ.

»Чи не пійтí бъ и минí за нимъ? Мóже, знадоблюсь для сторожи.« Лежý собі, та й дúмаю, а сонъ менé такъ и клóнить: сiно пахúче, свiже. Чúю — рипъ! »Ну, й дóбре, що не пійшóвъ: се Яковъ« ... Вiнъ! постоявъ трóхи и зновъ шмигнувъ. »Э, нi, постiй!« тутъ и я за нимъ. Бáчу: пiдбираетця пiдъ хáтне вiкóнце, да бá! Вiнъ и льнувъ до ёго, и бiвся гóлубомъ, и стúкавъ тихесенько, нiби травiцею, — вiкóнце не одчинiлось. Чи спáла молодá козáчка, чи бáтько не спавъ, хто ёго знае! А ми пiйшли, якъ приiшли, нi съ чимъ.

»Не журiсь« , кажú, щобъ ёго розвáжити: »колись и передъ нáшими ворiтьми сóнечко зiйде!«

Вiнъ тiлько рукою махнувъ, та й зарiвсь у сiно.

»'Якове! о 'Якове!« кличу.

Мовчiть, ненáче не чúе, спить.

Тогдi я й собі нá бiкъ, та й справдi заснувъ.

Повставáли раненько, до сóнца. Старiй ви-

провожа́въ насъ за село́ (бо Хмелі́нці село́ коза́цьке, а до па́нського бу́де ще съ півверсти́); знявъ ша́пку: »Бо́же поможі́!« та й попроща́лись. Иде́мо собі, коли́, де ні візьметця, Ма́рта зъ коро́мисломъ, и хо́че щось каза́ти, и соро́митця, а сама́ якъ вишенька.

»Що́ се, Марту́сю«, кажу́, »чи не насъ вийшла провожа́ти?«

Я вже му́сивъ розмо́ву поча́ти, бо мій па́робокъ тілько очі́ма світи́ть та по-за мно́ю посува́етця знай до дівчи́ни.

»Я була́«, ка́же, »въ Га́лі; додо́му йду. Бо́же вамъ поможі́, дя́дку!« Та й стри́бнула помі́жъ ве́рби.

IV.

Увійшли́ въ па́нський дві́рць; со́нечко вже підби́лось височéнько; пита́ємось — сплять. Посі́дали коло малёваного рундука́, дівимось. Садъ якъ разъ передъ очі́ма. И туді́ сте́жки, и сюді́ сте́жки, все жо́втимъ піско́мъ повисі́пувані, и квіто́къ цвіте́ безъ ліку, все кру́жками, кру́жками; и лавочкі́ зелéні, чистéнько такъ, поря́дошненько.

»Сла́вний садо́къ, 'Якове!«

»Сла́вний«, ка́же, »дядьку!«

Довге́нько такі ми сиділи та журілись, по́ки дожда́лись. »Па́ні вста́ла«, ка́жуть. Кликну́ли насъ до поко́ївъ. Увійшли́. Ажъ у оча́хъ намъ замигтіло: и зеленіе, и червоніе, и біліе, и синіе... чо́го тамъ нема́! Мо́же, дово́дилось зазирну́ть у Жи́дівську крамни́цю? всє́го бага́цько; зъ ра́зу й не розберешъ, що́ до́бре, а що́, вибача́йте, годі́тця въ смі́тте ви́кинути, абі́ люде́й дурі́ти, *абі́, ба́бо, ря́бо!* Такъ и тутъ: по кутка́хъ блищіть, по сті́нахъ сяе. Повибі́гали якісь панночки́, кúци та бистрі́і, якъ сорóки; поверті́лись, поверті́лись передъ очі́ма, та й кру́ть за двє́ри! Обі́днеї вже до́бі сама́ па́ні вкоти́ла, якъ на колéсахъ; пúхла така́, ніби на дрíжча́хъ зійшла́; у перстна́хъ, у отла́сахъ. Прийшла́ прóсто до зє́ркала, поверну́лась дві́йчи, такъ и зашуміло по по́коеві, якъ сухе́ лісте́; плю́хнула въ крі́сло, ажъ і́ підкіну́ло; то́гді зиркъ на насъ! »Чо́го вамъ трéба?« пита́е.

»До ва́шої мило́сти«, кажу́: »такъ и такъ!« да низе́нько кла́няюсь.

Вона́ й ста́ла то́гді ніби пильні́йшъ на насъ диві́тись, да й ка́же, що тепе́рь усé до́ро́гше ста́ло, що въ то́го-то да ще въ друго́го па́на паробкі́ одкупля́лись, то по півті́сячи за се́бе положи́ли.

»А въ яко́го жъ се па́на, доброді́йко?« пита́ю, та зно́вь низе́нько кла́няюсь.

»Тобі́ на́ що, въ яко́го па́на?« а самі́й мовъ у́сі закруті́ло, »на́ що тобі́?«

»Да що́?« кажу́; »у то́го па́на — неха́й ё́му Богъ да́е здо́ровье — такі́ лю́де бага́ті!«

»А ти дۇ́маешъ за скі́лько одку́питись?«

»Та ми бь то дۇ́мали, вельмо́жна па́ні, якъ по на́шимъ гро́шамъ... Да що́! ма́буть, Богъ не суді́въ.«

»За скі́лько жъ ти дۇ́мавъ?«

»Да що́ вже даре́мно ва́шу мі́лость турбо́вати! Бува́йте здо́рові, доброді́йко!« А самъ до двере́й.

'Яковъ мене́ хіпъ за рука́въ: »Дя́дку!«

Я ё́му моргну́въ — не міша́йсь!

»Слу́хай бо ти«, кричі́ть па́ні: »пості́й!« Заверну́ла; зно́вь пита́е: »За скі́лько хо́чешъ одку́питись?«

А я такі́ не кажу́. »Що́«, мовля́въ, »ва́шу мі́лость клопо́тати намъ!«

Да́лі ба́чу, що вона́ вже червоні́е, якъ жаръ найчервоні́йший, — кажу́: »Я, мі́лості́ва па́ні, дۇ́мавъ за дві́сті карбо́ванці́въ.«

Вона́ міні́: »Да ти, ма́буть, зъ ро́ду дурні́й! да ти се́, да ти те́!« А я все кла́няюсь мовчки, ніби вона́ й до ла́ду гово́рить.

Віговориласть, устала: »Колі хочешь одкупитись — одкупляйся скорійше за триста; бо посли й за тисячу не одкуписся.«

'Яковъ мій зрадівъ та, якъ дурень съ пєчи, въ нєги їй гєпъ! Дякує, бачъ, що *єго жъ сáломъ та по єго шкúри!*

»Ну, а грєши жъ принеслі?« Самá якъ у очи не вскóчить.

»Ні«, кажý, »милостíва цáні, маємо при собі трєхи, да не всі.«

»Мині зáразъ грєши трєба!« крíкнула, »зáразъ такí! Я«, каже, »поїду въ гóродъ сєгóдні, и ви щобъ тамъ булі, та все й скінчý. Идítь, заберítь грєши.«

Самá якъ схóпить дзвінóкъ! по всіхъ покóяхъ — дзінъ - дзінъ! Повбíгáли дівчáта й хлóпці. »Кáляску!« каже, »та не барítця!« А самá товчétця, якъ *Мáрко по пєклу*, то папíрчикъ изза зєркала вítягне, то одмикáє, то зачиняє; за нєю й дві дівчинки мєчутця, якъ тii жеребáтка, що жахáютця.

V.

Пóки въ нáнському дворі лáгодились та вбíрались, ми хутєнько перебíгли до Хмелíнцівъ, на-

робили тамъ крику, сміху, радости та веселости, и зновъ вернулись до панського двору. Пані казала намъ дати возочка; сама сіла въ високу каліаску, да й поїхали зъ Богомъ.

Городокъ нашъ — такъ собі городокъ, нічого. Мій батько казавъ, що колись по ёму проходили полковники та сотники, — такъ куди ні глянь, славне військо, якъ той макъ червоний; а теперъ засіли Жиди, якъ сарана. И пані живуть. У базаръ, то й чоловіка попадешъ, бо въ базаръ людей найбільше.

Заїхала наша пані до старого Мошки Жіда. Покі високі й хорощі, тільки такъ перцемъ и несе!

Заразъ послали по якогось писаря Захаревича, а намъ казали коло дверей підждати, поки вінъ прийде. Пришовъ вінъ хутко. Поганенький на личку, рябий якъ решето; штани сині, широкі, якась куча світочка и на шії зелена хустка; підъ правіцею шапка. Увійшовъ, зігнувся, изнітивсь наче й не ступає, а чоботи здорові и добре змазані.

Пані ёго до себе заразъ поклікала. Вона въ насъ, якъ говорить зъ якимъ чоловікомъ, сидить собі просто, якъ добрий качанъ у городі, и все роздивляється, які въ тебе брови, які уси, яка

одѣжа на тобі. Хибá бѣ який генерáль, щобъ вона голівку схитну́ла на́ бікъ, або глянула въ вічи любéнько.

Пождáли ми ще трóхи, по́ки пáні рáдилась изъ тимъ Захарéвичемъ. Війшовъ вінъ одъ не́ї, моргну́въ на насъ, та й ка́же. »За мно́ю йдítь!« И пáні зъ дверéй ка́же: »Идítь за нимъ.« Ми й пійшли́.

А весéлий чоловікъ бувъ той писарь Захарéвичъ! Лédві ми вийшли, вінъ почáвъ сміятись и говорítи, máло не танцюе. Дáлі огрívъ мене зо всі́ руки по плéчахъ, та й ка́же: »А щó, схотілось на во́лю? И дóбре!«

»Тáкъ-то дóбре«, кажу́, »що крáще намъ и не трéба до яко́го чáсу!«

»То тілько бідá«, ка́же, »що діло-то вáше дýже труднéньке. Не зна́ю, я́къ-то оно́ й б́уде.«

»А щó жъ тамъ такé?« пита́ю; а 'Яковъ такъ и побілівъ.

»А те́, що трéба вáмъ тепéръ *осóбні приміти* писáти; се трýдно! Я бѣ то й написáвъ їхъ, та щó скáже панъ Біркачъ? трéба ё́му читáти їхъ.«

»А якъ дóбре напишете, поздорóвъ Бóже васъ, пáне, то пéвно нічо́го не скáже; хибá подякуе.«

»Хибá ё́му подáрочокъ дастé, а? А я однесу́. Се мóжна. Га?«

'Яковъ з'аразъ и в'ірвався: »Якóго жъ подáрочка трéба? навч'ить, пáне!«

»Мóжна й гр'ішмі, хотъ и сто рúблівъ, то візьме: вінъ дóбрый чолов'ікъ!« кáже п'исарь, а самъ регóче.

»Ні, пáне, ви намъ каж'ить, якъ трéба.« Се вже я ёмú. »Зá що грóши давáть? Абó ми пáнію свою спитáємо.«

»Се не кóнче трéба. *Вóльному вóля, а спáсенному рай.* Мóжна й безъ грóшей.« Се вже безъ см'іху кáже.

С'івъ конéць столá, а ст'іль у ёго кривий; да и вся хáтка на бóці; по куткáхъ диркі см'іттемъ завáлені. Написáвъ щось, да й кáже: »Я не зможú тутъ н'ичóго; такъ и пáні скаж'ить. Н'ичого писáти.«

»Якъ н'ичого? А друг'імъ щось п'ішете, пáне!«

»П'ішуть осóбиі прим'іти, муг'ірю!« кáже той Захарéвичъ, налáявши насъ; »а вь ёго які прим'іти? зовсімъ такъ, якъ и всі.«

»Такъ се, слáва Бóгу, що й ми на людéй похóдимъ!« я такі озивáюсь.

Такъ ні да ні! не má осóбихъ прим'іть, н'ичого писáти!

Мордовáлись-мордовáлись, — такі мúсили дáти два рубли съ копою! Тогд'і прим'іти знайшóвъ и

хутенько їх начеркавъ у папері. И веселий зновъ ставъ, який и бувъ перше.

Провівъ насъ, та й каже: »Не бійтесь, усé буде такъ, якъ слідъ ёму́ бу́ти: на те голова и приятельство. Намъ абі маленький подарочокъ; якъ-то говорять: *Зъ міру по нитці — голому сорочка.*«

»Щобъ не довелось мірові оголіти!« кажуть я, »бо, поздоровъ Бóже васъ, багáцько дýже ничо́къ тихъ тя́гнете, да зъ усіхъ бо́ківъ.«

VI.

Все, якъ пообіщавъ Захаревичъ, скінчилось добре. Поклонілись ми паніі, та й, не гаючи часу, до Хмелінцівъ. Въ Хмелінцяхъ рушникі були готові, тільки насъ и ждали. Зробили змовини, а тамъ и весілле справили.

Добре погуляли и старі й молоді. По всёму селу пійшла чутка, що въ насъ весілле: музики грають, у бубонь б'ють, — весело було, бучно!

Правду говорять: *Зъ гáрної дівки гáрна й молодіця; гáрно завертіця, гáрно й подивітьця.* Що-то за молодіця вийшла зъ нашої Мάρти! Дівчиною якъ була, бігає, смієтця, щебече; а теперъ, якось ніби розумнійша стала:

двірѣ перейде тихо, велично, у вічи гляне съ повагою. Очіпокъ червоний, намітка біла довга, — и гетьману кращої жінки не треба, ей Бóгу!

Живуть вони й досі зъ батькомъ укúпí и щиро люблятця. Хлòпчикъ найшовся въ нихъ, такий чорнявий, у батька вдáвся, и здоровий, дяковати Гóсподеві, ростé.

С В Е К Р Ы Х А.

I.

Жила колись у нашому селі вдова Орліха. Я ще була невелика дівчинка, не дуже-то що памятаю, а чула се одь покійної матері — нехай царствуйе! Вони були сусіде зь Орліхою, тинь обь тинь. Мигаєтця міні та Орліха, мовь у тумані, — висока, у червоному очіпку, все чорні брови здвигає.

Чоловікь її давнó помёръ; старшого сина въ Туреччині вбіто; менший при матері бувъ, хазяіновавъ. Паробокъ на все селó: гáрний, хоть зь лиця вóду пíti, жвáвий, весéлий и роботящий. Матіръ поважавъ, а старá гледіла й пильновáла ёго бiльшъ, ніжъ óка въ лóбі.

Задумала Орліха свого Василя одружити, стала шукати людéй. Де збіжятця дівчáта на ўлиці, абó

на могилі пустують, — Орліха тутъ и вроділась, прислухаєтця, придивляєтця...

»Не бері« , каже, »мій сїну, багáтої : и самі ми не багатирі ; шукай, щобъ була покїрна та добра.«

»Добре, мамо, ви шукайте, яку треба, я й ожениюсь.«

Поки ма́ти шукала, вінъ собі самъ знайшовъ. Бувъ у Вишенька́хъ на ярмарку и съ того́ часу ставъ учащати що - вѣчора. Ма́ти постерегла хутче всіхъ и довідалась : хóдить Васи́ль до Гáнни Королівни.

»Сїну мій, сїну« , каже, »не бері тіі багáчки : б́уде вона́ д́уже гордовáти ; се ба́тькова дочка́, вимисли́ва й пи́шна, — одцура́йсь її!«

Васи́ль, ажъ до землі припада́е — прóсить.

Нічого робіти. Посла́ли старостівъ ; побра́ли рушникі ; спра́вили весі́лле ; привезлі́ молоду́ до свекру́хи.

А по́сагу въ її було́ ! Бо́же мій , світе мій ! На девяті́ воза́хъ везлі́ , и въ ко́жному во́зі по чо́тирі во́лі сівихъ ишло́. Запаскі́ шовко́ві , пояси́ якъ жаръ , кожухи́ шóвкомъ пови́шівані....

Молода́ въ золотóму очі́пку ; намі́тка, якъ димъ , тонéсенька ; черво́ні корáлі ажъ до по́яса. Всі́ задиві́лись на не́ї : якъ по́вна ро́жа ! Ті́лько старá

Орліха, стрічаючи хлібомъ-сіллю, якось невесело глянула невістці въ вічи.

II.

Пожили вони рікъ. Спершу молодá Орліха на ўлицю виходила; було якъ заговóрить, або засміётця — и старóму веселійше стáне; а туди-далі й годі, и не побáчишь її, все въ хáті, у госпóді. (Бáчте, вони собі хáту збудовáли на-двое, у одній молоді, а въ дрúгій мáти).

Хто спитае старú Орліху: »А щó вáши дítки? Дóбру собі невісточку мáете!«

»Звісно, якъ бáтькова дочкá«, одкáже, або й нічóго не говóрить, náче не чýе.

'Якось моя мáти пóрались у хáті. Увийшла Гáнна. Мáти бáчять — смутнáя дúже; сiли коло неі, да й кáжуть: »Щó се тобі, моя Гáлочко, очіці запáли? чо́го зажурилась?«

Гáнна сплесну́ла рука́ми, а слёзи покотiлись, якъ перлове зерно: »Не любить мене свекру́ха! обмовляе мене, зъ свiту Бóжого женé, до-рікае, що я бáтькова дочкá!... Тáтоньку мій! якъ бi ти знавъ, якá моя до́ля нещасли́ва бу́де, ти бъ мене бувъ ище въ сповитóчку въ глибóкій крини́ци втопiвъ!«

Мати роспитують, щó, якъ тамъ у їхъ, за що свárка вийшла.

»Вона съ пёршої годіни менé не злюбíла. Запаскí моí найкращí шовкóвиі попсовáла, що возьмú — вони въ рукахъ тліють: се вона, вона, я дóбре знаю! Чогóсь минí въ скрíню напороши́ла... и золотí очіпки моí потемніли, и пояси́ червóні полиня́ли... вона все добрó моé перевóдить! Все до Васи́ля: »Продай да продай тíі во́лі!« (що одъ мого́ ба́тька). А я кажú: »Не хóчу! на́ що »продава́ти?« Васи́ль, пра́вда, такí й не повівъ їхъ у я́рмарокъ, а вона на ме́не накинóлася: »А, »вра́жа дóчко! ти менé осироти́ла! Мíй Васи́ль »одъ ме́не одцура́вся! Подожди́, подожди! »я то́бі »дóбре оддя́кую!«

»Покори́сь, Га́лю«, ка́жуть їй мо́я ма́ти. »Що́ жъ робíти!«

»На́ що я ма́ю їй корітись!« кри́кнула Га́нна, »не хóчу! *Якъ хто гука́е, ка́жуть, такъ и од-гу́куєтця!*«

III.

Одні́ но́чі не спíтця ма́тері. Чу́ють — у су-сідчи́ному садóчку щось шепóче; відчинíли вони́ вікóнце — прислуха́ютьця.

«Гáлю, моé сёрце!» ка́же Васи́ль, «чо́го се ти зно́вь запла́кана?»

Не кíдай мене́ саму́, Васи́лю! Я не т́ямлю, якъ безъ те́бе й переднюва́ла! Тя́жко та сýмно ми́ні!»

«Що́ жъ то́бі, мо́я ри́бочко? Мо́же, ма́ти? Я її проха́въ, якъ виби́рався, щобъ те́бе не сму́тила.»

«Вона́ ми́ні й словéчка не промо́вила, Васи́лю, цілісінький день у ві́чі не гля́нула. Смúтно, сýмно було́ вь ха́ті!»

«Що́ та Орли́ха ви́робляе!» подумали собі ма́ти. «А здаётця й розсу́длива лю́дина.»

IV.

Надiйшли жни́ва, достiгла Васи́лева пше́нця — така́ га́рна, ко́лосъ у ко́лосъ! На́ша нíва коло́ iхъ, и ма́ти ра́зомъ зъ Га́нною вь по́ле вихо́дили. Одно́го ра́нку жда́ли, жда́ли, да й самi пiйшли. Га́нна надiйшла́ вже по обíді и така́ блiда́ — хита́етця; ма́ти ажъ зляка́лись: що́ се iй ста́лось?

«Чо́гось ми́ні коло́ сёрця́ печé, якъ огне́мъ», ка́же Га́нна, «и всто́яти не можú! Ле́дві до нíви доплелáся.»

«А що́ свекру́ха?» пита́ють ма́ти.

«Ой ти́точко мо́я лю́бенька! се́го́дні вь но́чі я

її бачила въ нашій коморі. Прокінулась, а вона стоїть проті місяця, біла така, розхрістана. Я крикнула — вона съ коморі.»

»Се тобі такъ здалось, моя дитино! чого б то вона въ ночі прийшла?»

»Ні, ні, бачила я її добре.»

»И Василь бачивъ?»

»Василь не ночувавъ дома, виїздівъ... И він не йме міні віри.... Не нажну я й снопка сегодні; нездужаю й рукъ підняти. Виглядатиму Василя: казавъ прийде надъ-вечіръ, то й доведе мене до дому.»

V.

Мати пішли жати. Надъ-вечіръ придивляються — не видно Ганни, чи не до дому пішла? Питають другіхъ жнічокъ, — не бачили, щоб ішла; гукують — не озивається; до того місця, де вона була — нема. Що за диво! Коли жъ, ходячи поміжъ копами, и найшли... Лежить вона, неначе спить, хороша й свіжа, якъ квітка. У головахъ снопокъ пшениці, ручки навкрестъ зложила.... Вечіръ Господь давъ такий ясний, тихий; лежить, якъ жива у пшениці, ажъ колоссе надъ нею похилилось....

Побігли до Василя: вінъ не далéчко й бувъ, косівъ; стріли ёго, — иде́ такий весéлий до не́ї! Якъ побáчивъ свою́ Га́лю неживу́, піднявъ ко́су та черкъ себé! ніхтó не вспівъ и о́комъ змигну́ти... тутъ коло не́ї и впавъ.

VI.

Кінулись до старо́ї Орлі́хи. Стріла вона́ мою паніма́шку ище́ на ворóтяхъ, ненáче жда́ла. Ма́ти ка́жуть: »Неві́стка ва́ша вмéрла!«

Стара́ сціпила зу́би и вдáрилась объ по́ли рука́ми: »Що́ жъ робі́ти! суди́лось!« ка́же. Не запла́кала, нічо́го, тільки бі́ла сто́яла, якъ ху́стка.

Ма́ти зляка́лись и не зна́ють, якъ про си́на ска́зати; а тутъ іхъ и несúть... »Отъ, обо́хъ несúть!« ка́жуть ма́ти.

Вона́ якъ кри́кне: »Якъ обо́хъ?

»Бабу́сю, и Васи́ль вашъ неживи́й!«

Якъ вона́ кінетця, якъ побі́жить! ма́ло зъ рукъ у люде́й мреця́ не ви́била; схопи́ла ёго́ за го́лову и кри́чить надъ нимъ.... Да й стра́шна жъ вона́ була́! Безъ ху́стки, сіві́ ко́си тріпаютьця по плéчахъ, росхрі́стана, уся́ въ крові́; хóдить, хóдить коло́ си́на и все кри́чить, мовъ Госпо́дь ій ро́зумъ одібра́въ.

Убрали молодіхъ, положили поручъ на столі; хто пішовъ додому, хто оставсь на нічъ. Дівлятця, — нема старої Орліхи, якъ у землю ввійшла! Да вже на другій день знайшли підъ тінномъ неживу: сіня, сіня, якъ бузина.

Молодіхъ укупці поховали; стару оддалікъ. Хата їхъ такъ и розвалилась пусткою; ніхто не купивъ, бо, кажуть, що-вечора, якъ місяць зійде, по тому дворищу тиняетця молодá Орліха. У глуху нічъ сяде проти місяця, зложить білі руки, піджидає свекрухи, та й докоряє: »Ти менé, молоду, зъ світу звелá, старá Орліхо!«

ЗНАЙ, ЛЯШЕ!

ЗНАЙ, ЛЯШЕ!

I.

»Охъ, Бóже мій, Бóже, щó та любóвъ змóже!«
якъ-то въ пісні співають.

У нашому селі бувъ чоловікъ, Петро Сомійленко. Вінъ мині й рóдичъ далéкий. Чоловікъ бувъ дýже дóбрый, до своіхъ щірий, зъ рóду-віку нікого не скривдивъ, а весéлий бувъ! Якъ коли въ прáзникъ зберúтця люде до ёго хáти, пічне вінъ точить: якъ Жидъ на війну́ іхавъ, або якъ копи́танъ зóрі лічивъ, або про Ляхівъ. Отъ Ляхівъ тілько не любівъ дýже. И въ вічи Ляхові не по́дивитця. 'Якось змóрщитця, да все чми́хае, або чха́е. Панъ нашъ, оконóмъ, и пита́всь такі ёго:
»Щó се тобі, Сомійленку, такé?« А вінъ ёму:
»Такú, пáне, натúру маю: абі побáчивъ тако́го пáна, якъ ви, зáразъ и чхáти. Ма́буть, якáсь вра́жа відьма такъ мині починіла, якъ ще малéнькимъ бувъ.« Оце бувáло якъ идúть пізно люде по селú,

*

та регочутця, то хоть и непитай, — одь Сомійленка. Жінку вінъ мавъ добру, роботящу; діточокъ Богъ давъ тільки дівчинку, Оксáну. Росла вона, якъ утя на воді, и пещена була така! бо сказано — одиначка. Идє ма́ти на горóдь, абó до сусіди, — и Оксáна за нею, якъ клубóчокъ, кóтитця. Трєба старóму въ по́ле, — дочка́ ввяжетця за тáтомъ. Цохотúха така! якъ рíбочка весéла, а про те, розúмне и слухня́не дитя́тко.

II.

Зрівнялось їй двана́дцять годóчківъ; помєрь старій Сомійленко, нехай царствúе! Дúже зажури́въ вінъ жінку! Хоть вони й заможнєнькі були, мали хáту гáрну и худóбу, та все безъ єго зостáлись якъ сíроти.

Прихóжу до нихъ: дочка́ въ садкú, мовъ та зозúлька кує, старá жу́ритця, поглядає по двóрі та й ка́же: »Голúбонько моя! ненáче мині світь завязаний! Сúмно мині, нúдно мині! велíкая моя тúга!«

»На те во́ля Бóжа, моя лúбко«, кажу́ я. »Плачємъ ли́ха не попра́вите. У васъ дочка́ ростє.«

Вона́ тогді й ка́же: »Передъ смє́ртю Петро́ ка́завъ мині, що підъ старóю черєшнею, въ садкú,

вінъ срібні грóши закопáвъ. »Нехáй«, кáже, »на-
»шій Окса́ні бúде; и не викóпуй їхъ, жінко, бо
»вражихъ Ляхівъ не встережéсса. Абó отцю́ Ан-
»дрію одда́й.«

Ми зáразъ такі й пійшли́ викóпувати ті грóши.
И справді знайшли́ глечикъ, височéнький собі,
пóвень грóшей, а грóши все срібні, все карбó-
ванці. Полічіли, та й однесли́ до отця́ Андрія.

III.

Хúтко по тихъ чáсахъ и мій чоловікъ помéръ.
Пійшла́ я на заробітки въ гóродъ; ста́ла въ од-
нихъ панівъ за наймичку. Була́ я тамъ чоті́ри
ро́ки; и дóбре мині бу́ло, пóки панічъ не оже-
нівся. Узя́въ вінъ молодéньку пáнночку и на ліч-
ко дúже гáрну. Вона́ зáразъ усé переверну́ла по
сво́єму; нічимъ їй не вгóдишъ. »Ти говóришъ не
такъ! у тебе хúстка погáна! та надінь сýкні! яку
отсé одéжину поче́ила!« А я, якъ и тепéръ, у
пла́хті и въ запáсці. И стару́ пáнію почне́ муш-
тровáти бу́ло зъ само́го рáнку: »Що́ се ви, ма-
менько, безъ чіпчика війшли? Хто жъ то вида́въ!
отсé, якъ мужі́чка, хóдите!« Старá ввійде собі
въ хáту до мéне, абó въ садóкъ заберéтця, та пла-
че, пла́че! Покінула́ я їхъ, пійшла́ въ своé село́.

Якъ побáчила я Оксáну, ажъ рúченьками сплесну́ла. Підняла́сь висо́ка дівчи́на, ста́вна, хоро́ша; коса́ їй ажъ до по́яса; и така́ ласка́ва, при-вітна́, ввічлива!

А що хло́пці дуріли! Яка́ вона́ молодéсенька, а вже сваті́ не перевóдились у хаті́. И хоро́ші все лю́де свáтали, багáті — не хотіла.

Полюбівся їй оди́нь па́робокъ, Тимішъ Кряжъ. Вінъ бувъ не па́нський, казе́нний. Коха́въ и вінъ її дúже. Де бúде одно́, и другé туди́ біжіть. На вечорні́цяхъ, на ўлиці́ — все въ па́рі, якъ ті голубя́та. Дожида́ли вони́ о́сени, думали́ вже побра́тись. Уже́ й барвінку́ на віно́къ набра́ли, и рушникі́ наготóвили. И такі́ весéлі булі́, щасливі́! лю́бо бу́ло їй подиві́тьця, ненáче самъ помо́лодшаешъ.

IV.

Отъ же не думали, не гадали — накінулось ліхо: побáчивъ Оксáну нашъ панъ оконóмъ, та й увязáвся за бідною́ дівчи́ною. Нема́ їй стéжки вільно́ї; и ўлицею́ не перéйде, щобъ вінъ не догна́въ та не почáвъ підмовля́ти.... Дáлі велівъ їй силомі́ць узя́ти до поко́ївъ.

По селу́ ненáче хма́ра найшла́ — зашуміло.

Громада зібралась, якъ нічъ, сумна; молодіці кричять, плачуть; а ма́ти—якъ нежива́ ходить. Ра́дились цілий ра́нокъ. Положи́ли, щобъ Окса́ну одбі́ти въ Ляха́ то́го жъ са́мо́го ве́чора.

Тимішъ зібравъ паробківъ: »Бра́тіки мо́і, то-ва́риши ми́лі, помо́жіть ми́ні!« Засі́ли вони́, не да́леко па́нськихъ буди́нокъ, за моги́лою, а якъ сме́ркло, підібра́лись підъ са́мі ві́кна; дивля́тця—стоі́ть Окса́на и ру́ченьки опу́стила; бі́ла якъ ху́стка; а па́нь око́номъ узя́вся въ бо́ки и сме́тця, и заговору́е, да́лі за ру́ку її... Во́на якъ ухо́пи́ла сто́ликъ, що ту́ть сто́явъ, підня́ла надъ і́мъ, та такъ подиві́лась су́мно, що, хло́пці ка́жуть, ажъ на́мъ се́рце похолону́ло.

Па́нь око́номъ погрі́мавъ и ви́йшовъ, а Окса́ну зно́въ замкну́въ. Паробкі́ на́ши кину́лись, тілько́ дзвені́ло скло́ въ ві́кнахъ, вско́чили въ по́кій, вхо́пи́ли Окса́ну, та й помча́ли до отця́ Андрия́.

V.

Я то́гді служи́ла въ ё́го за на́ймичку. Ві́нь удо́вець, ста́рий-ста́рий; боро́да до́вга, бі́ла якъ мо́локó. Сиді́въ ві́нь, чита́въ Святе́ Письмо́, сві́чечка го́рїла, якъ убі́гли хло́пці зъ Окса́ною. Ві́нь уста́въ та: »Бо́же бла́гий, Бо́же ми́й милості́вий!«

каже, »де Твоя правда въ світі! Діти мої любі! звінчаю я васъ; идіть до цѣркви.«

Повівъ їхъ, та й звінчавъ заразъ. Поблагословивъ и казавъ не боятись нічого: »Я самъ буду одвіть держати!«

А паробкі тіі — сказано, вітеръ у голові, молодіі — відрали десь музики и повелі молодіхъ по селу гукаючи, співаючи; пійшли танці, регіть... Цілу ніч гуляли и молодіхъ одъ себе не пускають; обступіли їхъ, якъ військомъ.... Ранкомъ одвели до Тимошевого батька, а самі розійшлись на панщину, якъ и не було їхъ.

VI.

За Оксаною, якъ її викрали, то заразъ панъ збігався, кричавъ и бивсь у дворі дуже, да за ворота не ввійшовъ; ище казавъ замкнути їхъ и сторожу поставивъ.

Якъ дознався жъ, що Оксана вже звінчана — мало прислугу зъ світу не зігнавъ и усъ собі обирвавъ зъ гніву; а людѣй, то дуже обіжавъ. Побігъ до отця Андрія, якъ зъ гиллі зірвавсь; дверіма стучає, гручає, ногами тупоче, — такъ храбрѣе!

Отéць Андрій вийшовъ до ёго. Вінъ заразъ и крикнувъ.

Отéць Андрій піднявъ рúку, та ёмú: »Бушова́ти въ мо́й хати́ не годі́тця. Я старі́й чолові́къ и служу́ Го́сподеві; утихоми́ртесь!«

Той и стіхнувъ зъ-разу.

»Хотіли ви бідну дівчину погубіти... чи въ васъ же не було сестри, або матері рідної? Схаменітця! Богъ не попустивъ великого гріха, такъ ви метну́лись тогді старо́го чолові́ка обіжа́ти! А лю́бите, якъ лю́де велича́ють до́бримъ чолові́комъ. Го́ре вамъ! Не обіжа́йте біднихъ люде́й! Я се́го не попу́щу, по́ки живъ. Я найдú судъ и роспра́ву! Идіть собі зъ Богомъ!«

Панóкъ нашъ верть за двéри, якъ обпáрений. Съ того́ часу й будінки отця́ Андрія обхо́дить. Отта́къ-то й вийшло: *Знай, Ляше!* якъ розка́зують старі лю́де.

МАКСИМЪ ГРИМАЧЪ.

МАКСІМЪ ГРІМАЧЪ.

I.

Не за васъ се діялось, — давнó колісь, якъ панова́ла на Вкраїні у-двозі По́льща и Моско́вщина. Моско́вщина облада́ла Україною се́гобо́чнєю. Заста́ви хоть сто́яли, та не гу́сто; сто́рожа не пильнова́ла такъ, якъ отъ тепе́рь по Збрúчеві, чи щó; то Дніпро́мъ руччі́йші лю́дці перево́зили вся́ке добро́, не опла́чуючи: шовкі́, оксаміти, парчі-сутозлоті, пахúчі шафрані́ й кра́ми дорогі́, въ барі́льцяхъ щі́ре зо́лото й срі́блó.

Са́ме противъ Черка́сь, ни́жче До́монтова, сиді́въ ху́торомъ надъ Дніпро́мъ Макси́мъ Грима́чъ; то сей и довге́нько коха́вся въ то́му. Таки́й-то багати́ръ! Ході́въ у жуна́нахъ та въ сапъя́нцяхъ, та въ атла́сахъ. И хоро́ший бу́въ: повнови́дий, чернобро́вий, черноу́сий; а весéлий, а жартовли́вий! Було́ якъ вийде въ неді́лю помі́жъ лю́де, то такъ ёго́ й осту́плять. Ду́же ёго́ люби́ли.

»Отъ« , каже було хто зъ громади, »ти, брате Максиме, зовсімъ у пана вбрався.«

»Эге жъ, братіку, вбрався. Вбірайтесь лишень и ви, добрі люде. Добре панамъ жити, катъ їхъ не взявъ! Ужé теперъ годі за васъ підставляти шию, годі! Бúду їсти та пíti, та хóроше ходіти, — звісно, такъ, якъ панові вельможному годітця.«

А такий бувъ : нехай тільки стáнетця кому зъ нашого села пригода — головою ляже, а вірятуе ; нехай зачепить хто чужій, то й не збúдетця ліха : налетіть, якъ той вихоръ начальний; до-щенту викорчуе. Колись шляхтичъ да занявъ козаче поле, то вінъ и хату ёго спаливъ, и пóпель розвіявъ, и самого протурівъ за Дніпро. Коли живъ, то, може, й досі памятае, які нагайки-дротянки плеліся въ пана Максима Грімача.

Бувъ Максимъ удовецъ, мавъ дві дочкі. Одна — Катрею звали — вже дівчина дорóсла, а хорóша та пішна, якъ королівна; друга Тетяна, такъ собі підлітокъ, невеличечка; звивáетця було въ двóрі, або въ вікóнце виглядае, якъ ясочка. Жилі вони въ бáтька въ роскошахъ.

Отó було, якъ о-півночи, то й пливúть човни Дніпро́мъ, та й пристають підъ старою вербо́ю ; а панъ Максимъ їхъ ведé до світлиці та приймае,

що треба. Забулась, якъ на имя того панá, що пересилавъ ёму човна́ми все те добро. Вінъ держався въ камяній пещері поміжъ гóрами, надъ Дніпрóмъ, и ніхто про те не знавъ, окрóмъ кúпки вірнихъ козаківъ.

II.

Найчастійше припливавъ молодій козакъ Семёнъ, уродливий паробокъ, хисткій, якъ очеретина, смілий, якъ сокіль, — и щіро покохала ёго наша гордова́та Катря.

Сватають її богáті люде й хоро́шого роду, одінь и другій, и третій. »Не хóчу, не пійдú.«

»Слúхай, дóчко«, ка́же Максімъ: »бага́цько ти гордúешъ, рíбочко! Сватають тебе пёрші люде въ селі, паробкі все молоді́і й хоро́ші, — чомú не йдешъ?«

»Мині байдúже, що вони́ молоді и хоро́ші, коли мо́е сёрце не до нихъ гóрнетця.«

»А до ко́го жъ, дóню? Слúхай лишéнь, мо́я дитіно: я тебе не бúду за нихъ сіловати, та й за бурлаку не відда́мъ; неха́й вінъ хотъ и місяця зъ не́ба схóпить. Не одда́мъ, дóчко! якъ тобі кажу́, такъ и бúде. Сло́во въ мене ба́тьківське, крі́шкэ, сама зна́ешъ.«

»Знаю, тату. А яко́го бѣ ви собі зятя бажали?»

»Вільного козака́, дочко, щобъ самъ собі паномъ бувъ, нікому не кланявсь, — отъ яко́го!»

»А якъ буде самъ собі панъ?»

»Тогді зъ Бóгомъ!»

»Ну, я буду дожидати.»

»Дожидай, моє серце, не бороню. Хто жъ вінъ такий? Я щось примітивъ.»

»На що вамъ знати, таточку! Нехай перше візволитця, тогді й знатимете.»

»Добре, моя люба дитино, нехай!»

Якъ почувъ Семѣнь, то й каже: »Що жъ робити, Катре моя кохана! треба ждати. Я въ свого пана вже третій рікъ добуваю, останній. Якъ послужить доля, то сего року буде велика добычъ. Отаманъ менѣ не скривдить: чоловікъ вінъ шановний... Подякую ёму за хлѣбъ, за сіль, нагледжу де хуторокъ красний, да й поклонюсь тогді твоєму батькові... Тільки любі менѣ вірно, моя дівчино!»

Ждуть наші голубята. Не плаває, літає Семѣнь Дніпромъ, тільки човенъ сіню хвілю розбиває.

Ладятця козаки въ дорóгу; Семѣнь зъ ними. Виряжаютьця козаки на здобутокъ.

»Сóколе мій, козáче!« каже Кáтря, пригор-
таючись до ёго, »коли жъ ти вёрнешся? чи хýт-
ко?«

»Хýтко, моя рибчино, хýтко! Зацвіте пёрша
вiшня въ твоёму садóчку, закуе сiва зозуля —
я припливú до тебе, припливú не наймитомъ,
вiльнимъ козакóмъ, Кáтре!«

Рушáли козакi въ-осенi, казáли дождiдати на
весну.

III.

Сидiть Кáтря въ свiтлицi, вишивáе шóвкомъ
рукáва та рушникi, та все въ вiкóнце поглядáе,
чи крути́ть заверу́ха, чи вже снiгъ тáне, чи хýт-
ко-то теплóмъ повiне.

Скрéсла кри́га, пройшла. Шумiть Днiпрó, си-
вiе й чорнiе, и плеска́е въ береги́; розвивáетця
верба́, зеленiють комишi. Весéла нáша Кáтря хо-
дить собi да поглядáе.

Зацвiли́ вiшнi, проковáла сiва зозуля. Крáс-
но въ садóчку! Послáвся зелéний барвинокъ, го-
лубо зацвiвъ; червонiе зiрка; повiвся горобiний
горóшокъ; вóвча стúпа попустила ширóке листе;
цвiте-процвiта́е макъ пóвний, и сiвий, и бiлий,
и червóний; рóскинувсь по землi сiний рясть;

розрослась зелена рута. Поміжъ тимъ квітомъ сама, якъ найкращий квітъ, похожає Катря, похожає, та зъ синього Дніпра яснихъ очей не зводить, а тільки зійде місяць та посіпле іскорцями въ темну воду, Катря вже й підъ старою вербою на березі. Пильно дивитця вона, придивляється, чи не пливé хибкий човенъ, чи не править тимъ човномъ ставний та любий козакъ.

Минає тиждень, минає й другий.... 'Якось сидить вона підъ вербою, а ніч зорешлива та тиха; тільки соловейко свіще, та гуде Дніпро. И замигтіло щось оддалікъ, ніби чорна чашечка... ближче. Се човенъ! летить, мовъ на вітровихъ крилахъ. Вона ажъ рученьки до ёго простягла... Який же то козакъ править човномъ?... Се не Семёнъ... Отъ уже вінъ и коло берега, схилився на весельце, свіснувъ разъ и другий. Съ хати ввійшовъ батько. Катря припала за вербою.

Ввійшовъ старий Гримачъ, та й питає: «Які вiсти?»

«Ліхо, пане Максиме», каже козакъ, «ліхо!»

«А що тамъ такé?»

«Позавчора передъ бурею, о-півночі горіла береза (а козакі було якъ треба дати звістку, що

йдуть, то й запáлять берéзу, або дрúге якé древо надъ Дніпрóмъ); отъ ми примічáли, та вчóра й виіхали на-зúстрічъ... Немá нікого... тільки Дніпрó потрóщені човні нóсять...»

»А велика булá бúря?»

»Я и зъ роду такої не бáчивъ! Дуби такъ съ кóрени й вивертáе; дощъ комиші поссікáвъ, якъ шáблею; Дніпрó — ажъ пісóкъ зо днá видикáе... Нічъ тёмна-тёмна, тільки бліскавка бліскае. А якъ грімъ грімне, то náче всі гóри надніпрáнські лúснуть.«

»И ніякої чúтки?»

»Немá чúтки, пáне Максiме. Ми вже мірко-вáли, та й отáманъ зъ нáми розсудíвъ, що всі нáши хлиснúли Дніпровóї Фiлi.«

»А жвáві булі хлопці, брáте! о, жвáві хлопці! Ну, ходiмъ до хáти.«

»Тепéрь ужé вiльний козáкъ мiй женихъ, тáту! вiльного собi зýтя дождáли!»

Старiй — зиркъ! се ёго Кáтря стоiть протiвъ мiсяця, бiла-бiла!

»Госпóдь Богъ съ тобóю, моя дитiно!» крикнувъ вiнъ, ухопiвши iї за холóдну рúку.

Вонá глянула ёмú въ вiчи, вiзволила рúку и пiйшла, не прómовила й словéчка.

IV.

Повівъ вінъ козака въ світлицю, пошановавъ, випроводивъ, та й знову до дочкі.

Вона сидить у садочку та вінокъ плетє съ червоного та зъ білого маку, зеленимъ барвінкомъ перевиває. А сонце саме сходить зъ-за Дніпрової кручи.

»Дитино моя, Катрусю!« каже старій, сідаючи коло неї, »пославъ тобі Господь великую тугу на серце! Підними жъ бо голівку, доню, та глянь на старого батька!«

Вона підняла голівку й глянула на ёго.

»О доню! яка жъ ти стара стала!«

»Ні, тату, я ще молоденька«, зітхнула вона, та й зновъ за вінокъ.

Якъ уже вінъ її розважавъ, якъ умовлявъ! а вона знай плетє свого вінка и словечка ёму не міркне.

Пійшовъ старій, покликавъ меншу дочку:

»Тетяню, иди, моя рибко, до сестриці; вона у великій печалі, — розважатимешъ її.«

»А що тамъ? А де жъ вона?«

Прибігла въ садочокъ: »Сестрице Катрусю, сердечко! чого ви сумуете? Отъ уже й літечко

на двóрі...» А сама обхопила її за шию рúчечками.

»Сестричко моя малая! щебетúшечко моя нерозúмна!« жалує Катря малу.

»О, да який же вінóкъ вашъ krásний, сéстро! да який же krásний! Сéстронько-любонько, коли жъ ви ёго візьмете?«

»Ввéчері візьму.«

Повісила вінка надъ водою, та й гуляе по садú, вóдячи сестричку за рúчку; а ся щебéче собі.

Кличе бáтько обідати. Прийшла й сіла кінéць стóла; своїми білими рúками меду бáтькові налива́ла й розмовля́ла. Тільки, якъ старий ні заходивъ, нічо́го не говори́ла про себе.

Увéчері ввійшла до бáтька и поцілова́ла ёго въ рúку. Старий схопивъ її за го́лову: »Кáтре, дочко моя несчасли́ва! нехай тебе Мати́ Бóжа помі́лує!«

И малу сестру́ прийшла обня́ла й пригорну́ла до сéрця.

Війшла зновъ у садóчокъ. Такъ-то гáрно убрáлась! Сорóчка тонéнька и пла́хта шовко́ва, поясь сріблóмъ цвіткóваний, черевічки висóкі; дрібно, дрібнэсенько рúсу ко́су заплелá, и золотий пёрстень блищíть на правій руці.

Прийшла надъ воду и зняла свого вінка, що сплела ранкомъ, зняла, та й каже: »Не зовявть ти, мій маковий вінку!« и наложила той вінокъ собі на голівку. А на самому березі верба — ажъ геть попустила віти на воду. Вона й сіла коло вербового кореня дуцлиного, схилила голівку на білуручкун; взяли її думки та гадки. Тамъ, підъ кучерявою вербою, и освітивъ її місяць, хорошу й смутну, у маковому вінку.

Якъ зайскрився місяць у воді. — »Уже ясний місяць зійшовъ«, каже, (ато було, якъ любились изъ Семеномъ, місяць зійде — вінъ и пливé до неі), та й ступила на вербову віть... Зійшла, якъ на хибку кладку, поглянула на всі сторони, та й кинулась на самий глибъ.

V.

Уранці гомінъ та тривога по двору. Тетянка плаче, старий Гримачъ безъ шапки ходить розхристаний, та все питае: »Де моя Катря? де моя дитина люба?«

Кинулись до воді — тільки вінокъ маковий плаває, кружитця.

Зачинився старий Гримачъ, ажъ пять роківъ не виходивъ за свої ворота. Одцурався й ота-

мана, и здобічи. Посівівъ, якъ той голубъ сивий.

Давъ Господь дождати другій дочці. Висока та стáвна, та чорнобóрова! Висватали її хорóші люде, — сóтникъ молодий и на лиці дúже гáрний. Бúчне весілле справили: одъ її двóру, ажъ до цёркви, червóною китáйкою вíслали; срібними кúбками гостей частовáли. Да й понахóдило жъ їхъ чимáло! въ хáті й на двóрі, и коло брáми — ажъ усю úлицю вдовжъ закрасіли. Цілий тиж-день гуляли.

По весіллі поблагословивъ старій молодять, вíпроводивъ до господи... Сúмно старóму Мак-симу самóму въ хáті; глянувъ тогді на Дніпрó, та й згадавъ стáршу дочкú, а слёзи ёмú покоті-лись на сивий усъ. »Кáтрю! Кáтрю! дитино моя хорóша! загубивъ я твій вікъ молодéнький!«

ДАНИЛО ГУРЧЪ.

ДАНИЛО ГУРЧЪ.

I.

Козаче село Глибове при самому Дніпрі, та облягли ёго височенні гори. Іхатимешъ, то шляхъ тобі звиваетця бóромъ густимъ такимъ, що й не проглянешъ; тільки надъ тобою світь Бóжий, округі имла пахуча; здалека щось гучить-гучить; коли, отъ, опахнѹвъ свіжёнський вітерець — и засиніе старій Дніпрó поміжъ зеленихъ комишівъ та червоного верболóзу, и повстають круті сиві гори. Тутъ и село якъ разъ. Білють хати, цвітуть городи. Отъ мурована цёрква зъ високою дзвіницею, давня вже; муръ ажъ зазеленивъ; мощений цвінтарь прорісь травою.

Сáме за цёрквою стояла собі колись хата славна, и садокъ, и горóдь при їй бувъ добрий! Живъ у тій хаті Охрімъ Поліщукъ изъ жінкою. Вона була здалека взята, и така-то вже хороша, чорнобрóва, а гóрда та пішна — Мати Бóжа! Идѣ

було собі якъ малёвана: очи у зёмлю спущені и не дівитця.

Пёрво вони дуже багаті були. Що е найкраще намісто, або очіпокъ, або-що, то вже 'Івга собі почепить. Мали всякого добра, що й не злічити. Та не довго роскошовали. Охрімъ бувъ чоловікъ такий добрячий; аби когó побачивъ у біді, заразъ вірятуе, хоть тамъ якъ утратитця. Роспозичавъ гроши то томú, то іншому, ще до того й погуляти любивъ, та й не схаменувся, якъ подвір'є спустіло и ковані скріні спорожніли.

Зажурилась тяжко 'Івга, ажъ красá її зов'яла; зстáрилась, хóдить похмура, и дитинка її не втішає. Що вже яка була въ її дівчинка хороша! »Вродилась«, каже, »моя дитино, на горі та на лихо! Вікъ бідою збавишь, дочко; бідú и въ домовину зъ собою положишь.« Усе було сумує та сумує, а дитиночка дівитця матусі въ вічи любенько й веселенько та въ долонечки плéще — не розуміє.

II.

Часъ не спиняетця. Чимáло літь минуло. 'Івга хоть и привікла трóхи, та вже не та стала, щó пёрше була! А дівчина виходилась у неї хороша,

якъ маківочка повненька, свіжа якъ ягода лугова, а весела мовъ та пташка співоча; а що вже правдива та щіра душа! Зъ роду-віку не чули, щобъ когó обмовила, чи осуділа; така вже любяча истота була! Щобъ тамъ посваритьця съ кимъ, якъ другі, то ні въ світочку! Чи на вечорницяхъ, чи въ танку, чи дома — до всіхъ привітна й веселенька якъ ясочка.

Сватає Наталю Михайло Бруй, паробокъ добрий и роду хорóшого, а що вже кохавъ її щіро, то всі те бачили. Люде було любують на нихъ, якъ зійдутця де на весілі, або въ танку до кúпи. Обоє молоденькі й хорóші, якъ повні квіти. »Отъ, коли бь Господь звівъ до пари!« було кажутъ.

Отó жь пославъ Михайло сватівъ; дівчата вже въ друкки прибіраютця та міркують, якé-то весілле въ Наталі буде; ажъ тутъ сваті изъ своїмъ хлібомъ повернулись: не оддають Наталі! Батько й радъ би, та мати й слухати не хоче, що не багатий. Зажурівся Михайло, плаче Наталя, та нічого робіти! Попрощались молодята, пійшовъ Михайло чумаковати. Така, бачъ, думка була: »Запрацію щось, підможуся, та візьму такі Наталю.«

III.

Поки жъ вінъ ходівъ по дорóгахъ та чумаковáвъ, навернóвсь інший, багáчъ великий, Данило Гурчъ. Вінъ такі съ козаківъ бувъ, та живъ собі пáномъ, мавъ свій хутіръ и степи, й по́ле, тільки що ходівъ у світі, въ сівій ша́нци, — не хотівъ у інше вб́иратись. 'Якось ёму крамарі, що наїзд́или до ёго де-що купова́ти, то й ка́жуть: »Бра́тіку Данило! всімъ би ти чоловікъ, та коли́ бь ти оту́ свитину заки́нувъ та ходівъ по на́шому — у капта́ні.«

»А щобъ ви того́ не діжда́ли, вра́жі сині!« гукну́въ на нихъ. »Коли́ ма́ете мою одéжину га́нити, геть зь мого́ двора́!« То въ-сі́лу бідола́хи втекли́ одъ ёго.

Такий бувъ яростли́вий, що Бо́же борони́! якъ розлюту́етця, ажъ ёму́ огне́ві іскри зь очей ска́чуть и побіліе якъ кре́йда. А бувъ хоро́ший изъ себе́ дуже́: висо́ке чоло́ гетьма́нське, брóви такъ и гово́рять, о́чи ка́рі, ясні якъ зóри, и всі́хнётця бу́ло такъ ласка́во, да разо́мъ и го́рдо й смутно́, що ажъ за се́рце вколупне́....

Вінъ оста́всь изъ-ма́лку сирото́ю: ма́ти молодóю вмéрла, а ба́тька вб́ито на войні. Роска́зо-

вали старі люде, що була ще въ ёго сестра, хороша дівчина, та злюби́лась изъ Ляхомъ, братъ того й не знавъ, тільки знала старá бабúся, що въ ихъ жилá и ви́пестила обóхъ. Якъ старá ни вговоряла Катрю — не послúхала дівчина, та, якъ брата не було дома, и помандрова́ла зъ Ляхомъ у Пóльщу. Приїжджае до господи, та й питае старú: «А де сестра? чомú мене не стрічае?» А вінъ сестру́ такъ жа́ловавъ, якъ свою́ рідну дитину; тільки й на думци въ ёго, що Катря, чимъ би то втішити сестрицю, якъ звеселити.

Питае вінъ, а старá заплакала, та й каже: «Ніхто вже не стрічатиме тебе, мій со́коле ясний, окро́мъ мене старóі!»

«А що́ такé? Яка́ напáсть? Де́ сестра?»

Старá й одповістила ёму́, якъ злюби́лась Катря зъ Ляшкóмъ, якъ не слúхала ні вмови її, ні прозьби, ні грóзьби. «Вчóра», каже старá, «у вéчері приїхавъ іздець, вона́ вийшла, а я за нею побігла. Звісно, молодé — хúтче добігла, ніжъ я. Схопíвъ вінъ її на рúки, та й помчáвъ. Тільки й бáчила!»

«Чи не той се Ляхъ, що́ въ Максímчиному хúторі проживáвъ?»

«Той́ самий, голубчику! Все́ було́, куди́ ні пі́демо, вінъ на́ очи наверта́етця.»

Нічого більшъ не сказавъ Данило. Білий, якъ та хустка, спустивъ очи до землі й думає. А далі: »Прощавай, старá!«

»Куді жъ ти, мій орле? Покидаєшъ мене въ тузі та въ печалі! Чи хутко жъ тебе дождати?«

»Хутко буду.«

Впавъ на коня, та й поленувъ, и не було ёго місяцівъ зо два. Старá виглядає та плаче: »Вікохала, вінестила, та й обоє покинули!« Коли такъ одного вѣчора затупотіло въ дворі; вибігла старá, а Данило коня привязує.

»Ой сину мій! квіте мій! Дѣ жъ се ти й досі бувъ? Чи не чувъ про сестру? Дѣ вона, моя пташечка? Яку-то їй долю Господь давъ!«

А вінъ мовчить, ні пари зъ усть.

Увелá ёго въ хату, та ажъ злякалась: такий вінъ ставъ!

»Данилечку мій! та який же ти страшній! Нездужавъ, мабуть? Чи тебе дорога стоміла?«

»Утомівсь«, каже, »хочу одночїти.« Та хмурій, невесѣлий такий.

Потупала старá коло ёго — усѣ мовчить, та й одійшла.

Живуть вони въ-двозі. Данило й не згадує про сестру, наче зъ роду її й не було, а старá дуже скучає, та й каже одного разу, вáжко зітхнувши:

»Дэ тепэренька Катря моя міла? Хоть бі ще міні побачити мою любку! 'Якъ-то вона на чужині проживае?«

Данило наче й не чує.

»Данилечку! чи ти одцуравсь сестрі, чи тобі не жалко, що ти й не здагаєшь про бідну дівчину? а я заговорю, то ти съ хати йдешъ. Скільки вже благала тебе поїхати пошукати, де вона. Може, той Ляшокъ її покинувъ; може, нещаслива де тиняетця, та боїтця вернутись. Чи ти жъ своє рідне покинешъ у наругу людамъ!«

»Не турбуйся, старá, не буде твоя Катруся въ нарузі!«

»Дэ жъ вона? Дэ жъ вона? Ти її бачивъ?«

»Помяни її дүшу!«

»Бóже мій, Бóже! Се ти сестру зъ світу згубивъ! Катрусенько моя нещаслива! пропавъ твій вікъ, якъ маківъ цвітъ! Данило! великий тобі гріхъ!«

»Гóді«, каже, »бабусю, плакати: не поможетця!«

»А вінъ же де?«

»Спитай чóрного вóрона, що ёго кóсті разношує.«

IV.

Оттакий-то женихъ бувъ Данило Гурчъ, що посвѣтавъ Наталю; а 'Івзі не що въ голові, якъ зять багатий.

Бідну дівчину наче блискавка опалила; сама не своя. «Мамо моя!» плаче, «не губіть мене, молодіі, не топіть за Гурчемъ. Лѹчче мині вмёрти, якъ за нимъ бѹти!»

Не слѹхає 'Івга дочкі, присіловала. Повінчали, одбулі весілле вѹпроводили молодіхъ до господи. Стріла Наталю старá хлѣбомъ-сіллю: «Господіне моя молодая! нехай же тебе Господь щастить долею й здоровьемъ! Щобъ була здорова, якъ вода, а багата, якъ земля, а хороша, якъ рѹжа! Ти нашу хату звеселишь и мене, старую, одмолодишь!» Такъ-то вже старá вѹтає молодѹ та радіє, ажъ плаче.

И Данило інший ставъ, якъ одружився: вже не насуплені чорні брови, и на устахъ ласкавий усміхъ. Полюбивъ щіро молодѹ жінку. Тільки молодá полохлива, якъ пташеня зъ гаю: заговорить вінъ — вона й очей не зведе; візьме її за рѹку — побіліє на личку, и рука тремтѹть.

Живѹть уже съ півроку; все молодá не при-

викає. Ставъ сүпити зновъ чорні брови Данило, и пильно й грізно часомъ дівитця на молодү жінку.

Поховали стару; ще смутнійше въ хаті ста́ло. То було старá й заговóрить, и спитає, й пошуткúє, бо дýже люби́ла Ната́лю; а тепе́рь инший разъ, то цілісінький день Бóжий сидять, не промовлять и словéчка: вона́ що-не́будь рóбить, а вінъ, підпéрши руко́ю кучеря́ву го́лову, не выпускає її зь очéй, та такъ пильно й невéсело дівитця, що ажъ сéрце холо́не.

Одногó разу прóситця вона́ до ма́тери въ гóсті, бо давнénько не ба́чилась. Дани́ло мовчи́ть. Підняла́ óчи, а вінъ білий - білий, тільки óчи блищя́ть, Мовъ опали́въ її своі́мъ по́глядомъ, ажъ одхитну́лась. Вінъ усміхну́вся.

»А чи не прійшли Гли́бівські чумаки́ додо́му?« проговори́въ, та такъ глу́хо, мовъ не своі́мъ го́лосомъ.

Ната́ля лéдві всто́яла. Хо́че сказа́ти й не вимови́ть словéчка. Вінъ уста́въ и вийшовъ сь хати́

V.

А чумаки́ спра́вді верну́лись додо́му; верну́вся

й Миха́йло. Тільки Ната́ля того́ не зна́ла и невідала; а коли́ вже вінъ, и якъ, и одъ ко́го довідався, що вона́ люби́лась изъ Миха́йломъ, то Госпо́дь ёго́ святи́й зна́е.

Съ того́ ча́су та́къ-то вже пильно́вавъ Ната́лю, що й ступня́ съ ха́ти не пуска́е. Чи ро́бить вона́ де въ садку́ та розважа́е себе́, сшіва́ючи тихе́нько, чи въ дво́рі госпо́дарю́е, — вінъ усю́ди вроди́тця и оче́й блискучи́хъ не зведе́ зъ Ната́лі, ажъ їй и стра́шно й сү́мно.

Вибіра́етця я́кось вінъ до мі́ста. Ната́ля провожа́е ёго́, стоіть блі́да й смутна́, ажъ вінъ самъ жахну́всь, якъ погля́нувъ. Обня́въ її крі́пко й щіро: »Го́ре мо́е, Ната́лю! не лю́бий я то́бі! Загу́бивъ я й тебе́ й себе́!«

Вона́ хоті́ла щось промо́вити, та тільки запла́кала. Упа́въ Дани́ло на коня́ и помча́всь не огляда́ючись.

Оста́лась Ната́ля сама́, опоря́дила все на госпо́дарстві́, вийшла́ въ гай (а ху́тірть їхъ у гаю́ въ само́му). Ті́хо й пу́сто округі́. Шляхъ звива́етця га́ємъ... Тільки шумля́ть лі́стя, щече́чуть и джерготя́ть пташкі́ та шу́рхають ящуркі́ въ траві́. А зе́лено й пахучо́ й свіжо́! Зъ лі́пового зру́ба молоді́ па́росточки пу́стїлись, ви́гнала́сь висо́ко береза́, и шелесті́ть осі́ка тонкі́мъ ліс-

томъ; изъ-за тёмного дуба то калинова вітка витягнетця и червоний китягъ ягідъ горить, якъ жаръ, то колюча гаєва рожка покаже дрібні листочки й пахучу квіточку; виносятця хвоїнки, якъ стрілочкі прямесенькі, и горобина роскинула зелений наметъ, и рясно на ій ягідъ червонозолотихъ. А всякого зілля, квітокъ! и кошитникъ хрещатий, папороть розрослась купою; пахуча берізка коло сухого душлинастого пенька повилась, и синій живокість, и кружало червоної смілки... Ажъ у очахъ мігтять!... Звэрху сонце такъ и сіпле теплимъ проміннемъ у тёмну гущовину, а зъ гущовини паше на тебе холодкомъ....

Поглядає Наталія округі, та й облилі її дрібні слези: «Ой світе мій ясний, світе мій прекрасний!» промовила піснею, «який мій таланъ нещасний!»

Схилила голову на білу руку, плаче та згадує своє дівованне: якъ-то весело було й вільно! И споманувсь ій ясноокий Михайло.... який вінъ тихий бувъ, любячий....

«Пійдуть я хочь одвідаю своєю матусю», думает.
«Данило вернетця хибá завтра — не знатиме. Може, въ-останне попрощаюсь... Хочь побачу своє село, пройду улицею. Спізнюся, то мати проведуть.»

VI.

Схопилась та й побігла шляхомъ; а вже вечоріло и роса пала. Біжить, біжить Наталія, серце б'єтця, якъ не віскочить... Місяць зійшовъ; нічъ тёпла й тїха.... Отъ и Дніпрó блищить сїнєю філею, и човні по бєрезі роскидані, а тамъ и перевізъ; за малу годінку перебігти можна — недалєчко.

Коли чує Наталія — за нею жену́тця. Оглянулася — се Данило мчїтця... Ужє настигає... Не памятаючи себе, кїнулася Наталія въ воду й поплила Дніпрóмъ, якъ та рїбочка.

Примчавсь Данило. «Не втечєшь!» крикнувъ, «не втечєшь!» Скинувъ човна на воду и попливъ за нею; нема весла — гребє гóстрою ша́блею. Чóвень летїть... та все не доженє Наталї. Ужє вона й далечєнько. Червона хўстка пїйшла бїстрєю; довга коса розпустилася по водї. Данило и вловивъ її за ту косу шовкову... якъ замахнўвся блискáвою ша́блею, тїлько кровъ тёпла счервонїла сїву хвїлю Дніпрóву.

Загубївъ жїнку Данило, та й самъ пропавъ... чи самохїттю, чи такъ ужє Господь єго покаравъ. Найшли обóхъ рибáлки въ-ранці. Вона змў-

чена й сумна, а вінъ гнівний, та грізний, Бóже! якъ ухопивъ міцною рукою за довгу ко́су, то такъ рука й звелась на віки. Вкúпі й знайшли. Колибъ такú гóрду дúшу та на дóбре Господь напутівъ! Бо бувъ вінъ щíрий и правдívий. Самъ нікого не обіжа́въ зъ роду, тільки себе занастівъ передъ Бóгомъ.

